

DIŞ POLİTİKA VE UZAY HUKUKU:

GÜNCEL YAKLAŞIMLAR VE ANALİZLER

Editör: CEMAL YORGANCIOĞLU

BİDGE Yayınları

Dış Politika ve Uzay Hukuku: Güncel Yaklaşımlar Ve Analizler

Editör: CEMAL YORGANCIOĞLU

ISBN: 978-625-8995-85-5

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-03-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Değerli Okuyucu,

Uluslararası İlişkiler disiplini, içinde bulunduğumuz çağda yalnızca devletlerarası ilişkilerin analiziyle sınırlı kalmakta; aksine, hızla dönüşen küresel dinamikler karşısında ideoloji, hukuk, teknoloji ve ekonomi gibi alanların kesişiminde yeniden tanımlanan çok katmanlı bir inceleme alanına dönüşmektedir. Günümüzde güç mücadelesi yalnızca askeri kapasite veya diplomatik etkileşimler üzerinden değil; norm üretimi, teknolojik üstünlük, bilgi akışı ve hukuki çerçevelerin inşası üzerinden de şekillenmektedir. Bu bağlamda uluslararası siyasetin doğasını anlamak, geçmişin ideolojik mirası ile geleceğin kurumsal ve teknolojik yönelimlerini birlikte ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Elinizdeki bu eser, söz konusu dönüşümü geniş bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlayan disiplinlerarası bir çabanın ürünüdür. Çalışma, bir yandan modern devletin ideolojik yönelimlerinin dış politika üzerindeki etkilerini tarihsel bir bağlamda ele alırken; diğer yandan uluslararası hukukun yeni sınırlarını ve özellikle uzay gibi giderek stratejik önem kazanan alanlarda ortaya çıkan normatif düzen arayışlarını incelemektedir. Bu çerçevede kitap, yalnızca geçmişin siyasal akıl yürütmelerini anlamaya değil, aynı zamanda geleceğin uluslararası düzenine dair tartışmaları kavramsallaştırmaya yönelik bir zemin sunmaktadır.

Özellikle son yıllarda uluslararası sistemde gözlemlenen dönüşümler, egemenlik, güvenlik ve rekabet kavramlarını yeniden tanımlamaktadır. Uzay çalışmaları, büyük güç rekabetinin yeni bir sahası haline gelirken; özel sektör aktörlerinin bu alandaki artan rolü, klasik uluslararası hukuk anlayışını sorgulamaya açmaktadır. Devlet merkezli yapının ötesine geçen bu gelişmeler, norm

retiminin yalnızca hükümetler tarafından değil, çok aktörlü bir yapı içerisinde Şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, uluslararası hukukun kapsamı, bağlayıcılığı ve uygulanabilirliği üzerine yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Eserde yer alan çalışmalar, farklı dönemleri ve temaları ele almakla birlikte, ortak bir analitik eksende buluşmaktadır: uluslararası siyasetin süreklilik ve değişim diyalektiği. Tarihsel deneyimler, ideolojik yönelimler ve güncel teknolojik gelişmeler arasında kurulan bu ilişki, okuyucuya yalnızca olayların kronolojik bir aktarımını değil; aynı zamanda bu olayların arkasındaki yapısal dinamikleri anlama imknı sunmaktadır. Böylece eser, betimleyici bir anlatının ötesine geçerek, eleştirel ve analitik bir düşünme zemini oluşturmayı hedeflemektedir.

Bu kitap, farklı akademik perspektiflerden beslenen katkılar aracılığıyla, Uluslararası İlişkiler disiplininin kavramsal derinliğini ve metodolojik çeşitliliğini yansıtmayı amaçlamaktadır. Kuram ile pratik, tarih ile güncel gelişmeler ve ulusal ile küresel düzeyler arasında kurulan bu çok katmanlı ilişki ağı, okuyucuya kapsamlı bir değerlendirme imknı sunmaktadır. Aynı zamanda eser, disiplinin geleceğine dair sorular sormayı teşvik ederek, yeni araştırma alanlarına kapı aralamayı hedeflemektedir.

Katkılarıyla bu çalışmayı mümkün kılan tüm yazarlara ve emeği geçenlere teşekkür eder; kitabın araştırmacılar, öğrenciler ve alana ilgi duyan tüm okurlar için ufuk açıcı, sorgulayıcı ve ilham verici bir kaynak olmasını temenni ederim.

Saygılarımla,

Editor

Cemal YORGANCIOğLU

Yrd. Doç. Dr. Kıbrıs Aydın Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

İÇİNDEKİLER

TEK PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İDEOLOJİ FAKTÖRÜ	1
<i>GAMZE BİNER, ALPASLAN ÖZTÜRKÇİ</i>	
DIŞ UZAY ANTLAŞMASI VE UZAY HUKUKU	38
<i>MEHMET ERKAN KILLIOĞLU</i>	
UZAY ARAŞTIRMALARININ ÖZELLEŞTİRİLMESİ VE UZAY HUKUKU	94
<i>MEHMET ERKAN KILLIOĞLU</i>	

BÖLÜM 1

TEK PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İDEOLOJİ FAKTÖRÜ

Gamze BİNER¹
Alpaslan ÖZTÜRKÇİ²

Dış Politika-İdeoloji İlişkisi

İdeoloji, tanımlanması oldukça zor ve anlam çeşitliliğine sahip bir kavramdır (McLellan,2005, s.1). Denzau ve North'a göre ideolojiler, birey ve grupların dünyayı yorumlama şekillerini ve dünyanın nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair paylaşılan zihinsel olgulardır (Jost et al., 2009, s.308-309). Bu bağlamda ideolojiler, toplumların değer ve inançlarını yansıtan, dünyayı açıklayan ve dönüştüren yaşam felsefelerini ve yönetim anlayışlarını temsil eder (Jost,2006, s.651-653). Tarihsel olarak ideoloji, ilk kez Destutt de Tracy tarafından ortaya atılmıştır. Althusser ise ideolojiyi toplumsal yapılar ve sınıf mücadelesi olarak değerlendirmiştir (Althusser,2010, s.75-76). Habermas, ideolojiyi mevcut düzeni bilimsel düzlemde meşrulaştıran sınırlı bir olgu olarak tanımlamıştır (McLellan,2005, s.3). Şerif Mardin ise ideolojiyi insanların dünyayı kavrama ve dönüştürme aracı olarak değerlendirmiştir (Mardin,2012, s.37).

¹ Uluslararası İlişkiler Uzmanı, Orcid: 0009-0002-8952-7644

² Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0003-2877-8415

Levent Köker ise kültürel kimlik belirleyicisi “yumuşak ideolojiler” ile normatif çerçeveler oluşturan “sert ideolojiler” arasında ayrım yapmaktadır (Köker,2007, s.101). Sert ideolojilerin aksine yumuşak ideoloji, daha çok geniş kitlelerin biçimsel olmayan, inanç ve bilişsel yapılar üzerine kurulu düşünce sistemlerini ifade etmektedir (Mardin,2012, s.37).

Modern toplumlarda ideolojiler, siyasi sistemlerin yanı sıra bireylerin dünyayı algılama biçimlerini şekillendirir. Uluslararası ilişkiler açısından ideolojiler, çoğu zaman ulusal çıkarları meşrulaştıran araçlar olarak kullanılmaktadır (Gaikwad,2021, s.357-358). Büyük güçler dış politikalarını yüksek ideallerle gerekçelendirse de stratejik çıkarlar belirleyici olmaktadır. Bu nedenle ideoloji, dış politikada hem normatif hem de manipülatif işlevler üstlenir. Bu bağlamda, normatif işlev dış politikada ideolojiyi değerler ile meşrulaştırırken, manipülatif işlev çıkarları gizlemek ya da ideolojiyi bir araç olarak kullanmaktır. Waltz ve Mearsheimer gibi realistlere göre ideolojiler belirleyici değildir. Hunt ise ABD dış politikasındaki dönüşümlerin büyük oranda ideolojik temelli olduğunu savunur. İnşacı yaklaşımlar da fikirlerin ve ideolojilerin, maddi faktörlerle birlikte dış politikaya yön verdiğini ileri sürmüştür (Kilinç,2016, s.70). Sonuç olarak ideoloji, toplumsal değerlerin siyasal karar alıcılarca benimsenmesi ile güç kazanan ve çoğu zaman düzeni meşrulaştırma işlevi üstelenen bir yapı olarak kabul edilir (Gönlübol,2000, s.209).

Tek partili sistemler, ideolojilerin yumuşak dünya görüşü şeklinde ele alındığı siyasal yapılar olabildiği gibi ideolojinin toplumu bütünsel olarak dönüştürme misyonu yüklendiği yönetim sistemleri de olabilmektedir. Bu sistemler çoğunlukla ilk olarak demokratik bir düzlemde ortaya çıkmış olmakla birlikte zamanla yönetimin otoriterleşmesine ve gücün tek elde toplandığı siyasal modele dönüşmüşlerdir. Duverger’e göre ise siyasal güç tek bir merkezde toplanır ve bu durumda komünist ve faşist partilerle

birlikte demokratik nitelik taşıyan yönetimlerde görülebilmektedir (Duverger,1974, s.336).

Giovanni Sartori, tek parti sistemlerini otoriter, totaliter ve pragmatik olmak üzere üç grupta incelemiştir. Pragmatik tek parti modelinde ideolojik bir düşünceden çok pratik düşünce biçimi baskındır. Bu gibi partiler belirli bir ideolojiye dayanmaz. Bununla birlikte dönemin koşullarına göre uygun politikalar üretir (Sartori,2005, s.197-198). Otoriter tek parti sistemleri, katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmaz. Bu tür partiler, daha çok ulusal bütünleşmenin sağlanması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve siyasal modernleşmenin gerçekleştirilmesi gibi hedeflere odaklanmaktadır. Partinin denetimi toplumun tüm alanlarına yayılmaz (Kapani,2001, s.178). Totaliter tek parti sistemlerini ayıran temel öge ise evreni tümüyle açıklama iddiasındaki kapsamlı bir ideolojiye dayanmasıdır. Parti, ideolojinin ilkelerine uygun olarak yeni bir toplum düzeni kurmayı amaçlar. Bu doğrultuda toplumsal yaşamın tüm alanlarını denetler ve ekonomik, siyasal ve siyasal faaliyetlere müdahale edere bunları yönetir. Komünist ve Faşist tek parti rejimleri, bu sisteme örnek olarak gösterilebilir.

Tek parti rejimleri üzerine yapılan akademik tanımlar ve değerlendirmeler, otoriter tek parti sistemlerinin ideolojiden çok pratik amaçlara uygun pragmatik bir karakter taşıdığını ortaya koymaktadır. Duverger, tek parti sistemini şu şekilde tanımlamaktadır: Tek parti rejimlerinde uygulamalar genellikle teoriden önce gelmektedir ve böylece pratik, ideolojik çerçeveden önce oluşur (Duverger,1974, s.359). Duverger'in Türkiye'deki tek parti olan CHP hakkındaki görüşünde, düşünsel temelleri ve örgütsel yapıları bakımından tam olarak totaliter bir nitelik taşımadığını söyler. CHP'nin en dikkat çeken yönü, demokratik değerlere dayalı bir ideolojiye sahip olmasıdır. Bu ideoloji, faşist ya da komünist rejimlerde görüldüğü gibi bir tarikat veya dini cemaat özelliği taşımaz. Aynı zamanda üyelerinden mutlak bir inanç ya da mistik bir

bağıllık beklememiştir. Kemalist ideoloji, özünde pragmatik bir anlayışa sahiptir (Duverger,1974, s.359). Bu yaklaşım, ideolojinin temelde pratik amaçlar taşıyan bir düşünce biçimi olduğunu ve belirli bir doktrine sıkı sıkıya bağlı kalmadığını vurgulamaktadır. Steinhaus ise tek parti Türkiye'sini klasik politik ideolojilerden tamamen farklı olduğunu ve Türk ideolojisini katı bir kurumsal yapıdan ziyaden işlevsel ve pragmatik sistemlerden oluşan bir bütün olarak ele almaktadır. Teorinin hiç şekillenmediği durumlarda ise Türkiye'nin tek parti dönemi örnek olarak gösterilebilir (Steinhaus,1973, s.105).

Genel olarak yukarda belirtilen akademik değerlendirmeler, Türkiye'de Tek parti sisteminin katı ideolojiden ziyade yumuşak bir dünya görüşüyle pratik amaçlar taşıdığına işaret etmektedir. Bu sistem, millî birlik, ekonomik kalkınma ve modernleşme gibi hedefleri önemli kılmıştır. İdeoloji ise bu hedefleri güçlendiren bir araç olarak görülmüştür. İdeolojinin oldukça esnek ve akışkan karakteri, Tek parti uygulamalarının geniş ve pragmatik düzleme oturmasına olanak tanımıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin tek parti deneyimi, uygulamanın teoriden önce geldiği ve pratik odaklı yönetim anlayışını ön plana çıkaran bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Bu makale, tek parti döneminde dış politikada ideoloji faktörünü ele almaktadır. Özellikle Batıcılık ve Milliyetçilik vurgusunun Türkiye'nin uluslararası konumunu belirlemede önemli etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makale çalışmasında, tarihsel doküman analizi yöntemi kullanılmaktadır. Araştırmanın veri kaynakları, birincil ve ikincil olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Birincil kaynaklar, kurumsal belgeler ile resmi beyanlardan oluşmaktadır. Bu kapsamda ülkeler arasında imzalanan anlaşmalar ve meclis tutanakları gibi resmi kayıtlar incelenecektir. İkincil kaynaklar ise konuyla ilgili literatürde yer alan akademik çalışmalar, dergi makaleleri ve analizleri içermektedir. Çalışma, tek

parti dönemi boyunca, Türk dış politikasında güvenlik öncelikli paradigmanın tamamlayıcı bir unsuru olarak Batıcılık, Milliyetçilik ve Liberalizm ideolojilerinin temel kırılma noktalarında nasıl ve ne derece etkili olduğu sorusuna cevap aramaktadır.

Tek Parti Dönemi Türk Dış Politikasını Etkileyen İdeolojiler

Tek Parti Dönemi Türk dış politikası Milliyetçilik, Batıcılık ve Liberalizm ideolojilerinden etkilenmiştir. Türk milliyetçiliği, etnik ve dini farklılıklar karşısında laik devlet otoritesini ön plana çıkarma anlayışıyla şekillenmiştir. Bu ideoloji, Osmanlı aydınlarının eşit vatandaşlık bağlamında savunduğu Osmanlıcılıktan, Müslümanların tek bir siyasal çatı altında birleşmesini amaçlayan Panislamizm'den ve en nihayetinde Türk kültürünün önceliğini vurgulayan Türkçülük düşüncesinden dramatik farklılık arz etmektedir (Zurcher,2018, s.157-158). Kemalizm olarak tanımlanan seküler Türk milliyetçiliğine dayanan yeni ideoloji ve Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yapılan reformlar, Batı medeniyetini yakalama motivasyonu ile yapılmıştır. Bu bağlamda modernleşmeyi hızlandırarak Türkiye'nin Batı'ya yönelimini sembolize etmiştir (Lewis,2002, s.370-372). Modern Türkiye'nin toplumsal yapısının seküler temelde inşasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda milliyetçilik, etnik kimliği tanımlayan bir unsurdan ziyade ilerleme ve modernleşmeyi sağlayan bir araç haline gelmiştir.

Seküler Türk milliyetçiliği, aynı zamanda Kemalist ideolojinin belirleyici unsuru olarak görülmüştür. Bu ideolojinin kültürel araçlarla toplum tarafından kabulünü sağlamaya yönelik bir strateji niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda modernleşme hedefleri doğrultusunda yönlendirilmiştir. Devletin mutlak otoritesi meşrulaştırılırken halk egemenliği de devletin egemenliği ile sınırlandırılmıştır. “Halka rağmen halk için” ilkesi, seküler milliyetçiliğin Batılı liberal değerlerle olan geriliminin en somut ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Kemalist

milliyetçilik, Batılı kurum ve değerlerden esinlenmiş olsa da özünde otoriter bir karakter taşımıştır. Cumhuriyet demokrasiye, homojenlik farklılığa, devlet ise topluma üstün kılınmıştır (Karasipahi,2009, s.12).

Batıcılık, Türk dış politikasını etkileyen başka bir ideolojik yönelimdir. Mustafa Kemal Atatürk, Batı uygarlığını siyasal veya coğrafi bir kavramdan ziyade akıl, bilim ve teknolojinin ürünü olan evrensel bir medeniyet düzeyi olarak değerlendirmiştir (Erşan,2006:4). Bu doğrultuda Batıcılık politikası, Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesini, Batı'nın felsefesini, siyasi, kültürel ve ekonomik değerlerinin benimsenmesini reformlarla bütünsel olarak hayata geçirilmesini hedeflemiştir (Aksanyar,1996, s.243-244). Atatürk, Türk kimliğini korumuş fakat çağdaş değerler ile uyumlu bir çizgide yeniden şekillendirmeyi amaçlamıştır. Atatürk'ün “Bir Avrupa Türkiye’si, daha doğrusu Batı’ya yönelmiş bir Türkiye...” sözü ile amacı, ulusal kimliği koruyarak Batıyla bütünleşmiş, bağımsız ve güçlü bir devlet yaratmaktır. Batılılaşma anlayışı, yüzeysel bir değişimden ziyade toplumun tüm kurumlarını ve zihniyetini dönüştürmeye dair bir adım olarak ortaya çıkmıştır. Batı'nın değerlerini, yaşam anlayışını ve toplumsal düzenini benimsemek dönüşümün merkezinde yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk’e göre bir toplumun uygarlık seviyesini kanıtlamasının temelinde düşünce yapısı ve yaşam stili yatmaktaydı. Türkiye’yi modern dünyanın bir parçası haline getirirken bu süreci “asrileşme”, “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” olarak tanımlamıştır (İnalcık,2007, s.62). Bu bağlamda Atatürk, “medeniyet” kavramını Batı’ya özgü olmadığını, insanlığın ortak değeri olarak gördüğünü ve Türkiye’nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını temel hedef olarak belirlemiştir (ataturkansiklopedisi.gov.tr). Atatürk'ün Batıcılık anlayışı, dönemin otoriter ideolojilerinden ayrılarak bireyin onurunu ve toplumsal meşruiyetini esas almıştır. Bu yaklaşım, Jön Türklerin kolektivist yönünden farklılaşmış ve

bireysel özgürlükleri merkeze alan özgün bir modernleşme anlayışına dayanmıştır (Mardin,1991, s.19-21). Mustafa Kemal Atatürk'ün medeniyet anlayışı, Batı'nın akıl, bilim ve bireysel özgürlüklerini temel alan bir dönüşüm sürecini örnek almıştır. Bu anlayış Atatürk için varoluşsal bir zorunluluk olarak Batıcılığı taklit etmenin ötesinde çağdaşlaşma eğilimi olarak yorumlanmaktadır. Bu anlayış, Batılılaşmayı ulusal kimlik ile çatışmayan ve bu kimliği güçlendiren bir hedef olarak görmektedir. Bütünsel yaklaşım olarak bireyin özgürlüğünü ve toplumun ilerlemesini medeniyetleşme idealinin tamamlayıcı bir parçası olarak ele almaktadır.

Kurucu liderin medeniyet anlayışı, Batı Avrupa'nın taşıyıcı ideolojisi Liberalizme kapı aralamıştır. Liberalizm, bireysel özgürlüklere verdiği önemle diğer ideolojilerden ayrılan bir düşünce sistemidir. Bu ideolojinin merkezinde, devletin vatandaşlar üzerinde güç kullanmasını engelleyen bir hukuk sisteminin varlığının gerekliliği vurgulanır. Bu sebeple liberaller, özgürlüğü kısıtlamaz, ayrıca güvence altına alan hukuki düzenlemeleri desteklemektedir (Conway,2011, s.86). Liberalizm, siyasi ve ekonomik yönleri bulunan geniş kapsamlı bir ideolojidir. Siyasal liberalizmde John Rawls'a göre; farklı din, felsefi ve ahlaki görüşlerin bir arada uyumlu bir şekilde orta bir siyasal adalet anlayışını oluşturmasını amaçlayan siyasal bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre bağımsız ve kendine yeten bir toplumsal düzen amaçlanır. Bireylerin amacı, düşünce özgürlüklerini kullanarak ortak bir siyasal adalete ulaşmaktır (Rawls,2007, s.55-56).

Türkiye'de liberalizm dalgalı bir süreç ile gelişim göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İttihat ve Terakki'nin devletçi ekonomi anlayışı ile karma politikalar benimsenmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası liberal eğilimli partiler olarak faaliyet göstermiştir (Akşin,2000, s.267). Cumhuriyet dönemi boyunca liberalizm, dönemin siyasal ve ekonomik koşullarına göre şekillenmiştir. Cumhuriyet yönetimi,

İzmir İktisat Kongresi'nden sonra sosyalist eğilimlerden uzaklaşmıştır ve kapitalist bir tutum sergilemiştir. Sermaye birikimin zayıf olması nedeniyle devletçilik, zorunlu bir eko-politik bir yönelim olarak öne çıkmıştır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları tarafından liberal-demokratik değerlerin üstünlüğü zaman zaman vurgulansa da liberal düşünce sistemi, bireycilik ve düzensizlikle ilişkilendirildiği için güvenilmez bir ideoloji olarak, millî birliğe tehdit ve Batı hayranlığı ile emperyalizm çerçevesinde değerlendirilmiştir (Bora,2017, s.520). İkinci Dünya Savaşı sonuna gelindiğinde Türk dış politikası, ABD öncülüğünde gelişen liberal düzen Türkiye'de de serbest piyasa ve demokratik değerler gelişmiştir. Bu süreçte Türkiye, Batı blokuna yakınlaşma süreci hız kazanmıştır. Marshall Planı ve Truman Doktrini ile liberal ekonomik ve siyasal sistemin bir parçası haline gelmiştir.

Tek Parti'nin Kuruluş Süreci

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ortaya çıkan rejim, patrimonial özellikler taşıyan ve “yanılmaz önder/şef” kültüyle desteklenen otoriter bir yönetim biçimi ile kurucu liderin düşüncelerine dayalı ideokratik bir yapının birleşiminden oluşmuştur. Bu bağlamda, farklı meslek gruplarını ve çıkar çevrelerini kapsama iddiasındaki tek partili düzen, devletin temel siyasal kurumu haline gelmiş ve bu yapı Napolyoncu, korporatist ve solidarist unsurlarla da beslenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1921'de mevcut hükümet modelini “demokratik olmayan” bir yapı olarak tanımlamış olsa da bu modelin kendine özgü ve nispeten üstünlüğünü vurgulamıştır. Belli bir süre sonra ise demokrasiyi sahiplenmekle kalmayıp, Türkiye'yi bu alanda önde gelen örneklerden biri olarak sunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, 1930 yılında Cumhuriyet'in “demokrasi esasına dayalı bir devlet” olduğunu belirtmiştir. Fransız devriminin açtığı yolda ilerlediğini belirttiği Türk demokrasisinin, kendi tarihsel ve toplumsal şartlarıyla şekillendiğini ifade etmiştir. Bu modelin demokrasiden bir sapma

değil, farklı bir uyarlama olduğunu savunmuştur. Ancak Türk demokrasisi, modernleşme politikaları ile Seküler Milliyetçilik bağlamında sınırlandırılmıştır. Yine de Türkiye, bu dönemde laik ve demokratik bir devlet olarak görölmek istemiştir (Hanioğlu,2023, s.754-755).

Mustafa Kemal Atatürk, 1921 yılında Eskişehir’de yaptığı konuşmada, İslam Birliği ve Pantürkizm gibi akımların Türkiye için gerçekçi politikalar olmayacağını ifade etmiş; devletin temelinin bağımsızlık ve milli sınırlar içinde ulusal egemenlik ilkesine dayanacağını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet’in ilanından sonra da Pantürkizm akımına mesafeli yaklaşmıştır ve “zararlı bir fikir” olarak belirtmiştir. Kemalist milliyetçilik yayılmacı değildir. Etnik, dini ve dil ayrımlarına bakmaksızın bütün vatandaşları aynı siyasi kimlik altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Cumhuriyet Halk Fırkasının 1931’deki kongresinde kabul edilen parti programı ile Altı Ok’la tanımlanan Kemalizm, resmî ideoloji haline gelmiştir (Akıncı,2023, s.372-374).

Tek parti dönemi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu izleyen yıllarda siyasal iktidarın Kemalist kadrolar tarafından şekillendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemin başlangıcı, Kurtuluş Savaşı sırasında atılan temellerle yakından ilişkilidir. 1923’te Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yeni bir devlet yapısı inşa edilmeye başlanmıştır. Kemalist rejim, Osmanlı Devleti’nin son döneminde küçük burjuvazi, asker-sivil bürokrasi ve taşra elitlerinin ittifakı üzerine kurulmuştur. Bu ittifak, ulusal mücadele döneminde emperyal güçlere karşı birleşmiş olsa da savaşın kazanılmasının ardından rejimin karakteri konusunda ayrışmalar yaşanmıştır. Muhafazakâr kesimler, Osmanlı hanedanının anayasal monarşi altında yönetimde kalmasını savunurken Kemalistler, Türkiye’nin modern, laik ve sanayileşmiş bir ulus-devlete dönüşmesini hedeflemiştir (Ahmad,2017, s.80-82).

Türkiye’yi uzun yıllar tek parti olarak yönetecek olan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kuruluş sürecinin temelleri Millî Mücadele yıllarında ortaya çıkmıştır. Toplumsal ve siyasal örgütlenme süreçlerinin, Cumhuriyet’in ilanından sonra bir parti yapısına dönüştürülmesiyle başlamıştır. Millî Mücadele’nin kazanılmasıyla birlikte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin siyasi yapısı örnek alınarak bu cemiyetler siyasi partiye dönüştürülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, 6 Aralık 1922 yılında yaptığı konuşmada kurulacak olan partinin adını “Halk Fırkası” olarak duyurmuş ve ülkenin geri kalmışlığını aşmak, modern ve çağdaş bir toplum oluşturmak için kapsamlı reformlar yapmayı amaçlamıştır (Uyar,2011, s.65).

Mustafa Kemal, bağımsızlık mücadelesinin ardından milletin yeteneklerini geliştirmek ve ülkenin kaynaklarını değerlendirmek için uzun vadeli bir programla çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu programın başarılı olabilmesi için tüm vatanseverlerin desteğine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Barış sağlandıktan sonra “halkçılık” temelinde bir Halk Fırkası kurmayı düşündüğünü ifade etmiştir. Parti programında vergilerin adil olarak düzenlenmesi, tarım, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi gibi düzenlemelerin halkın yararına yapılacağı belirtmiştir. Mustafa Kemal’in bu açıklaması ile 23 yıl sürecek olan tek parti yönetiminin kuruluş gerekçelerini ortaya koymuştur.

7 Şubat 1923’te Mustafa Kemal Atatürk, Balıkesir’de Paşa Camisinde Meşrutiyet ve Mütareke yıllarında yaşanan parti çekişmelerinin toplumda yaratmış olduğu olumsuzluklardan bahsetmiştir. Türkiye’nin siyasi partilerden çok zarar gördüğünü ve başka ülkelerde partilerin genellikle ekonomik temeller üzerine kurulduğunu belirtmiştir. Başka ülkelerde toplumsal sınıfların var olduğunu, bu sınıfların kendi çıkarlarını korumak için parti oluşturduklarını ve bu durumun doğal bir süreç olduğunu dile getirmiştir. Ancak bizde, sanki sınıflar varmış gibi ortaya çıkan

partiler ülkeye büyük sıkıntılar getirmiştir. Bu nedenle Halk Fırkası'nın bir grubun veya zümrenin değil, bütün milletin temsil edeceğini vurgulamıştır (Turan,2017, s.390).

Mustafa Kemal Atatürk, seçimlerden önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'i yerine, 8 Nisan 1923 yılında “9 Umde” bildirisini sunmuştur. Bu bildiri hem bir seçim programı hem de kurmayı planladığı Halk Fırkası'nın esaslarını belirlemiştir. Bu ilkeler; milli egemenlik açısından hukuk ve idarede düzenlemeler yapılmasını, saltanatın kaldırılmasını açık bir kural haline getirilmesini, güvenlik ve adaletin sağlanmasını, vergilerin ve ekonomik düzenin iyileştirilmesini, tarım, sanayi, ulaşım ve eğitimde kalkınmayı, sağlık ve sosyal yardım alanında düzenlemeleri, askerlik s resinin kısaltılmasını, devlet yönetiminde uzmanlardan yararlanılmasını ve ülkenin hızla imar edilmesini içermektedir (Ekici,2017, s.354).

Tek partili sisteme yönelik sinyaller, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) 1923 tarihli nizamnamesinde görülmektedir. Bu nizamnamenin birinci maddesi, CHF'nin devrimci kimliğini  ne çıkarmakta ve partinin amacını “milli h kimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye' de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmaya çalışmak” olarak tanımlamaktadır (Parla,1992, s.35). İkinci madde, halkçılık düşüncesinin özünü teşkil etmektedir ve her türlü ayrımcılığa karşı çıkmaktadır İkinci maddede “Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir.” denilerek buna ek olarak “hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir m savatı kabul eden bütün fertler”, “halk” olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu madde, halkçılık prensibi hakkında da fikir vermektedir. Bu maddeye göre halkılar, “hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları

vaz” etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertler” olarak tanımlanmıştır (Parla,1992, s.35).

Terakki Perver Cumhuriyet Fırka ve Serbest Fırkayla başarısız olunan çoğulcu sistem arayışları başarısız olunca, “Türk demokrasisi” idealinden vazgeçilmemiş; fakat asıl önem, Kemalizm ve Tek Parti’nin hazırlamış olduğu programlara verilmiştir. Bu durum, dönemin otoriter ve neredeyse totaliter rejimlerine benzer bir siyasal modelin benimsenmesine sebep olmuştur; demokrasi fotoğrafı oluşturma çabası azalırken, güçlü devlet otoritesinin üstünlüğü ön plana çıkmıştır (Hanioğlu,2023, s.756). CHF’nin ideolojisini belirleyen Altı Ok’un, 1931 ve 1935 tarihli parti programlarında tam tanımları yapılmış ve uzun yıllar boyunca küçük kelime farklılıkları dışında üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi; Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi, Layık, Devrimcidir (CHP Programı,1935, s.6). Bu bağlamda CHF, kuruluş sürecinde Türk milletine özgün bir kimlik kazandırmayı amaçlamıştır ve Batı uygarlığı ile uyumlu modernleşme çizgisi geliştirmeyi amaçlamıştır.

Tek Parti Dönemi Dış Politikasında İdeoloji Faktörü

Tek Parti döneminde Türk dış politikası Batıcılık ve Milliyetçilik, son dönemde ise Liberalizm ideolojilerinden etkilenmiş; gerçekçilik ve statükoculuk ilkeleri ise dış politikanın sınırlarının çizilmesinde göz ardı edilmeyen unsurlar olmuştur. Batıcılık, modernleşmeyi ve batı güvenlik sistemi içinde yer almayı ifade etmekteydi. Milliyetçilik ise milli egemenlik temelinde Misak-ı Milli sınırlarının ve ulus-devletin korunmasını içermekteydi. Türk kimliğinin ön plana çıkarılmasını, dış politikada bağımsızlığın ve milli kimliğin korunmasını kapsamaktaydı. Liberalizm ise kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk’ün ve Cumhuriyet kadrolarının Batılı bir toplum yaratma ideallerinin doğal sonucuydu. Bunun yanında, İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyet Rusya tehdidi karşısında Batı güvenlik sistemine dahil olmanın aracıydı. Statükoculuk ve realizm

ise genel olarak uluslararası güç dengelerinin gözetilmesi anlamına gelmekteydi.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında İdeoloji Faktörü

Atatürk döneminde Türk dış politikasının kırılma noktalarını ve ideolojinin rolünü göstermesi bağlamında Musul meselesi, bir denklem hüviyeti taşır. Musul meselesinde Türkiye, milliyetçilikten İngiltere ile eşgüdüm yakalamaya yönelik evrimsel bir dış politika stratejisi izlemiştir. Lozan Konferansı'nda İngiltere'nin sert tutumundan dolayı sorun çözülmemiştir. Bu konu daha sonra ikili görüşmelere ve Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında yaptığı konuşmada “Musul vilayeti Türkiye devletinin milli sınırları dahilindedir; buraların anavatanından koparılıp şuna buna hediye etmek hakkı hiç kimseye ait olamaz. Milletler Cemiyeti ile bu meselenin münasebeti yoktur” demiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,1989, s.82). Bu yaklaşım değerlendirildiğinde, Musul'un, Misak-ı Millî sınırları dahilinde ve Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgusu açıktır. Başka devletlerin çıkarları noktasında keskin bir tavır sergileyerek Musul konusunu tartışmaya kapatmak istemiştir. Bu bağlamda Musul, Türkiye için ekonomik çıkarlardan ziyade milli egemenlik ve toprak bütünlüğü açısından bağımsızlık meselesidir.

Türk dış politikası, Musul sorunun bu aşamasında güçlü bir milliyetçi ideolojinin izlerini taşır. Sınırlar ve aidiyet ile kurulan ilişki üzerinden Musul, etnik ve dini bakımdan Osmanlı-İslam unsurlarının çoğunlukta olduğu bölgelerin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Başka bir ifade ile Musul, etnik ve kültürel temeller üzerinden tanımlanan ulus-devlet sınırlarının dahilindedir ve dönemin milliyetçi söyleminde sıklıkla dile getirilen sınır anlayışı ile uyumludur. Çünkü bu dönem ulus, henüz Misak-ı Millî çerçevesinde sadece siyasal egemenlik sağlanan sınırlar üzerinden değil, ortak kültürel ve dini kimliğe dayalı bir millet kavramı ile

tanımlanmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi Türkiye sınırları içine dâhil eden konuşmaları, söz konusu milliyetçilik ideolojinin bir uzantısı olarak görünmektedir (Akyol,2008, s.440).

Mustafa Kemal Atatürk, konuşmasında yukardaki ifadeleri ile paradoks oluşturacak şekilde Musul'un savaş yoluyla alınabileceğini, fakat bunun uzun sürecek ve riskli bir savaşı beraberinde getireceğini belirtmiştir (Akyol,2008, s.438). Türkiye sonunda İngiltere ile savaşın yaratacağı tehlikeleri göz önünde bulundurarak diplomatik temaslar tercih etmiştir. 1926 yılında imzalanan anlaşma ile Musul, Irak'a bırakılmıştır. Bu kararın arkasında bazı iç ve dış dinamikler etkili olmuştur. İç politikada, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ve Halifeliğin kaldırılması ile yapılan köklü inkılapların sürdürülmesi amacıyla dış politikada güvenlik arayışı söz konusudur. Bu konjonktür, dış politikada Batı'yla belli bir uzlaşmayı zorunlu kılmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye, İngiltere ile yakınlaşmak ve Batı'nın başat aktörü ile yakın ilişkiler kurmayı Musul özelinde öncelikli hale getirmiştir. Bu bağlamda Musul meselesinde askeri hareketin ötesinde diplomatik müzakereler tercih edilmiştir. 1926 Ankara Antlaşması ile Musul'un Irak'a bırakılması ise Batıcılığın yön verdiği statükocu bir tercihtir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, uluslararası dengeler gözetilerek güç unsurları dikkate alınmış, mevcut statükoyu korumanın ulusal çıkarlara uyumlu olduğu görülmüştür. Türkiye, uluslararası arenada İngiltere'yle uyumlu hareket ederek ve ülkenin güvenliğini sağlayarak içerde Batıcı reformlara devam etmek istemiştir. Böylece Türk dış politikası, Musul meselesinde katı milliyetçi bir söylemden Batı'nın başat aktörü İngiltere ile uyuma evrilen paradoksal bir skalada gerçekleşmiştir.

Türk dış politikasında Musul meselesi ile görmeye başladığımız Batıcı izler, 1930'lar ile birlikte daha çok görünür

olmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları ortaya çıkınca Türkiye, Blok Politikasına yönelmiştir. İngiltere-Fransa Bloku ile yakınlaşmasının nedeni statükoyu koruma isteği olmuştur. Bu dönem özellikle İtalya'nın yayılmacı politikaları Türkiye için tehdit oluşturan bir unsurdur. Aynı zamanda, bölgesel güvenliğini sağlamak için Pakt politikalarına yönelmiştir. Sonuç olarak, 1930'larda Türkiye ulusal güvenliğini sağlamak için küresel düzeyde blok politikası, bölgesel düzeyde ise pakt politikası izleyerek toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumayı hedeflemiştir (Öztürkci,2021, s.4). Bu bağlamda Türkiye, 1931'de Milletler Cemiyeti'ne üyeliği prensipte kabul ederken daimî üyelik talebini de dile getirmiştir. Ancak bu statünün sadece dönemin büyük güçlerine tanındığı değerlendirildiğinde, bu talebin karşılık bulmayacağı belliydi. Bu girişim, Türkiye'nin henüz Cemiyet'e tam anlamı ile katılma konusunda aceleci olmadığını göstermektedir. Bu temkinli yaklaşımın arkasında ise Sovyetler Birliği ile ilişkilerin zarar görmemesi düşüncesi yatmaktaydı. Atatürk'ün yönlendirmesi ile Türkiye, Cemiyete kendi isteği ile başvuru yapmak yerine, Milletler Cemiyeti'nin daveti üzerine üye olmayı daha uygun görmüştür (Ulus,2008, s.245). Bu olay çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne temkinli yaklaşması, otoriter tek parti yönetiminde Kemalist ideolojisinin pragmatik niteliğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Cemiyet'i eleştirel bir gözle değerlendirmesi, bağımsızlık eksenli dış politika anlayışının bir sonucudur. Bu nedenle Türkiye, Batı ile ilişkilerinde bağımsızlığı ve eşit konumda kalmayı önemsemiştir. Türkiye'nin bu dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini dikkate alarak hareket etmesi dengeli bir dış politikanın yansımasıdır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği, Batılılaşma idealinin gerçeklikle birleştiği noktada bağımsızlık, ulusal çıkar ve eşitlik arayışını önceleyen bir dış politika çizgisini göstermektedir.

Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini pekiştiren bir diğer olay ise 1930'lu yıllarda kurulan Akdeniz Paktı olmuştur. Bu dönemde İtalya'nın Doğu Akdeniz'de giderek artan yayılmacı politikaları, Türkiye açısından ciddi bir güvenlik kaygısı taşımıştır. Benito Mussolini'nin “Mare Nostrum” (bizim deniz) anlayışı doğrultusunda izlemiş olduğu saldırgan dış politika, Türkiye'yi çok taraflı iş birliğine yöneltmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 22 Ocak 1936'da Akdeniz Paktı'na katılarak hem bölgesel güvenliği hem de mevcut statükoyu korumayı amaçlamıştır. Pakt çerçevesinde İngiltere ve Fransa ile yakınlaşan Türkiye, aynı zamanda Yunanistan ve Yugoslavya ile dayanışma içerisinde hareket etmiştir. Bu girişim, Türkiye'nin benimsemiş olduğu barışçı, kolektif güvenliğe dayalı ve çok taraflı diplomasinin somut bir örneğidir. Akdeniz Paktı, Türkiye'nin İtalya gibi revizyonist güçlere karşı caydırıcı olma noktasında değerlendirilebilir (Çalıklılıç,2025, s.20-22).

Türkiye'nin bu pakta katılma amacı, kolektif güvenlik sistemi içinde İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı Akdeniz'deki statükoyu korumak olmuştur. İngiltere, Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya yönelik bir güvence vermiştir. Buna göre, söz konusu ülkeler yaptırımlara katıldıkları için İtalya'nın saldırısına uğrarlarsa İngiltere tarafından korunacaklardı. Milletler Cemiyetinin 16/3 maddesine dayanan bu düzenleme, resmî bir anlaşmadan ziyade nota değişimi yoluyla yürürlüğe girmiştir. Türkiye de 22 Ocak 1936'da bu çerçeveye dâhil olmuştur. Ancak İtalya'ya uygulanan yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte İngiltere, 27 Temmuz 1936'da bu güvenceyi tek taraflı olarak sona erdirmiştir. İngiltere, bu süreçte Türkiye dâhil bazı Akdeniz ülkelerine geçici bir güvenlik garantisi vermekle yetinmiş, ayrıca Türkiye'nin tüm ısrarlarına rağmen ikili bir pakt imzalamaya yanaşmamıştır. Bunun başlıca nedeni, böyle bir anlaşmanın getireceği sorumluluklar konusunda tereddüt edilmesi ve İtalya ile diplomatik ilişkilerin tamamen koparılmak istenmemesi olmuştur (Oran,2002, s.272-273).

1930'lu yıllarda Akdeniz'de deniz güvenliğine dair yaşanan krizler, Türkiye'yi barışı koruma ve uluslararası hukuk ilkelerine bağlı kalma yönünde aktif bir dış politika izlemeye sevk etmiştir. Türkiye'nin 1937'de düzenlenmiş olan Nyon Konferansı'na katılması, bölgesel güvenlik endişeleri ve uluslararası statükonun sürdürülmesine katkıda bulunma isteğinin devamı niteliğindedir. Nyon Anlaşmasıyla Türkiye, saldırıya uğraması halinde diğer devletlerin desteğini sağlamıştır. İspanya iç savaşı sürecinde kimliği belirsiz denizaltıların ticaret gemilerine yönelik saldırısı, özellikle Bozcaada açıklarında meydana gelen olaylarla birlikte, Türkiye'de ciddi güvenlik kaygılarına yol açmıştır. Böyle bir durumda Türkiye hem deniz güvenliğini sağlamak hem de Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile elde ettiği kazanımları korumak amacı ile diplomatik çözüm sağlamak istemiştir. Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de faaliyet göstermesi ihtimaline ilişkin tarihsel çekinceler, Türk dış politikasına dengeci, zaman zaman öğelerin görünür olabildiği bir karakter kazandırmıştır. Bu bağlamda egemenlik haklarını korumak, aynı zamanda uluslararası iş birliği ile barışı koruma amacı taşımıştır (Dilek,2012, s.1523-1527). Bu süreçte Türkiye'nin Akdeniz Paktı ve Nyon Konferansı gibi uluslararası konvansiyonlarda yer almasında, Batıcılık ideolojisi motive edici ve kolaylaştırıcı bir faktör olarak rol oynamıştır.

Türk dış politikasında Milliyetçi ideolojinin belirleyici olduğu, Batıcı ideolojinin ise kolaylaştırıcı bir faktör olarak öne çıktığı konu, Hatay meselesidir. Bu bağlamda Türkiye, Hatay politikasında Misak-ı Millî ilkelerini temel almış, temkinli ve sürece yayılan bir strateji geliştirmiştir. 1921 tarihli Ankara Antlaşmasından sonra Türkiye, bu antlaşmanın hükümlerinin sağladığı hukuki zeminde uzun erimli sayılabilecek bir dış politika stratejisi geliştirdi. Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk, değişen uluslararası güç dengelerini de bir dış politika aracına dönüştürerek Hatay meselesi ile yakından ilgilenmiştir. Atatürk'ün "Hatay benim şahsi

meselemidir” sözü, devletin kurucu liderinin Hatay konusunda kararlılığını gösteren bir unsur olduğu gibi devletin bütün kurumlarıyla bu konuya yoğunlaşmasını sağlamıştır. Türk kimliğinin korunması ve tarihsel bağların savunulması noktasında yürütülen diplomasinin yanında, Milliyetçilik motivasyonu da iç politikada halk mobilize edilmiştir. Dış politikada uluslararası meşruiyet arayışına girilmiştir. Türkiye, Hatay’ın bağımsızlığını destekleyerek Türkiye’ye katılımını hedefleyen iki aşamalı strateji izlemiştir. Fransa ile sürdürülen diplomatik görüşmeler ve Milletler Cemiyeti’nin girişimleri sonucunda 1937’de Hatay’a özel bir statü verilmiştir. 1938 yılında ise Türk-Fransız ilişkilerinde yumuşama sağlanarak, İngiltere’nin de desteğiyle Hatay’ın Türkiye’ye katılması sağlanmıştır (Şahin,2008, s.609). Hatay meselesi, uluslararası çıkar ile birlikte tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda tanımlanan ulusal kimliğin sınırlarını pekiştiren bir olaydır.

Hatay meselesi, Türkiye’nin sınırlarını genişletmiştir. Bununla birlikte revizyonist değil, irredantist bir politikadır (Oran,2002, s.48). İrredantizm, bir devletin başka bir ülke sınırları içinde yaşayan, etnik ya da dilsel açıdan kendisiyle ortak özellikler taşıyan topluluklar üzerinde hak iddia etmesi ve bu bölgeleri kendi topraklarına katmak istemesi şeklinde tanımlanır. Siyasi olarak ise komşu ülkelerdeki ortak tarih veya soy bağına sahip toplulukları gerekçe göstererek nüfuz kurma ve sınırları genişletme amacı taşıyan bir politika olarak açıklanmaktadır (İnce,2024, s.222). Türkiye’nin Hatay meselesindeki tutumu, bu tür politikaların istisnai bir örneği olarak görülmektedir. Genel olarak Türkiye, Lozan Antlaşması ile belirlenen sınırların korunmasına önem vermiştir. Ayrıca mevcut dengeleri sürdürmeyi tercih etmiştir. Böylece Türkiye, irredantist politikalardan uzak durarak hem diğer devletlerin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu hem de kendi sınırlarına yönelik herhangi bir tehdide müsaade etmeyeceğini ortaya koymuştur (Tamçelik,2024, s.309). Atatürk döneminde Hatay

meselesi, Türkiye'nin dış politikasında güvenlik ve çıkar konularıyla birlikte ulusal kimliği pekiştirme hedefi üzerinden şekillenmiştir. Misak-ı Millî sınırları içinde görülen Hatay'ın Türkiye'ye katılması için 1930'lu yıllarda aktif diplomasi yürütülmüştür. Bu bağlamda Fransa ile müzakereler ve Milletler Cemiyeti girişimleri bu süreci desteklemiştir. Hatay'ın Türkiye'ye katılması, milliyetçi ideolojinin pratik kazanımına dönüşmesi ulusal bütünlüğün gerçekleşmesi anlamını taşımaktadır. Böylece Türkiye, 1930'lar boyunca uyguladığı güvenliğini Batı ittifak sistemi içinde arayan dış politikasının stratejik sonuçlarından birini almıştır. Batı'nın başat aktörü İngiltere, İkinci Dünya Savaşı koşullarının iyice belirginleştiği bir noktada Türkiye'nin Hatay politikasını desteklemiş ve Fransa'nın ikna edilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Hatay meselesinde Türk dış politikasının Batıcı yönü ise Hatay meselesinde destekleyici ve kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Türk dış politikasında belirleyici unsurun ulusal çıkar temelinde Milliyetçilik olduğunun açık bir örneğidir. Dünya'da İkinci Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz olduğu bir ortamda, uluslararası güç dengelerini başarıyla analiz eden Atatürk'ün dış politika yaklaşımının sonucu olarak Türkiye'ye katılmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin statükonun sarsılmayacağı ve dolayısıyla güvenlik tehdidi yaşamadığı koşullarda Milliyetçi dış politikaya yönelebildiğinin göstergesidir.

İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikasında İdeoloji Faktörü

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şekillenen ve otoriter tek parti yönetimi altında yer bulan ideolojik eğilimler, Atatürk dönemi boyunca devlet politikalarının şekillenmesinde rol oynamıştır. 1938 yılında Atatürk'ün vefatıyla Türkiye, iç politika ve dış politikada koşulların değişmesi ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Bu

süreçte Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, tek parti yönetimini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak farklı siyasi, ekonomik ve diplomatik gelişmelerin etkisi altında ülkenin dış politika rotası yeniden oluşturulmuştur.

Türk dış politikasının yeniden şekillendiği bu dönemde, yönetici kadrolar ülkenin en önemli tarihsel süreçlerine tanıklık etmiş bir kuşaktır. İttihat ve Terakki yılları, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluşu, bu kadronun siyasi ve diplomatik birikimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu deneyimler, dış politika tercihlerinde belirleyici olmuştur (Deringil, 2015, s.57). İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'nin katılabileceği İngiltere ve Fransa liderliğinde Müttefik blok veya Almanya-İtalya liderliğinde Mihver bloku söz konusuydu. Türkiye, ikinci bloka karşı oldukça mesafeli bir ideolojik alt yapıya sahipti. Türk dış politikasının ana yapıcı aktörü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Faşizm ve Nazizm hakkındaki görüşleri, bu ideolojilerin Türkiye'ye yönelik tavırlarını fırsatçı ve istilacı bir anlayış olarak görmekteydi. İtalya'nın Habeşistan saldırısı sırasında ciddi bir endişe yaşadığını belirten İnönü, Nazilerin Balkanlarda hâkimiyet kurması karşısında ise Türkiye'nin güvenliğinin Liberal Batı sistemi içinde mümkün olabileceğinin farkındaydı (Aydemir,1985, s.107). Türkiye'nin İtalya ve Almanya gibi faşist ideolojilere karşı mesafeli durması, yalnızca pratik güvenlik kaygılarına değil, aynı zamanda bu rejimlerin Türkiye'deki siyasi yapıya tehdit oluşturabileceği yönünde ideolojik bir öngörüye de dayanmaktadır.

23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ve Almanya arasında İmzalanan Nazi-Sovyet Paktı, Türkiye'de iki ülke tarafından aynı anda işgal edilme (Polonya Sendromu) kaygılarına yol açmıştır. Türkiye'yi, İngiltere-Fransa Bloku ile ittifak anlaşmasına zorlamıştır (Soysal,1982, s.1). Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile geliştirdiği ittifak diplomasisi, Almanya'da rahatsızlık uyandırmıştır. Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun imzalanacağını öğrenen Alman

Büyükelçisi Franz von Papen, Türkiye'yi bu kararından vazgeçirmeye çalışmıştı. Fakat bu çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Bu bağlamda Almanya, ekonomik ve askeri alanda yaptırımlar uygulamış; Türkiye'ye verilmesi planlanmış olan krediyi iptal ederek ticaret antlaşmasını yenilemeyi ertelemiştir ve silah satışını durdurmuştur. Türkiye, anlaşmanın ertelenmesine karşılık olarak Almanya'ya krom ihracatını sınırlandırmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak'ı imzalamıştır. Dokuz madde ve ek protokolleri olan bu anlaşmaya göre, Türkiye'ye herhangi bir saldırı durumunda veya Akdeniz tehdit altında olursa taraflar birbirine yardım edecektir. Türkiye de ittifakın Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya yol açmaması için çekince koymuştur (Kara,2025, s.315). Üçlü İttifak Antlaşması, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk dış politika yapımcılarının siyasal hedef olarak belirlediği, İngiltere'nin başat aktörü olduğu liberal-Batı ile ittifak yapma amacına ulaştığı anlamına geliyordu (Tuncer,2012, s.61). Atatürk dönemi Türk dış politikasının batıcı doğasının tarihsel süreç içinde evrildiği bir sonuçtur. Bunun yanında Batıya yaklaşma, savaş öncesinde iyice sarsılan uluslararası güç dengesi karşısında statükoyu koruma çabasının da bir çıktısıdır. Almanya, Türkiye'nin ittifaka katılımını kendisine karşı oluşturulan bir çemberin parçası olarak görse de Üçlü İttifak Anlaşması, Türkiye'nin güvenliğini sağlamaya yönelik ulusal çıkar temelli dış politikasının bir sonucuydu. Dış politikanın Batıcı ideolojik boyutu, bu noktada güvenlik kaygılarının bir uzantısı olarak tamamlayıcı rol oynamıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türk dış politikasının temel ilkeleri, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından belirlenmiş ve sahada Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından uygulanmıştır. Alan yazınında genellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası tarafsız olarak anılmıştır. Ancak Türkiye'nin dış

politikasını taraflı ama savaşmayan (non-belligerent) olarak tanımlamak gerekir. Çünkü Türkiye, İngiltere-Fransa blokuna diplomatik-hukuki bağlamda bir ittifak anlaşması ile bağliken, Almanya ile saldırmazlık anlaşması yapmış SSCB ile de benzer bir antlaşma yapmaya çalışmıştır (Tekelli & İlhan,2014, s.653).

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlar'a ilerlemesi ile Türkiye'nin, İngiltere ile ittifakına rağmen savaşa girmemek için diplomatik denge siyasetini yürütmesi; Bulgaristan ve Almanya ile imzalanan saldırmazlık anlaşmaları, İngiltere'nin tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımları taktik hamlelerdi ve savaş dışı kalma siyasal hedefine yönelikti. Ayrıca Türkiye, ittifak sorumluluklarını ihlal etmeyeceğini de açıkça vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'de bu politikaları, ülkenin güvenliğini ve bağımsızlığını korumak amacı ile meşru müdafaa adımları olarak değerlendirmiştir (Vanderlippe,2005, s.61-64). Savaş boyunca ana amacı savaşa katılmamak olan Türkiye, toprak bütünlüğünü korumak ve bağımsızlığını sürdürmek yönünde güvenlik merkezli politika çizgisinden hiç sapmamıştır. Bu bağlamda izlenen dış politika, ideolojik tercihlerden ziyade pragmatik ve güvenlik merkezli bir temele sahiptir. İnönü'nün denge politikası, millî bağımsızlık fikrini benimseyen bir tür savunma mekanizması olarak değerlendirebilir. Türkiye'nin savaş dışı kalma çabası, özellikle dış politika da statükonun korunması ve iç politikada siyasal rejimin devamı hedefi ile doğru orantılıdır. Milliyetçi ideoloji bağlamında, savaş dışı kalmak amacıyla ulusal çıkarlara göre hareket edilmiştir (Sarıçoban,2020, s.1762-1768).

İsmet İnönü'nün TBMM açılış konuşmalarında kullandığı ifadeler, dönemin dış politika stratejisini ve ideolojik boyutunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. İnönü, Türkiye'nin özgürlük ve düzeni bir arada koruyabilen müstesna bir ülke olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda devletin istikrar ve düzen sağlayıcı rolünü ön plana çıkarmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi

Zabıt Ceridesi,1940, s.3). İnönü'nün konuşmalarında öne çıkan Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler vurgusu, denge açısından önemli bir faktör olmuştur. İnönü'nün "İngiltere'nin zor şartlar içinde kahramanca bir mevcudiyet habisi içinde bulunduğu bir zamanda onunla olan ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu Söylemek benim için bir borçtur" (TBMMZC,1940, s.5) şeklindeki İngiltere'ye övgüler içeren sözleri, Batı'ya yönelmiş bir Türkiye'yi yansıtmış olsa bile esasında savaş dışında kalmanın bir stratejisi olmuştur. Batı ittifakı sistemi içinde görünür olma isteği ile birlikte, bu sistemde kurulan ilişkilerin bağımsız bir dış politika anlayışı çerçevesinde dengelemiştir. Türkiye, Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktı ile de statükoyu korumaya devam etmeye çalışmıştır (TBMMZC,1941, s.3). Özellikle Almanya'nın savaşta üstün olduğu dönemde Türkiye'nin dış politikası, güvenlik, bağımsızlık ve denge siyasetini esas alan; ideolojik ve pragmatik yönleri birlikte barından bir çizgi izlemiştir.

Türkiye'nin savaş boyunca savaşa katılması konusunda baskılar devam etmiş; özellikle Müttefik Devletler, Casablanca, Quebec, Moskova, Kahire ve Tahran konferansında ısrarlarını sürdürmüştür. Casablanca Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa katılımıyla Balkan Cephesi'nin açılması hedeflenmiştir. İngiltere Başbakanı Churchill, İnönü ile görüşmelerinde bu konuyu dile getirse de İnönü, ordunun yetersizliği ve savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin güçlenmesinin Türkiye için tehdit oluşturacağını belirtmiştir. Bu bağlamda askeri yardım talep ederek süreci uzatmış ve savaş dışı kalmayı sürdürmüştür (Uzman,2018, s.118-119). Casablanca ve Adana Konferanslarında Türkiye'nin savaşa katılması tekrar görüşülmüştür. Adana görüşmelerinde Türkiye'nin yılsonuna kadar savaşa girmesi istenmiş olsa da İnönü, askeri hazırlıkların tamamlanması gerektiğini öne sürerek ertelemiştir (Ünalp,2020, s.211-213). Bu açıdan değerlendirildiğinde, ideolojinin arka planda

kalarak stratejik olarak güvenliğin öncelendiği çıkarsaması yapılabilir.

Savaşın sonuna gelindiğinde, 1945 yılı Türkiye'nin dış politikasında bir kırılma noktası olmuştur. Stalin'in Tahran ve Yalta konferanslarında Boğazlar rejimini gündeme getirmesi ve Montreux Sözleşmesi'ni sorgulaması, Türkiye için egemenliğe yönelik açık bir tehdit oluşturmuştur. Sovyetler, Boğazlarda üs talebinde bulunmuş ve Kars ile Ardahan'ı istemiştir. Bu talepler, Türkiye açısından ulusal bütünlüğe karşı doğrudan bir tehdit olarak algılanmıştır (Öztürkci,2019, s.478-479). Bu çerçevede, Türkiye'nin dış politikası savaş sonrası dönemde de toprak bütünlüğü koruma hedefi taşımıştır. Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği'nin talepleri Türkiye'yi güvenlik odaklı ve Batı'ya yakınlaştıran bir dış politikaya itmiştir.

Bu dönemde, Türkiye güvenliğini sağlama stratejisine paralel olarak Batı ile daha yakın iş birliği arayışına girmiştir. Sovyet tehdidi, bölgesel bir sorun iken, Türkiye'nin bağımsızlık ve savaş dışı kalma politikalarına karşı geliştirilen bir arpıtmayı da içinde barındıran bir içeriği de sahiptir. Bu nedenle Türkiye, Batı ittifakına yaklaşarak kolektif güvenlik anlayışını güçlendirmiştir (İzmir,2024, s.62). Stalin'in bu talepleri, Mussolini'nin geçmişte izlediği yayılmacı politikaların farklı bir yansıması olarak yorumlamıştır. Sovyet tehditleri karşısında, 1947 yılından sonra ABD'nin Türkiye politikasında değişimler görülmeye başlanmıştır. Başkan Truman, Türkiye'nin stratejik önemine dikkat çekerek ülkenin desteklenmesi gerektiğini bildirmiştir (Ertem,2010, s.263). Bu gelişmelerle birlikte Türkiye, güvenlik ve egemenliğini esas alan anti-komünist bir duruş benimsemiş ve ABD eksenli bir dış politika yürütmüştür. Böylelikle Türkiye'nin dış politikası, Sovyet genişlemesine karşı ulusal güvenliği önceleyen batıcı bir zemin üzerine oturmuştur.

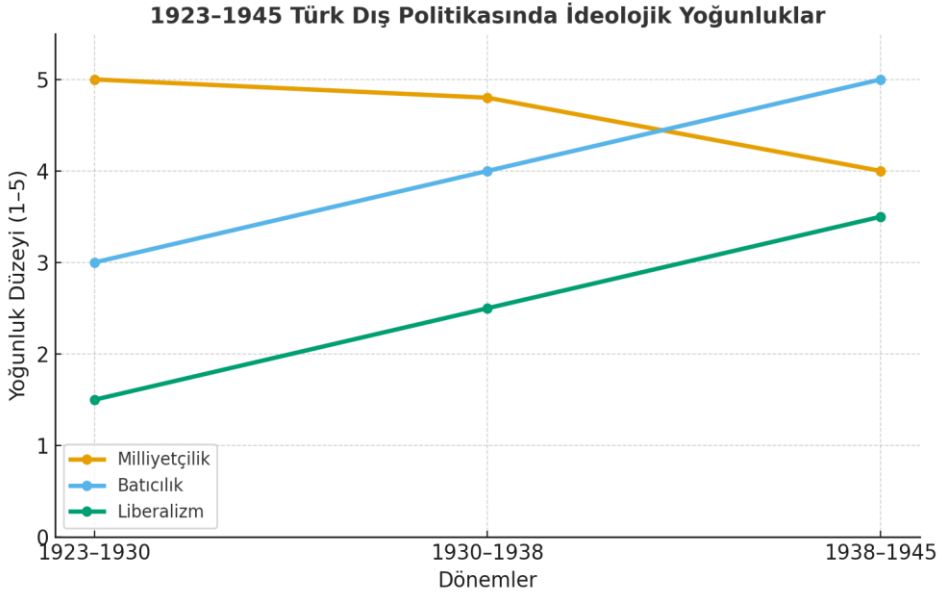
Türkiye'nin tarihsel olarak batıcı dış politika vizyonu, savaş sonunda 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilanıyla, direkt askeri

bir angajmandan ziyade, Birleşmiş Milletlere katılımını ve savaş sonrası düzenin kurucu aktörlerinden biri olarak yer almasıyla sonuçlanmıştır (Arslan & Somel,2020, s.1840-1842). Batı merkezli liberal uluslararası düzenin parçası olma hedefi, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan askeri ve ekonomik yardımlarla pekiştirilmiş ve hızlandırılmıştır (İlyas & Turan, 2012, s.35; Uzunkaya,2020, s.180-181). Bu yardımlar kısa vadede ekonomik istikrar sağlarken, uzun vadede Türkiye'nin Batı ile kurumsal bağlarını güçlendirmiştir. 1949'da Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne kabul edilmesi ve NATO üyeliği hedefi, güvenlik kaygılarını ve Batı dünyasıyla bütünleşerek onun güvenlik mimarisi içinde yer alma politikalarının benzer sonuçlarıdır (Hale,2021, s.336-337; Balcı, 2019, s.271). Böylece Türkiye, savaş sonunda klasik realizm temelli güvenlik kaygılarının yanında, liberal değerler ve çok taraflı kurumlar üzerinden de tutarlı bir batıcı ideolojik çizgiyle batı sistemine eklemlenmeye başlamıştır.

Savaş sonunda liberal rüzgarlar, Türkiye'nin iç politikasını da dönüştürmüştür. CHP içinde liberalleşme yönündeki taleplerin artmasına zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri özel sektör ve devlet arasında devam eden gerilim, Batı'nın Türkiye'ye yönelik ekonomik liberalleşme baskılarının da etkisi sonucunda, iç politika liberal ve devletçi taraflar arasında belirgin bir ayrım yaratmıştır (Ahmad,2017, s.125-126). TBMM'de Çiftçiye Topraklandırma Kanunu tartışmalarının yoğunlaştığı dönemde, İsmet İnönü yapmış olduğu konuşmada muhalefet partisinin varlığının gerekliliğine vurgu yapmıştır (TBMMZC,1945, s.7). İsmet İnönü'nün bu yaklaşımıyla şekillenmeye başlayan çok partili siyasi düzene geçiş süreci hız kazanmıştır. Dörtlü Takrirle CHP içinde demokratik değişim ve anayasaya uyulması talepleriyle eski Başbakanlardan Celal Bayar ve arkadaşlarının direnişi, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanmıştır. Böylece savaş yıllarında ekonomik sıkıntılar, vergi yükümlülükleri ve

yönetimde otoriterleşmenin hâkim olduğu Türkiye, savaş sonunda dünyada esen liberal rüzgarların ve iç politika da toplumsal baskının etkisiyle çoğulcu-demokratik sistemin kapısını aralamıştır.

Şekil 1 Türk dış politikasında ideolojinin yoğunluk düzeyi grafiği

Grafikte gösterildiği üzere, 1923-1938 yılları arasındaki dönemde, ulusal egemenliği ve toprak bütünlüğünü koruma amacı ile milliyetçilik yoğunudur ve ilk dönemlerde belirleyici olmuştur. Türkiye'nin kuruluş sürecinde ve Lozan sonrası sınır güvenliği arayışları ile birlikte bu ideolojik tutum güçlenmiştir. Ancak 1930'lu yıllarla birlikte, savaş koşullarında dış politikada milliyetçilik bir ölçüde geri planda kalarak daha pragmatik bir nitelik kazanmıştır. Batıcılık ise, zamanla artan ve dönemi şekillendiren bir ideoloji olmuştur. 1930'lardan itibaren dış politika ve bölgesel güvenlik sistemine entegre olma çabalarıyla güç kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Türkiye, Batı ile uyumlu güvenlik politikaları ile Batıcılık zirveye ulaşmıştır. Tek parti yönetiminde liberalizm

ideolojisi, savaş öncesi yıllarda sınırlı ölçüde belirgin olmuştur. Tek partinin ilk yıllarında güvenlik öncelendiğinden dolayı liberal yaklaşım oldukça sınırlıdır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, iç politikada esnek bir ekonomi modeli ve siyasi açılımlar ile dış politikada çoğulcu yapı ile liberal ideoloji güçlenmiştir.

Tablo 1 Türk dış politikasında ideoloji faktörünün genel görünümü

Vaka	Güvenlik Kaygısı	Baskın İdeolojik Gösterge	İdeolojinin Rolü	Sonuç
Musul Sorunu	Toprak bütünlüğü, İngiliz baskısı	Milliyetçilik, Batıcılık	Milliyetçilik ulusal hak iddiası sağladı, Batıcılık statükocu ve diplomatik çözümü kolaylaştırdı.	Uluslararası tahkim ile statükocu çözüm
Hatay Meselesi	Fransız mandası tehdidi, güney sınırı	Milliyetçilik	Ulusal kimlik söylemi harekete geçirildi, Batıcılık diplomaside destekleyici oldu.	Savaşılmaz ilhak
Akdeniz Paketi ve Üçlü İttifak	İtalya ve Almanya tehdidi	Batıcılık	Kolektif güvenlik ve diplomatik konumlanma, ideoloji güvenlik için araçsallaştırıldı.	Batı sistemine entegrasyon artışı
II. Dünya Savaşı Yılları	Almanya baskısı, savaşın yayılma riski	Batıcılık (dalgalı), Liberalizm (son dönemde)	Batıcılık savaş boyunca güç dengesine göre esnekleştirildi; Liberalizm savaşın sonunda Batı sistemine uyum için hazırlık işlevi gördü.	Savaş dışı kalma ve Batı ittifakına hazırlık
II. Dünya Savaşı Sonu	Sovyet tehdidi, bloklaşma ortamı	Liberalizm, Batıcılık	Liberalizmin güçlenmesi ve Batı güvenlik mimarisine eklemlenme aracı olarak stratejik biçimde kullanıldı; Batıcılık bu yönelimi destekleyici çerçeve sağladı.	Batı ittifak sistemine yönelim, dış politikada ideolojik yeniden konumlanma

Tek parti dönemi dış politikasında güvenlik kaygısı belirleyici olmuştur. İdeoloji, bu kaygının yönetilmesinde tamamlayıcı ve araçsallaştırılmıştır. Dönem boyunca milliyetçilik, ulusal hak iddiasını ve toprak bütünlüğünü meşrulaştıran bir söylem olarak öne çıkmıştır. Batıcılık ise, diplomatik çözüm arayışlarında statükoyu koruyan bir denge unsuru olarak görülmüştür. II. Dünya

Savaş'ının sonuna gelindiğinde ise ideolojik eğilim, belirgin ölçüde liberalizm ve batıcılık ekseninde şekillenmiştir. Bu dönemde liberalizm, Batı sisteminde eklemlenme sürecini meşrulaştırmak için stratejik biçimde kullanılmıştır. Bu bağlamda ideoloji, normatif bir ilke olmaktan çıkmış güvenlik temelli dış politika eğiliminin tamamlayıcı bir aracı olmuştur.

SONUÇ

Tek Parti Dönemi Türk dış politikası, ideolojik açıdan Batıcılık ve Milliyetçilik, son döneminde ise liberalizm temelinde; Realizm ve Statükoculuk ilkeleri ile de dengeli bir stratejiyle oluşturulmuştur. Bu ilke ve ideolojik temellerin etkisi ile Türkiye, uluslararası sistemde yer bulmaya çalışmıştır. Musul meselesinde Türkiye, başlangıçta Misak-ı Millî ilkeleri doğrultusunda milliyetçi ideolojiye dayalı bir dış politika geliştirmiştir. Fakat dönemin şartları gereği güç dengeleri de gözetilerek, Batı'ya yaklaşma amacı ile milliyetçi çizgiden; İngiltere ile çatışmama anlayışı doğrultusunda Batıcılıkla sınırlandırılmış bir çizgiye kaymıştır. Bu bağlamda Türkiye, askeri müdahalelerden uzak durarak, diplomatik yolları tercih etmiştir. Hatay meselesi ise milliyetçi ideolojinin dış politikadaki en belirginleştiği konu olmuştur. Hatay'ın Türkiye'ye katılması, milliyetçi ideoloji çerçevesinde Batı ile de dengeli ilişkilerin bir sonucu olmuştur.

1930'lu yıllarda güvenlik arayışının bir sonucu olarak, Türk dış politikasında Batıcılığın etkisi daha yoğun görülmeye başlamıştır. Türkiye, Milletler Cemiyeti üyeliği, Akdeniz Paktı, Nyon Konferansı ve Balkan Antantı gibi çok taraflı birlikler ile kolektif güvenlik sistemine dayalı bir diplomasi uygulanmıştır. Bölgesel paktlara katılım ile statükocu ve barış yanlısı bir dış politika anlayışı yürütülmüştür. Böylece, uluslararası konjonktürle belli bir eşgüdüm sağlanarak, II. Dünya Savaşı koşullarının oluşmaya

başladığı bir kesitte Batı güvenlik mimarisinin bir parçası olmak hedeflenmiştir.

İsmet İnönü döneminde Türk dış politikası, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından devam eden temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu çok yönlü tehdit karşısında, pragmatik bir yaklaşım ile yeniden şekillenmiştir. Savaş yılları boyunca siyasal hedef, ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak olmuştur. Bu doğrultuda izlenen politikalar, ideolojik olmaktan ziyade güvenlik merkezli tercihlerdi. İsmet İnönü döneminde İngiltere ve Fransa gibi Mtfevikler ile ittifak ilişkilerini srdrmştir. Almanya ve Sovyetler Birliği ile de diplomatik dengeleri gözetmeye devam etmiştir. Çok yönlü diplomasi ile savaşın dışında kalmayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye'nin savaş dışılığı, mtfeviklerden yana bir diplomatik pozisyonu işaret etmekteydi. İnönü dönemi Türk dış politikası, savaş yıllarında denge ve statükocu anlayışı ile pragmatik bir yaklaşım benimserken; savaş sonrası yıllarda ise Batı ittifakı ile bütünleşme, liberalizm ve modernleşme amaçları güvenlik merkezli dış politikaya ideolojik bir ereve oluşturmuştur.

Tek parti dönemi Türk dış politikasında ideoloji, reel politiğe göre şekillenmiştir. Konjonktüre bağlı olarak ve ulusal güvenliğin bir tamamlayıcısı-destekleyicisi olarak belli ideolojik yönelimler ne çıkabilmiştir. Bir istisna da olsa, uluslararası konjonktür uygun olduğunda milliyetçilik, Hatay meselesinde olduğu gibi dış politikada temel belirleyici olabilmiştir. Akdeniz Paktı ve l İttifak antlaşmasında ve savaş sonunda görüldüğü üzere batıcılık etkili olabilmiştir. Tek parti boyunca farklı ideolojilerin ön plana çıkabilmesi, dış politikada Türkiye'nin herhangi bir ideolojiyle kayıtlı olmadığını göstermektedir. Ayrıca, dış politikada ideolojinin değişken ve güvenlik karşısında sınırlı rolüne de işaret etmektedir.

Tek Parti Dönemi Türk dış politikası, uluslararası gler arasında emperyalist çelişkilerin yoğunlaştığı iki savaş arası dönem

ve II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan bir kesitte başarılı olmuştur. Musul'un kaybedilmesini bir istisna olarak kabul edersek, ulusal sınırları ve ulus devleti korumuştur. Türkiye, Batı güvenlik sistemi içinde yer aldığı gibi, Soğuk Savaş boyunca da egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik politikalarına diplomatik ve uluslararası hukuka dayanan bir zemin oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Acet İnce, G.S. (2024). İrredantizm Perspektifinden Rusya'nın 2008 Sonrası Operasyonları, *Karadeniz Araştırmaları*, (81), 220-241.
- Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Yavuz Alogan). Kaynak Yayınları.
- Akıncı, A. (2023). Atatürk Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri. *İmgelem Dergisi*, 7 (13), 363-390.
- Akyol, T. (2008). *Ama Hangi Atatürk*. Doğan Egmont Yayıncılık.
- Aksanyar N. (1999). Türk Toplumunda Batıcılık Akımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 243-244.
- Akşin, S. (2000). *Düşünce Tarihi (1945 Sonrası), Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*. (3), Cem Yayınevi.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İthaki Yayınları.
- Arslan, G., & Somel, G. (2020). Ulusal ve Yabancı Basında Türkiye'nin Almanya ile Japonya'ya Savaş İlanı (23 Şubat 1945). *History Studies*, 12 (4), 1837-1866.
- Aydemir, Ş.S (1985). *İkinci Adam (1938-1950)*. Remzi Kitabevi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt 3, 1989*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Balcı, A. (2019). “Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Dönemlerinde Türkiye’nin Nato’ya Giriş Denemeleri ve Türkiye’nin Nato’ya Girişi 1945-1960”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7) 13, 251-276.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*. İletişim Yayınları.
- Conway, D. (2011). Klasik Liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, (64), 85-90.
- C.H.P Programı, 4. Büyük Kurultay, Mayıs 1935, S.6, Ulus Basımevi Ankara. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>. (Erişim Tarihi. 22.10.2025).
- Çalıklılıç, Y. (2025). “Akdeniz Paktı ve Türk Basınındaki Yankısı”. *Metin & Analiz Kültürel Çalışmalar ve Strateji Dergisi*, 1 (1), 15-31.
- Deringil, S. (2015). *Denge Oyunu*. Portakal Baskı.
- Dilek, M. S. (2012). Akdeniz’de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939). *Turkish Studies*, (7), 1519-1540.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*. (Çev. E. Özbudun). Bilgi Yayınevi
- Duverger, M. (1974). *Siyasal Rejimler*. Bilgi Yayınevi.
- Ekici, Y. (2017). Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2), 349-359.
- Erşan, M. (2006). Mustafa Kemal Atatürk’ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 39-50.

- Ertem, B. (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (11), 252-273.
- Gaikwad, Mr Rajesh K. (2021). The Role Of Ideology İn International Relations. *12* (12), 357-359.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar- Kurumlar*. Siyasal Kitabevi.
- Hale, W. (2021). *1174'ten Günümüze Türk Dış Politikası*. Serbest Kitaplar.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (2023). *Atatürk Entelektüel Biyografi*. Bağlam Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2007). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. Kırmızı Yayınları.
- İlyas, A., & Turan, O. (2012). İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (Turkish Foreign Policy Within The Period Of Inonu). *Atatürk Dergisi*, 1, 319-341.
- İzmir, B. (2024). Büyük Britanya'nın Boğazını Kesmek: Sovyetlerin 1945'te Türkiye'den Talepleri ve İngiliz Kamuoyunun Tepkisi. *Atatürk Yolu Dergisi*, (75), 59-74.
- Jost, John T. (2006). The End Of The End Of Ideology, *American Psychologist*. (7), 651-670.
- Jost, John T., Christopher M. Federico, & Jaime L. Napier. (2009). "Political Ideology: Its Structure, Functions, And Elective Affinities". *Annual Review Of Psychology*. (67), 307-337.
- Kapani M. (2001). *Politika Bilimine Giriş*. Bilgi Yayınevi.
- Kara, S. (2025). 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın Yıl Dönümleri Üzerinden İkinci Dünya Savaşı Türk Dış

Politikasına Bakmak, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 41 (111), 309-354.

Karasipahi, S. (2009). Muslims In Modern Turkey: Kemalism, Modernism And The Revolt Of The Islamic Intellectuals. *I.B. Tauris*.

Kilinç, Ramazan. (2016). İdeoloji ve Dış Politika: Türkiye’de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011-2015) Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Özel Sayı, 67-88.

Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İletişim Yayınları.

Lewis, B. (2022). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Arkadaş Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji*. İletişim Yayınları.

McLellan, D. (2005). *İdeoloji*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1. 1919-1980)*. İletişim Yayınları.

Öztürkci, A. (2019). Tutarlılık-Belirsizlik Skalasında Türkiye’nin Boğazlar Politikası (Mart 1945- Ekim 1946). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(29), 473-496.

Öztürkci, A. (2021). Türkiye’nin 1930’lar Blok ve Pakt Politikaları Bağlamında Ayasofya’nın Müzeye Dönüştürülmesi. *Social Science Development Journal*, 6(23), 1-15.

Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm*. (Çev. M.F Bilgin). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24 (4), s.1755-1777.
- Sartori, G. (2005). Parties and Party Systems a framework for analysis. *ECPR Press*,
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı. *Belleten*, 46(182), 367-414.
- Steinhaus, K. (1973). *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*. (Çev. M. Akkaş). Sander Yayınları.
- Şahin, B. (2008). Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi 1936-1939. *Kastamonu Education Journal*, 16 (2), 607-614.
- Tamçelik, S. (2024). Türk Dış Politikasında Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasıyla İlgili Yeni Bir Yaklaşım: Revizyonizm ve Anti-Revizyonizme Karşı Pragmatik Reformizm Önermesi. *Türk Tarih Kurumu*, 297-332. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2024/06/186-SoyalpTamcelik.pdf>.
- Tekeli, İ. & İlkin S. (2014). *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. İletişim Yayınları.
- Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. Kaynak Yayınları.
- Turan, Ş. (2017). *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*. Bilgi Yayınevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 14, 01.11.1940.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 21, 01.11.1941.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre 7, Cilt 20, 01.11.1945.

Parla, T. (1992). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*. İletişim Yayınları.

Uyar, H. (2011). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. Boyut Yayıncılık.

Uluslan Ş. (2008). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-İ Akvam) Girişi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (16), 245.

Uzman, N. (2018). II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi. *Gazi Akademik Bakış*, (22), 117-142.

Uzunkaya, S. Ş. (2020). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Ekonomisi ve Marshall Planının Ekonomiye Etkileri. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 19, 180-181.

Ünalp, F.R. (2020). İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (45), 201-221.

Vaderlippe, J. M. (2005). The Politics of Turkish Democracy İsmet İnönü and Formation of The Multi-Party System, 1938-1950. *State University of New York Press*. 61-64.

Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev. Y. S. Gönen). İletişim Yayınları.

BÖLÜM 2

DIŞ UZAY ANTLAŞMASI VE UZAY HUKUKU

MEHMET ERKAN KILLIOĞLU¹

Giriş

Hızla gelişen uzay teknolojinin bir sonucu olarak uzay madenciliği ve uzayda üretim gibi uydu faaliyetlerinin ötesinde uzayın ticari kullanım imkân ve olasılığını artırmıştır. Yeni uzay ekonomisi olarak bilinen ve uzay endüstrisine giderek daha fazla sunulan potansiyel fırsatlar yelpazesinin, halihazırda önemli kamu ve özel yatırımları çeken milyarlarca dolarlık bir pazar yaratması beklenmektedir (Gregg, 2021). Aynı zamanda, yeni piyasa güçlerinin ilk gelen ilk alır ilkesine göre kendi sistemlerini tesis etme olasılığı, uzay faaliyetlerini yürütmek için finansal ve teknolojik kapasiteye sahip olan ülkeler ile olmayanlar arasındaki ekonomik uçurumu genişletme riski taşımaktadır. Bu durum, uluslararası hukukun uzaydaki ticari faaliyetlerden kaynaklanan faydaların dağıtımını düzenlemeye hazır olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir (Deplano, 2023a: 671).

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0002-3146-2609

1967 tarihli Dış Uzak Antlaşması, uzayın izin verilen kullanımlarını düzenleyen temel belgedir.² 113 devlet tarafından onaylanan bu antlaşma, uzayın anayasası olarak kabul edilmektedir. Antlaşma'nın 1. maddesinin 1. fıkrasında “*Uzayın keşfi ve kullanımı... ekonomik veya bilimsel gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın tüm ülkelerin yararına ve çıkarlarına yönelik olarak yürütülecektir*” ifadesi yer almaktadır. Soğuk Savaş'ın en hararetli dönemlerinden birine denk gelen bir zaman diliminde hazırlanan Dış Uzak Antlaşması, bilimsel veya ticari nitelikteki belirli uzay faaliyetlerini tartışma konusu yapmadan uzayın barışçıl kullanımına yönelik yol gösterici ilkeler belirlemiştir. Bu bağlamda, geniş bir kapsama sahip bir düzenleyici bir antlaşma olmasına çalışılmıştır (Deplano, 2023a: 672). Ancak, Antlaşmanın 1. maddesinin 1. fıkrasında değinilen ve genel çerçevesi çizilmeye çalışılan hükümler, hükümlerin hayata geçirilmesi ve olası ihlallerin caydırılmasını sağlayacak bir uygulama mekanizmasından yoksundur. Bu yüzden de devletler ve bilim adamları, uzayın keşfi ve kullanımından elde edilen faydaların paylaşılma yükümlülüğünün içeriği ve kapsamı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Uygulamada, devletler fayda paylaşımı yükümlülüğünü büyük ölçüde göz ardı etmiştir. Bilim adamları cephesi ise bu fayda paylaşımının yasal bir yükümlülük değil, yalnızca ahlaki bir yükümlülük olarak görülmesi gerektiği iddiasını desteklemeyi daha rasyonel bulmuşlardır (Gorove, 1982: 319; Jasentuliyana, 1989: 130). Ancak bu durum, bir uygulama mekanizmasının yokluğunda dahi Dış Uzak Antlaşması'nda belirtilen fayda paylaşımı şartı, ticari uzay faaliyetlerinde bulunan aktörler (kamu veya özel) tarafından uygulanabilir mi sorusunun gündeme gelmesini önlememektedir (Deplano, 2023a: 672).

² Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (signed 27 January 1967, entered into force 10 October 1967) 610 UNTS 205 (Outer Space Treaty).

Fayda paylaşımı yükümlülüğünün ticari uzay faaliyetlerine ne ölçüde uygulandığına ilişkin akademik görüşler üç grupta toplanabilir. Bu görüşlerden ilki, devletlerin, uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaları zorunlu olarak paylaşmadan, diğer devletlere zarar vermeyen uzay faaliyetleri gerçekleştirmelerini gerektiğini savunmaktadır (olumsuz bir fayda paylaşımı anlayışı) (Doyle, 1998: 114). Bu yaklaşımda 1970 tarihli Deniz Tabanını Yöneten İlkeler Bildirgesi'nin kabul edilmesinden önce, açık denizlere erişim serbestliği kapsamındaki münhasır haklara ilişkin iddianın izlerini ve etkisini görmek mümkündür (Brown, 1983: 521). İkinci görüş devletlerin, devletler için münferiden üretilen reel faydanın derecesinden bağımsız olarak, tüm devletlere eş zamanlı olarak fayda sağlayan uzay faaliyetleri gerçekleştirmelerini gerektiği iddiasındadır (olumlu bir fayda paylaşımı anlayışı) (Jasentuliyana, 1989: 139). Bu yaklaşım okyanuslar gibi, devlet yargı yetkisinin ötesinde bir alan olarak uzayın ortak mülkiyet statüsüne sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Üçüncü yaklaşım ise devletlerin, yalnızca resmi veya nominal olarak değil, esasen tüm devletlere fayda sağlayan uzay faaliyetleri gerçekleştirmelerini gerektirdiğini savunmaktadır (dağıtıcı bir paylaşım anlayışı) (Aganaba-Jeanty, 2015: 172). Bu son yaklaşım devletin gerçekleştirilen uzay faaliyetlerinden etkili bir şekilde faydalanma kabiliyetine atıfta bulunmaktadır. Başka bir deyişle, adil paylaşım düşüncesini benimsemiş olmayı gerektirmektedir (Deplano, 2023a: 672-673).

Bu düşünce akımları, özellikle deniz hukuku olmak üzere diğer küresel ortak alanları düzenleyen yasalarla seçici karşılaştırmalar yaparak, fayda paylaşımı yükümlülüğünün içeriği ve kapsamı hakkında katı yorumlar yapma eğilimindedir (Xu ve Su, 2022: 7-9). Sonuç olarak, fayda paylaşımını uluslararası hukukun çeşitli alanlarında ayırım gözetmeksizin uygulanan üniter bir kavram olarak sunmaktadırlar. Bu makale, ticari uzay faaliyetleri bağlamında fayda paylaşımı yükümlülüğünün uygulanması (ve olası

yaptırımı) sorununa farklı bir metodolojik yaklaşım benimsemektedir. İlk olarak, fayda paylaşımı kavramına atıfta bulunan uluslararası uzay hukuku kapsamındaki hükümler ağını yeniden yapılandırarak, bunların Dış Uzay Antlaşması metnini ne ölçüde tamamladığını veya metinden ne ölçüde ayrıldığını incelemektedir. Bunu yaparken, uzayın ve kaynaklarının hukuki statüsü gibi fayda paylaşımı yükümlülüğünü tanımlayan temel hukuki kavramlara atıfta bulunmaktadır (Deplano, 2023a: 673).

Bu çalışma, ikinci olarak, yükümlülüğün yapısını kavramsallaştırmak ve devletlerin fayda paylaşımı yoluyla ulaşmaya çalıştıkları nihai hedefleri (örneğin, tüm devletler için uzaya eşit erişim sağlamak) belirlemek amacıyla, sonraki devlet uygulamalarının Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesi 1. fıkrasına nasıl farklı anlamlar yüklediğini incelemektedir. Bunu yaparken, kapsamlı arşiv araştırmalarına dayanan ampirik olarak temellendirilmiş bir analiz sunmaya çalışılmıştır. Başvurulan belgeler arasında, Birleşmiş Milletler (BM) Uzayın Barışçıl Kullanımları Komitesi (COPUOS) ve Hukuk Alt Komitesi tarafından kabul edilen yıllık raporlar ile bir grup heyetin fayda paylaşımının Hukuk Alt Komitesi gündemine dahil edilmesini önerdiği 1986 yılından bu yana heyetler tarafından yapılan resmî açıklamalar yer almaktadır. Ampirik araştırma ayrıca, fayda paylaşımı yükümlülüğünün uygulanmasında uluslararası iş birliğinin rolü gibi, devletlerin belirlenen hedeflere ulaşmak için öngördüğü belirli eylemleri de içermektedir (Deplano, 2023a: 673-674).

Ek olarak bu konu ile ilgili devlet uygulamalarını da değerlendiren makale, Dış Uzay Antlaşması'ndaki fayda paylaşımı hükmü için bir uygulama mekanizmasını, orantılılık durumunu incelemektedir. Devletlerin, kendi yetki alanları altındaki özel kuruluşlar tarafından uzayda yürütülen faaliyetlerden sorumlu olmaya devam ettiği göz önüne alındığında, orantılılık testinin

tasarımı, herhangi bir uzay aktörünün (ister kamu ister özel) bunu ticari faaliyetlerine uygulamasını sağlayarak, uluslararası uzay hukuku kapsamında kapsayıcı bir fayda paylaşımı anlayışını yerleştirmektedir.³ Orantılılık testinin benzersiz bir yönü, bileşen unsurlarının küresel ortak mallarla analoji yerine kestirim-tahmin tekniğiyle belirlenmiş ve geliştirilmiş olmasıdır (Siyakumaran, 2017: 1097).

Uzay hukuku dışındaki uluslararası hukuk alanlarını düzenleyen belgelerde bulunan hukuki kavram ve ilkeleri bir araya getirerek, kestirim, Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki fayda paylaşımı yükümlülüğünün uygulanmasını (ve potansiyel yaptırımını) kolaylaştırmayı amaçlayan normatif bir standardın geliştirilmesinde önemli bir rol oynar. Bu makalenin amaçları doğrultusunda, kestirim süreci ağırlıklı olarak paylaşılan kaynakların adil kullanımını düzenleyen üç alana odaklanmaktadır: Uluslararası su yollarının seyrüsefer dışı kullanımları hukuku, sınır aşan akiferler hukuku ve atmosferin uluslararası korunması. Bunun temel nedeni, ticari uzay faaliyetlerinde kullanılanlar gibi cansız kaynakların kullanımına odaklanmalarıdır (Deplano, 2023a: 674).

Kestirim-tahminin bilinen bir avantajı, meşruiyetten yoksun olabilecek yeni standartlar icat etmek yerine, mevcut standartlar üzerine inşa edilerek hukuktaki boşlukların doldurulmasına imkân sağlamasıdır (Siyakumaran, 2017: 1113). Dezavantajı ise, seçilen kavram ve ilkeler üzerinde evrensel bir mutabakatın olduğunu varsayımından hareket etmesidir. Bu durumun üstesinden gelmek için, kestirim sürecini yönlendirmek için kullanılan kavram ve ilkeler, fayda paylaşımı konusundaki devlet uygulamaları ve

³ Dış Uzay Antlaşması VI. maddesi şu şekildedir: “Antlaşmaya taraf devletler, hükümet dışı kuruluşlar tarafından yürütülenler de dahil olmak üzere, uzaydaki ulusal faaliyetlerden ve ulusal faaliyetlerin bu antlaşmada belirtilen hükümlere uygun olarak yürütülmesini sağlamak uluslararası sorumluluk taşırlar.”

uluslararası içtihatlar tarafından da desteklenmelidir (Deplano, 2023a: 675).

Orantılılık testi hem kamu hem de özel aktörler tarafından uluslararası topluma düşen uygun fayda paylaşımı miktarının vaka bazında belirlenmesini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, makale genel olarak uluslararası hukuk ve özel olarak uluslararası uzay hukuku kapsamındaki fayda paylaşımı yükümlülüğü hakkındaki akademik literatüre katkı sağlama amacındadır. Bulgular ayrıca, devletlere ve diğer ilgili uzay aktörlerine, Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasına uygun olarak ticari faaliyetlerini nasıl yürütecekleri konusunda rehberlik sağlama amacıyla kullanılabileceği için de faydalı olacaktır. Aynı şekilde, Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki fayda paylaşımı yükümlülüğünün kapsamı ve içeriği hakkındaki tartışmaların öne çıktığı COPUOS Uzay Kaynak Faaliyetlerinin Hukuki Yönleri Çalışma Grubu'nun mevcut çalışmalarını destekleyen hukuki arka planı da güçlendirmeye çalışmaktadır (Deplano, 2023a: 675).

Yukarıda sayılan konu başlıklarını sistematik bir biçimde inceleme iddiasında olan bu çalışmada, uluslararası uzay hukuku kapsamındaki fayda paylaşımının kaynakları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmakta ve Dış Uzay Antlaşması'nın temel rolü incelenmektedir. Takip eden bölümde ise Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki fayda paylaşımı yükümlülüğünün yapısını kavramsallaştırılmaktadır. Bu bölümde yapılan değerlendirmede zaman içinde devlet uygulamalarının yükümlülüğe üç farklı anlam yüklediği değerlendirilmekte ve böylece uluslararası uzay hukuku kapsamındaki fayda paylaşımı kavramının statik olmadığı tespiti yapılmaktadır. Ancak elde edilen bulgular, devlet uygulamalarının fayda paylaşımının adil olması gerektiği konusunda birleştiğini göstermektedir. Dış uzaya erişim başlıklı bölümde, fayda paylaşımı yükümlülüğünün yapısındaki adaletin rolü değerlendirilmektedir.

Bu başlık altında uzay kaynaklarına erişim ve bu kaynaklara erişim sırasında izlenmesi gereken özen yükümlülüğünü konusuna dikkate çekilmektedir. Ek olarak, aynı bölümde, eşdeğerlik hususlarının daha yapılandırılmış bir orantılılık testiyle değiştirilmesi önerilmekte ve orantılılık kavramının hem uluslararası uzay hukukunun hem de diğer uluslararası hukuk alanlarının ilerici gelişimi için daha geniş kapsamlı etkilerini değerlendirmektedir.

Uzay Hukuku ve Fayda Paylaşımı: Genel Bir Bakış

Uzay hukuku, yasa yapma sürecinin yönleriyle ilgili özel niteliklere sahip, uzmanlaşmış bir uluslararası hukuk alanıdır (Malanczuk, 1994: 143). Şu anda beş çok taraflı antlaşmadan ve beş rehber ilkeden oluşan *corpus juris spatialis*, mutabakat yöntemiyle oluşturulmuştur ve bu yöntemle gelişmektedir (Danilenko, 1989: 223).⁴ Bu yöntem, COPUOS müzakerelerine katılan devletler

⁴ Uzay Hukukunun da temelini oluşturan 5 ana antlaşma şunlardır:

- Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (signed 27 January 1967, entered into force 10 October 1967).
- Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space (adopted 19 December 1967, entered into force 3 December 1968) 672 UNTS 119.
- Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (adopted 29 November 1971, entered into force 1 September 1972) 961 UNTS 187.
- Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space (adopted 12 November 1974, entered into force 15 September 1976) 1023 UNTS 15.
- Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (adopted 5 December 1979, entered into force 11 July 1984) 1363 UNTS 3 (Moon Agreement).

Diğer önemli BM dokümanları (Genel Kurul kararları) ise şunlardır:

- UNGA, Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, (13 December 1963) UN Doc A/RES/1962(XVIII).
- UNGA Res 37/92(10 December 1982) UN Doc A/RES/37/92.
- UNGA, Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space, (3 December 1986) UN Doc A/RES/41/65.

tarafından resmi ve esaslı itirazların yokluğunda oylama yapılmadan bir metnin kabul edilmesini içermektedir (Galloway, 1979: 3; Malanczuk, 1994: 154-155; Danilenko, 2016: 180). Sonuç olarak, uluslararası uzay hukuku, uzayda faaliyetleri düzenlemeyi amaçlayan herhangi bir normun oluşturulması, uygulanması ve yürürlüğe konulmasında uzay yolculuğu yapan ulusların aktif katılımını gerektiren siyasi ve diplomatik etkileşimlere özellikle duyarlı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Deplano, 2023a: 676).

Uluslararası uzay hukukunun kendine özgü özellikleri, fayda paylaşımı kavramını ele alan kaynakların sayısı ve türü üzerinde etkilidir. Bu bölüm, Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrası ile fayda paylaşımı ilkesine atıfta bulunan diğer uluslararası uzay hukuku kaynakları arasındaki ilişkiyi, temel unsurlarda ne ölçüde birleştiklerini veya Antlaşmada yer alan temel anlayıştan ne ölçüde uzaklaştıklarını belirlemeye çalışmaktadır. Bunu yaparken, analiz, antlaşma hukukunda ve yumuşak hukukta fayda paylaşımı kavramını bilgilendiren normatif öncülleri belirlemektedir. Uzay teknolojisine sahip sınırlı sayıda devlet ve uzay faaliyetlerini düzenleyen yerel mevzuat göz önüne alındığında, uluslararası örf ve âdet hukuku ve genel hukuk ilkeleri, uzay faaliyetleri bağlamında fayda paylaşımı ilkesinin gelişimine önemli bir katkıda bulunmamıştır (Malanczuk, 1994: 159; Cheng, 1997: 125-149; von der Dunk, 2017: 349). Aynı şekilde, ulusal ve uluslararası içtihatlar da uluslararası uzay hukukunun gelişiminde merkezi bir rol oynamamıştır (Malanczuk, 1994: 163; Deplano, 2023b: 403-438).

- UNGA, Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space, (14 December 1992) UN Doc A/ RES/47/68.

- UNGA, Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries, (13 December 1996) UN Doc A/RES/51/122 (Declaration on International Cooperation).

Antlaşmalar Hukuku ve Dış Uzay Antlaşması

Uzay hukuku ile ilgili iki çok taraflı antlaşma, Dış Uzay Antlaşması ve Ay Antlaşması, devletlerin uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaları paylaşmalarını açıkça şart koşturur. Bu bölüm, iki antlaşmadaki fayda paylaşımı yükümlülüğünü detaylandıran hükümleri inceleyerek, bu yükümlülüğün altında yatan hukuki kavramları analiz etmektedir. Bunu yaparken, ulusal yargı yetkisinin ötesindeki alanları düzenleyen diğer çok taraflı antlaşmalarda yer alan fayda paylaşımı rejimlerinin temel özelliklerinin ve kaynaklarının karşılaştırmalı bir değerlendirmesini de sunmaktadır (Deplano, 2023a: 677).

Uzay hukukunda fayda paylaşımı yükümlülüğü Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasında ele alınmıştır. Bu hüküm, uzayın keşfi ve kullanımının tüm devletlerin yararına ve çıkarlarına uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini özlü bir şekilde belirtmektedir. Ancak bu durum antlaşmanın içeriğinin ve kapsamının sınırlandırılması konusunda yorumlama zorlukları doğurmaktadır (Deplano, 2023a: 677). Bir yandan, bilim insanları, metnin “fayda” ve “çıklarlar” gibi temel terimleri tanımlamaması nedeniyle netlikten yoksun olduğu konusunda hemfikirdirler (Hobe, 2009: 40). Ayrıca, tüm devletlerin uzay faaliyetlerinden nasıl faydalanacağını da belirtmemektedir. Hükümün müzakere geçmişisi de pek yorumlama noktasında bir rehberlik sağlamamaktadır; zira önceki hüküm, Sovyetler Birliği'nin 1963 yılında hazırlamış olduğu antlaşma taslağının 1. maddesinde “uzayın keşfi ve kullanımının tüm insanlığın yararı ve çıkarları doğrultusunda yürütüleceği” ifade edilmiştir.⁵ Aynı zamanda, antlaşma müzakereleri sırasında delegasyonların açıklamaları, antlaşmanın bilimsel verilerin ve araştırma bulgularının paylaşımını kapsamadığını amaçlandığını

⁵ COPUOS (16 April 1963) UN Doc A/AC.105/C.2/L.6.

göstermektedir.⁶ Öte yandan, fayda paylaşımı yükümlülüğü, uzayın yasal keşfi ve kullanımıyla ilgili daha genel bir hüküm bağlamında yer almaktadır. Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasının tam metni şöyledir:

“Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere uzayın keşfi ve kullanımı, ekonomik ve bilimsel gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın tüm ülkelerin yararına ve çıkarlarına yönelik olarak gerçekleştirilecek ve tüm insanlığın yetki alanı olacaktır” (Deplano, 2023a: 678).

Bu ifade bazı bilim insanlarını, uzay faaliyetlerinde tüm devletlerin çıkarları doğrultusunda fayda paylaşımı bir gereklilik olduğu yönünde bir düşünceye götürmüştür (Cheng, 1997: 234). Daha geniş normatif bağlamına yerleştirildiğinde, fayda paylaşımı yükümlülüğü, uzayın kapsayıcı bir ortam olduğunu, yani herkesin eşit şartlarda kullanabileceği bir alan olduğunu teyit etmektedir (tüm insanlığın yetki alanı), ancak gerçekleştirilen faaliyetlerin uluslararası topluma fayda sağlaması en önemli koşuldur (Hobe, 2009: 41). Bunu yaparken fayda paylaşımı yükümlülüğü uzayın *terra nullius* olduğu fikrini reddetmektedir. Dış Uzay Antlaşması'nın 2. maddesi, uzayın ulusal egemenlik ve sahiplenmeye tabi olmadığını beyan ederek bu yorumu doğrulamaktadır. Bu da Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki fayda paylaşımı yükümlülüğünü düzenleyen temel yasal ilkenin, uzayın bir *res extra commercium* olduğunu göstermektedir (Lachs, 2020: 46; DeMan, 2016: 18-33). Başka bir deyişle uzay, kimsenin (ister münferiden devletler ister bir bütün olarak uluslararası toplum olsun) mülkü olmaksızın herkesin kullanımına açık bir alandır. Bundan, uzay yolculuğu yapan devletlerin, ortak bir mülkün kullanımı için uluslararası topluluğa kullanım ücreti ödeme yükümlülüğü olmadığı sonucu çıkmaktadır. Bu yüzden uzayı yalnızca tüm devletlerin yararına kullanılacak

⁶ COPUOS (27 July 1966) UN DocA/AC.105/C.2/SR.65,4; COPUOS (4 August 1966) UN Doc A/AC.105/C.2/SR.71/Add.1, 23.

kapsayıcı bir ortam olarak düşünmek gerekmektedir (Deplano, 2023a: 678).

Diğer çok taraflı anlaşmalarla karşılaştırıldığında, Dış Uzak Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrası temelde dönemine göre ilerici hükümler içeren bir maddedir. 1953 tarihli Antarktika Antlaşması ve 1988 tarihli Wellington Sözleşmesi, Antarktika'yı ulusal egemenlik ve sahiplenmeye tabi olmayan bir alan olarak nitelendirmiştir. Ancak her iki antlaşma da Antarktika bölgesinde gerçekleşen faaliyetlerle ilgili fayda paylaşımı konusuna hiç değinmemiştir.⁷ Buna mukabil hem BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS, 1982) hem de Ulusal Yetki Alanı Dışındaki Alanların Deniz Biyolojik Çeşitliliğine İlişkin Antlaşma Taslağı (2023) ile karşılaştırıldığında, Dış Uzak Antlaşması, belirli karar alma, yönetim ve inceleme yetkilerine sahip kurumlar oluşturan bir fayda paylaşımı mekanizmasından yoksundur.⁸ Bu farklılığın temel nedeni, Dış Uzak Antlaşması'nın aksine hem UNCLOS hem de Deniz Biyolojik Kaynakları Anlaşma Taslağı'nın okyanusları ve derin deniz tabanını uluslararası toplumun ortak malı olarak görmeleridir (Deplano, 2023a: 679).

Ay Antlaşması

1979 tarihli Ay Antlaşması, fayda paylaşımı yükümlülüğünü açıklayan iki hüküm içermektedir. Ay Antlaşması'nın 4. maddesinin 1. fıkrası, Dış Uzak Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasındaki metni tekrar teyit etmiştir. İlgili maddede şöyle demektedir: *“Ay'ın keşfi ve kullanımı tüm insanlığın sorumluluğunda olacak ve ekonomik veya bilimsel gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın tüm ülkelerin yararına ve çıkarlarına uygun olarak yürütülecektir.”* Ancak Ay Antlaşması'nın 11. maddesinin 5. fıkrası, Antlaşmaya

⁷ Convention on the Regulation of Antarctic Mineral Resource Activities (signed 25 November 1988, not in force) 27 ILM 868.

⁸ United Nations Convention on the Law of the Sea (adopted 10 December 1982, entered into force 16 November 1994) 1833 UNTS 397.

taraf olanların “Ay”ın doğal kaynaklarının işletilmesi mümkün hale geldiğinde, bu tür bir işletmeyi yönetmek için uygun prosedürler de dahil olmak üzere uluslararası bir rejim oluşturmayı taahhüt ettiklerini” belirtmektedir. Antlaşmanın 7. maddesinin (d) bendi ise uluslararası rejimin temel amaçlarından birinin şunları sağlamak olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır:

“[Ay Antlaşması’na] taraf tüm devletler arasında, bu kaynaklardan elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılması, böylece gelişmekte olan ülkelerin çıkarları ve ihtiyaçları ile Ay’ın keşfine doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan ülkelerin çabalarına özel önem verilmesidir” (Deplano, 2023a: 679).

Antlaşmanın 11. maddesinin 5. fıkrası ve aynı maddenin 7. fıkrasının (d) bendindeki ifade edilen fayda paylaşımına ilişkin hükümler, Dış Uzay Antlaşması’nın 1. maddesinin 1. fıkrasından iki şekilde ayrılmaktadır. İlk olarak, fayda paylaşımı rejiminin uygulanabilirliğini Ay Antlaşması’nın taraflarıyla sınırlandırırken, Dış Uzay Antlaşması uluslararası toplum için faydalardan bahsetmektedir. İkinci olarak, Ay Antlaşması paylaşım için koşullar eklemektedir; yani, gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarına ve ihtiyaçlarına ve Ay’ın kaynaklarını kullanan devletlerin çabalarına özel önem vererek, Dış Uzay Antlaşması’ndaki yükümlülüğü genişletmektedir. Dış Uzay Antlaşması’ndan bu çifte ayrılığı desteklemek amacıyla, 11. maddenin 1. fıkrasında, Ay’ın ve doğal kaynaklarının insanlığın ortak mirası olduğu belirtilmektedir (Deplano, 2023a: 680).

Özel anlamı, Ay Antlaşması’nın 11. maddesinin 5. fıkrasında öngörülen uluslararası rejim tarafından belirlenecek olsa da insanlığın ortak mirasına yapılan atıf, Ay’ın ve Güneş Sistemi’ndeki diğer gök cisimlerinin uluslararası toplumun ortak malı olduğunu göstermektedir.⁹ Sonuç olarak, Ay Antlaşması, uzayı Dış Uzay

⁹ Ay Antlaşması 11. Madde.

Antlaşması'nda olduğu gibi kapsayıcı bir çevre olarak görmemektedir. Aksine, alıcı devletlerin ihtiyaçlarına göre kaynak yönetimi ve faydaların yeniden dağıtımı için özel bir sistemin oluşturulmasını talep etmektedir. Bu bağlamda, Ay Antlaşması, büyük ölçüde UNCLOS ve Deniz Biyolojik Çeşitliliği Taslağı Antlaşması ile uyumlu bir fayda paylaşım sistemi öngörmektedir. Örneğin, UNCLOS'un 137. maddesinin 2. fıkrası, Uluslararası Deniz Tabanı Otoritesi'ni (ISA), insanlığın tamamı adına Bölge'nin kaynaklarını (yani okyanusları ve derin deniz tabanını) yönetmekle yetkili kurum olarak tayin etmiştir ve derin deniz tabanı kaynakları üzerindeki tüm hakların sahibidir. Benzer şekilde, Deniz Biyolojik Çeşitliliği Taslağı Antlaşması'nın 48. maddesi, genel olarak antlaşmanın uygulanması ve kurulan Erişim ve Fayda Paylaşımı Komitesi ile istişare halinde, özellikle parasal faydaların paylaşımına ilişkin hükümlerin uygulanması konusunda kararlar alma yetkisine sahip bir taraflar konferansı oluşturmaktadır (Deplano, 2023a: 680).

İnsanlığın ortak mirası kavramına olan tartışmalı güveni göz önüne alındığında, Ay Antlaşması devletler arasında hiçbir zaman tam destek bulmamıştır (Joyner, 1986: 190). Cheng'in yazdığı gibi, Ay Antlaşması'nın COPUOS'ta yıllarca süren fikir ayrıklarına rağmen aceleyle kabul edilmesi, ancak 11. maddede yer alan uzlaşma formülü üzerine yapılan yoğun ve gayrı resmi istişareler sonucunda mümkün olmuştur. 11. madde, Ay'ı ve kaynaklarını insanlığın ortak mirası olarak ilan ederken, uluslararası bir kaynak kullanımı rejiminin kurulması hakkını gelecekteki yapılacak bir antlaşmaya saklamıştır (Cheng, 1997: 361-362). Ay Antlaşması, BM himayesinde imzalanan uzay anlaşmaları arasında en az başarılı olanı olmuş ve yalnızca 17 devlet tarafından onaylanmıştır; bunların hiçbirisi uzay yolculuğu yapan devletlerden değildir. Aynı şekilde, gelişmekte olan ülkelerin de büyük kısmı anlaşmayı onaylamamıştır. Bu da antlaşmanın normatif temellerine (aynı zamanda fayda paylaşımı yükümlülüğünü de belirleyen) karşı duyulan güvensizliği

ve genel bir destek eksikliğine işaret etmektedir (Deplano, 2023a: 680-681).

Yumuşak Hukuk

Corpus juris spatialis, yani uzay antlaşmalarının çerçevesi 60 yıldan fazla bir süredir uzay araştırmaları alanında, uzayın keşfi ve kullanımı ilkelerini ele alan hukuki ortamın ihtiyacı olan hukuki zemini sağlamaya çalışmaktadır (Rapp, 2018). Bu kapsamda uluslararası iş birliğinin ortak faydalar yaratmadaki rolünü ele alan bir dizi ilkeyi içermektedir. Bunlar Uluslararası İş Birliği Bildirgesi adı altında formüle edilmiştir.¹⁰ Bildirgenin 1. paragrafında şöyle denmektedir:

“Uzayın barışçıl amaçlarla keşfi ve kullanımında uluslararası iş birliği... tüm devletlerin yararına ve çıkarlarına, ekonomik, sosyal veya bilimsel ve teknik gelişme düzeylerine bakılmaksızın yürütülecek ve tüm insanlığın sorumluluğunda olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları özellikle dikkate alınacaktır” (Deplano, 2023a: 681).

Bu ifade de gösteriyor ki, Uluslararası İş Birliği Bildirgesi, Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin iki hükmüne dayanmaktadır: Devletlerin uzayın bilimsel araştırmalarında uluslararası iş birliğini kolaylaştırmasını ve teşvik etmesini gerektiren 3. paragraf (1. paragrafta yer alan fayda paylaşımı hükmüyle birlikte okunmalıdır). Aynı zamanda, uzay yolculuğu yapan devletlerin geliştirmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını dikkate almasını gerektiren Dış Uzay Antlaşması metnini tamamlamaktadır. Bu gereklilik, Bildirge'nin 3. paragrafında, *“eşitlikçi ve karşılıklı olarak kabul edilebilir bir temelde”* müzakere edilen uluslararası iş birliğinden kaynaklanan yeni uzay programları olan devletlere de uygulanmaktadır. Bu, büyük ölçüde Ay Antlaşması'nın 11.

¹⁰ Declaration on International Cooperation.

maddesinin 7. fıkrasının (d) bendi ve ulusal yargı yetkisi dışındaki alanlardaki faaliyetleri düzenleyen diğer çok taraflı antlaşmaların hükümlerini yansıtmaktadır. Ancak aynı zamanda dış uzayı uluslararası toplumun ortak malı olarak ilan etmekten de kaçınmaktadır.¹¹

BM Genel Kurulu (BMGK) tarafından kabul edilen bir karar olarak, Uluslararası İş Birliği Bildirgesi hukuken bağlayıcı değildir.¹² Ayrıca, taraflar arasında Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin yorumlanması konusunda ortaya çıkacak yeni bir anlaşma veya uygulama olmadığı sürece, kabulü başlı başına Dış Uzay Antlaşması'nda bir değişiklik anlamına gelmeyecektir.¹³ Bildirge'nin müzakere geçmişi, BM üye devletlerinin Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin belirli bir yorumu üzerinde mutabakatla anlaşmaya varma niyetine dair bir kanıt sunmamaktadır. Ancak, bazı akademisyenler Uluslararası İş Birliği Bildirgesi'ni uluslararası uzay hukukunun gelişiminde bir dönüm noktası ve Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinde atıfta bulunulan uluslararası iş birliği ilkesi ile ilgili işlevsel bir yorumun sağladığı iddiasında olmuşlardır (Thaker, 1997: 538; Benkoe ve Schrogl, 1997: 233; Benkö ve Schrogl, 1997: 143). Bu, BM Genel Kurulu'nun yasa yapma süreci bağlamında, fikir birliği ile kastedilen ifadenin yanlış anlaşılmasından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Örnekle açıklamak gerekirse; J. S. Thaker, Uluslararası İş Birliği Bildirgesi'nin BM Genel Kurulu tarafından oybirliğiyle kabul edilmesinin, karara bağlayıcı etkisi açısından önemli bir ağırlık kazandırdığı iddiasındadır (Thaker, 1997: 555). Ancak fikir birliği, oybirliği veya oy çokluğundan farklı olarak, oylama yapılmadan bir kararın kabul edilmesini gerektirir (Deplano, 2022: 37-41). Ancak,

¹¹ UNCLOS 140. Madde.

¹² Charter of the United Nations (adopted 26 June 1945, entered into force 24 October 1945)

1 UNTS XVI, arts 10-14.

¹³ Vienna Convention on the Law of Treaties (signed 23 May 1969, entered into force 27 January 1980) 1155 UNTS 331, art 31, para 3(a-b).

karara uyma konusunda bir taahhüt altına girilmesini gerektirmemektedir (Deplano, 2022: 83-94, 174). Sonuç olarak, bir kararın sadece fikir birliğiyle kabul edilmesinden, Dış Uzak Antlaşması'nın genel kabul gören bir yorumu çıkarılamaz. Bu yüzden de Uluslararası İş Birliği Bildirgesi, uzayı tüm devletlerin erişim ve kullanımına açık bir ortam olarak nitelendiren Dış Uzak Antlaşması'nın kavramsal temellerine muhalefet etmemektedir diyebiliriz (Deplano, 2023a: 683).

Uzak Hukuku ve Yükümlülük Yapısı ve Uzak Faaliyetleri İçin Gerekli Araçlara Erişim

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (VCLT, 1969) 32. maddesi, bir antlaşma hükmünün anlamının belirsiz veya muğlak kalması durumunda, ek yorumlama araçlarına başvurulabileceğini belirtmektedir. Bu araçlar, bir antlaşmanın uygulanmasında ortaya çıkan müteakip uygulamaları da kapsar.¹⁴ Dış Uzak Antlaşması'ndaki menfaat paylaşımı yükümlülüğünün çerçevesi ve sınırları belirsiz kalmıştır. Keza bir uygulama mekanizmasının da varlığından söz edilememektedir. Bu yüzden, tarafların yükümlülüklerinin tanımlanması noktasında müteakip uygulamalara başvurmak gerekli olacaktır (Hobe, 2009: 38).

Bu tartışmalar kapsamında COPUOS'ta heyetlerin oturumlarında, Dış Uzak Antlaşması'nda yer alan menfaat paylaşımı yükümlülüğünün içeriğiyle ilgili üç farklı iddia ortaya çıkmıştır. COPUOS'taki karar alma süreci mutabakat kuralına göre yönetildiğinden, her bir iddia diğerine alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak da büyük ölçüde birbirini dışlayan nitelikte olmuşlar ve her biri farklı bir menfaat paylaşımı yükümlülüğü yapısı içermiştir. Aşağıdaki alt bölümler, sırasıyla (ve kronolojik sırayla) her bir talebin içeriğini incelemekte, COPUOS dışındaki devlet

¹⁴ UNGA, 'Subsequent agreements and subsequent practice in relation to the interpretation of treaties' (3 January 2019) UN Doc A/RES/73/202, Annex, Conclusion 4(3).

uygulamaları tarafından ne ölçüde desteklendiklerini değerlendirmektedir (Deplano, 2023a: 683).

1980’li yılların ortalarında ortaya çıkan, fayda paylaşımı yükümlülüğünün içeriğiyle ilgili ilk iddia, tüm devletlerin uzayın keşfi ve kullanımından eşit şekilde faydalanma hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Devletler arasındaki farklı uzay kabiliyetleri göz önüne alındığında bu tüm devletlerin kendi ticari faaliyetlerinden finansal olarak faydalanmak (başkalarının uzay faaliyetlerinden faydalanmak yerine) amacıyla uzay faaliyetlerini yürütme araçlarına erişimini gerektirmektedir. Dolayısıyla, uzay kabiliyetine sahip devletler, uluslararası iş birliği yoluyla başkalarının kapasitelerinin geliştirilmesine yardımcı olmak için özel bir sorumluluğa sahiptir. Bu da üç gerekliliği içermektedir:

- gelişmekte olan ülkelerle zorunlu iş birliği;
 - bilgi birikimi ve uzay teknolojisi transferi;
 - uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaların adil paylaşımı
- (Deplano, 2023a: 684).

Bu iddia, uluslararası iş birliğini, fayda paylaşımı yükümlülüğünün ayrılmaz bir parçası hatta başlı başına bir nesnesi haline getirmektedir. Ayrıca, iş birliğine dayalı uzay faaliyetlerinin yürütülmesine katı gereklilikler getirmiştir. Bu sayede de bu yaklaşım daha önce araç yükümlülüğü olarak adlandırılan yükümlülükleri de teyit etmiştir. Aslen Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun (UHK) Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Kaynaklanan Uluslararası Sorumlulukları Hakkındaki Yükümlülüklerinin (ARSIWA) Taslak 20. Maddesi’nde araç yükümlülüğü, “[bir devletin] belirli bir davranış biçimini benimsemesini özellikle talep eden uluslararası bir yükümlülük” ve bu yükümlülüğün ihlali “sadece [özel olarak] gerekli olandan farklı bir davranış biçiminin benimsenmesiyle” gerçekleşeceğine vurgu yapılarak bu kavrama açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ancak, Dış

Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin, 1. fıkrası uluslararası iş birliğine atıfta bulunmamaktadır. Bu yüzden de fayda paylaşımı yükümlülüğünü bu maddeye atıfta bulunarak uluslararası iş birliğine odaklanan araçlardan biri olarak kavramsallaştırmak sorunlu hale gelmektedir (Deplano, 2023a: 684).

Öyle ki, bu kavramsallaştırmayı temel alınarak yapılacak olan belirli davranış biçimlerinin belirlenmesi, devletleri antlaşma hükümlerinin yorumlanması ve bunlara uyulması konusunda herhangi bir takdir yetkisinden mahrum bırakacaktır. P. M. Dupuy'un bu durumla ilgili olarak ifade ettiği üzere, tanımlanan araç yükümlülüğü formülasyonu, gerekli özen yükümlülüğünün genel anlayışına açıkça aykırı olmaktadır (Dupuy, 1999: 376). İkinci sorun, belirli bir sonuca ulaşmak için çaba gösterme yükümlülüğü noktasında karşımıza çıkacaktır. Genel olarak kullanılan araçlar konusunda kısıtlamalar yoktur ancak araç yükümlülüğü, Devletin davranışı için mevcut seçenekleri öngörülenle sınırlamaktadır (Combacau ve Alland, 1985: 81; Dupuy, 1999: 375; Koivurova ve Singh, 2010; Peter, Krieger ve Kreuzer, 2020: 121-136).

Pratik amaçlar açısından, belirli uluslararası iş birliği biçimlerini başlı başına bir amaç haline getirmek, fayda paylaşımı yükümlülüğünü, uzayın keşfi ve kullanımından elde edilen faydaları paylaşmak yerine, uzay faaliyetlerini yürütme araçlarına erişimi kolaylaştırma yükümlülüğüne dönüşmüştür. Örneğin, UNCLOS'un 194. maddesinin 2. fıkrası devletlerin, kendi yetki alanları veya kontrolleri altındaki faaliyetlerin diğer devletlere ve çevrelerine kirlilik yoluyla zarar vermeyecek şekilde yürütülmesini sağlamak için gerekli tüm önlemleri almalarını şart koşmaktadır.¹⁵ Ancak, bu gibi durumlarda antlaşma hükmü, devletlere yükümlülüğü nasıl yerine getireceklerini seçme konusunda bir miktar esneklik tanımaktadır. Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasında

¹⁵ UNCLOS, 194. madde.

araçlara erişim izni talebi, antlaşmanın lafzıyla çelişen katı bir yorumuna yol açmaktadır. VCLT'nin 31. maddesinin 1. fıkrası ışığında, devletler anlaşma hükümlerini kullanılan terimlerin olağan anlamlarına göre yorumlamak durumundadır (Deplano, 2023a: 685). Ek olarak, uzay araştırmalarına ve bu araştırmalarda kullanılan araçlara erişim izni talebi, taraflar arasında belirli bir davranış biçimini zorunlu kılmaktadır (Combacau ve Alland, 1985: 84; Dupuy, 1999: 374). Sonuç olarak, devlet sorumluluğunun belirlenmesi, ilgili devletlerin fiili davranışının bağlam ve koşullar ışığında değerlendirilmesi yerine, biçimsel bir uygulama haline gelmektedir (Dupuy, 1999: 376). Bu durum fayda paylaşımı yükümlülüğüne uygulandığında, bir devletin sorumluluğunun, bunu yapma kapasitesi olmayan diğer devletleri de içermeyen uzay faaliyetleri gerçekleştirdiği anda ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Fayda paylaşımı yükümlülüğünü ihlal eden faaliyetler, bu nedenle devletler tarafından münferiden yapılan uzay araştırmalarını ve uzay yolculuğu yapan ülkeler arasındaki iş birliği faaliyetlerini içermektedir. Bu da en başından itibaren uzay araştırmaları faaliyetleri kapsamında istenmeyen bir şey olmuştur (Lebedev, Romanov, Stoklitsky, 1979). Bir diğer olası ihlal, gelişmekte olan ülkelerle uzay teknolojisi transferini içermeyen uluslararası iş birliği ortaklıklarından kaynaklanabilir. Bu da fayda paylaşımı yükümlülüğünü bir araç yükümlülüğü olarak kavramsallaştırılmasının, keyfi olmasa da kısıtlayıcı bir yorumla sonuçlandığını göstermektedir (Deplano, 2023a: 685-686).

Üçüncüsü, fayda paylaşımını bir araç yükümlülüğü olarak anlamak, zarar gören devleti tanımlamamakta veya ihlal edilmesi durumunda kimin harekete geçmeye yetkili olduğunu belirlememektedir. Uzay teknolojisinden yoksun devletlere yardım etmek için uzay araştırma faaliyetlerinde bulunan devletlere özel bir sorumluluk yükleyen asimetrik bir yükümlülük olarak, fayda paylaşımı yükümlülüğü *erga omnes* bir yükümlülük gibi

görünmemektedir (Combacau ve Alland, 1985: 100). Aynı zamanda, uluslararası toplum adına uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaların dağıtımını yönetecek bir kurumun veya sektöre özgü bir uyumsuzluk çözüm mekanizmasının yokluğunda, yükümlülüğün uygulanması zorunlu olarak ilgili devletlerin takdirine tabidir. Ancak, devlet uygulamaları, ulusal ve uluslararası mahkemeler tarafından verilen kararların uluslararası uzay hukukunun gelişiminde önemli bir rol oynamadığını göstermektedir. Bu nedenle, devletlerin karar yoluyla fayda paylaşımı yükümlülüğünün uygulayıcısı olarak hareket etmesi olası görünmemektedir (Deplano, 2023a: 686).

Yukarıda açıklanmaya çalışılan bu kavramsal zorluklara ek olarak, sonraki uygulamalar, araçlara erişim yaklaşımının COPUOS'ta gerçek bir fikir birliği sağlamadığını göstermektedir. Ayrıca, bu yaklaşım şu anda devletler tarafından desteklenmemektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında zorunlu iş birliği ve zorunlu teknoloji transferi çağrıları neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Teknoloji transferi hükümlerinin yer aldığı geriye kalan birkaç örnek, ilgili taraflar arasında akdedilen ikili anlaşmalardır. Örneğin, 2013 yılında Brezilya ile bir Fransız şirketi arasında imzalanan bir Mutabakat Zaptı, yerle senkronize yörüngede uçacak bir uydu inşa etme anlaşmasının bir parçası olarak şirketin seçilmiş Brezilyalı mühendisleri eğitmesini ve sınırlı miktarda teknoloji transfer etmesini şart koşturmuştur (dos Santos, 2015: 744). 2018 yılında Japonya ve Ruanda, küçük uyduların geliştirilmesi için benzer bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır. Bu gibi durumlarda, teknoloji transferi yeniden dağıtım işlevinden ziyade bir kapasite geliştirme işlevi görmektedir. En önemlisi, bu yükümlülük anlaşmaya dayalı olmaktan ziyade sözleşmeye dayalı, gönüllü bir temele sahiptir (Deplano, 2023a: 686-687).

Sözleşmesel yükümlölüklerin dışında, zorunlu teknoloji transferi çağrıları, giderek uzay teknolojisinin kalkınma faaliyetlerini desteklemek amacıyla kullanımını teşvik etme ve muhtemelen elde edilecek faydayı paylaşma davetleriyle yer değiştirmiştir. Örneğin, Üçüncü BM Uzayın Keşfi ve Barışçıl Kullanımları Konferansı'nın sonuç bildirgesinde, uzay teknolojisinin ve uygulamalarının ekonomik ve sosyal kalkınmaya sağlayabileceği önemli katkının kabul edilmesi talep edilmiştir. COPUOS dışında, devletler, zorunlu teknoloji transferini gerektirmeyen iş birliği ortaklıklarına sürekli olarak katılmaktadır. Örneğin, 2018'den beri Avrupa Birliği, 18 Afrika ülkesine hava trafiği hizmetleri sağlayan Uydu Tabanlı Yönetim Sistemi hizmetlerinin geliştirilmesini desteklemektedir. Ancak aynı dönemde, devlet kurumlarının uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaların adil paylaşımı konusunda sessiz kalması dikkat çekicidir (Deplano, 2023a: 687).

Dış Uzaya ve Uzay Kaynaklarına Erişim

1990'lı yılların ortalarında ortaya çıkan, fayda paylaşımı yükümlölüğünün içeriğiyle ilgili ikinci iddia, tüm devletlerin, uluslararası topluma fayda sağlamak amacıyla, keşif ve kullanım amacıyla uzaya eşit erişim hakkına sahip olduğudur.¹⁶ Araçlara erişim iddiası gibi, uluslararası iş birliği de bunu başarmanın en pratik yolu olarak görülmektedir.¹⁷ Ancak bu, uzay keşfi ve kullanımı için araçlara erişimi güvence altına almaya dayalı yaklaşımın mantığından temelde ayrılan iki önemli yol gösterici ilkeye dayanmaktadır.¹⁸ Bu ilkelere göre, ilk olarak, iş birliği

¹⁶ COPUOS, Report of the Legal Subcommittee on its fifty-sixth session (18 April 2017) UN Doc A/AC.105/1122, 32, para 242.

¹⁷ COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on the work of its Thirty-fourth Session (27 March-7 April 1995) (19 April 1995) UN Doc A/AC.105/607, Annex II, 27, para 58.

¹⁸ COPUOS, Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (15 September 1995) UN Doc A/50/20, 23, para 132.

faaliyetleri, çaba tekrarını ve israfı önlemek için sınırlı kaynakların (öncelikle finansal kaynaklar, aynı zamanda teknoloji ve bilgi birikimi) verimli bir şekilde tahsis edilmesini sağlamalıdır. İkinci olarak, devletlerin iş birliklerinin tüm yönlerini adil ve karşılıklı olarak kabul edilebilir bir temelde özgürce belirlemelerine izin verilmelidir. Araçlara erişim iddiasının aksine, bu, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerle eşit ortaklar olarak görülmesi gerektiği anlamına gelmektedir.¹⁹ Bu sayede uluslararası iş birliğinin gelişmekte olan ülkeler için daha elverişli şartlarda olması ön görülmektedir.

Ek olarak, gelişmekte olan ülkelerle eşitlikçi bir temelde, uzay faaliyetlerinde uluslararası iş birliğine başvurusu güçlü bir şekilde teşvik edilmiştir. Bu durumun sonucu olarak uzaya erişim hakkı bu faaliyeti zorunlu olmaktan ziyade isteğe bağlı bir tercih olarak değerlendirmektedir. Normatif bir bakış açısından, uluslararası iş birliğini bir amaca ulaşmak için isteğe bağlı bir araç olarak anlamak, uzaya erişim iddiasının fayda paylaşımı yükümlülüğünü bir davranış yükümlülüğü olarak görmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada gerekli görülen şey ise özen yükümlülüğü olmaktadır. Sonuç olarak, devletler, yükümlülüğü yerine getirmek için en uygun gördükleri araçları seçmekte özgürdür. Ancak uzaya erişim iddiası en az iki açıdan sorunludur (Deplano, 2023a: 688).

İlk olarak, uzay faaliyetlerinde iş birliğinin genel hedefine katkıda bulunmanın, fayda paylaşımına ilişkin gerekli özen yükümlülüğünü otomatik olarak karşıladığı varsayılmaktadır. Bu, bir uzay faaliyeti gerçekleştiren aktörün uluslararası toplum için neyin fayda sağlayacağını belirleme yetkisine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu, bilimsel görevlerin faydalarının paylaşımı için yeterli olabilirken, adil kriterlerin yokluğunda, böyle bir yaklaşım ticari uzay faaliyetleriyle ilgili olarak hak edilen fayda paylaşımının

¹⁹ COPUOS, Report of the Legal Subcommittee on the Work of its Thirty-fifth Session (18-28 March 1996) (11 April 1996) UN Doc A/AC.105/639, 23, para 38.

miktarını belirlemek için uygun olmayabilir. İkinci olarak, uzaya erişim iddiası, adillik şartının ne anlama geldiği konusunda rehberlik sağlamamaktadır. Yukarıdaki açıklamadan anlaşıldığı üzere, uluslararası uzay hukukunda gerekli özen yükümlülüğü, uzay faaliyetlerinin düzenli, adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmesini gerektirir. Dolayısıyla, amaçlı bir işlevi vardır. Tersine, uluslararası örf ve âdet hukukunda gerekli özen yükümlülüğü önleyici bir işlev görmektedir (Deplano, 2023a: 688-689).

Diğer normatif hususlar, devlet sorumluluğunun ortaya çıktığı anla ilgilidir. Uzaya erişim iddiası kapsamında, yükümlülüğün ihlali, devletin kasıtlı veya ihmalkâr bir şekilde gerekli özeni göstermeden hareket etmesi durumunda ortaya çıkar; bu durum uluslararası içtihatlarda yaygın olarak kabul görmektedir. Bu, araçlara erişim iddiasında olduğu gibi, yükümlülüğün yapısı tarafından önceden belirlenmek yerine, her bir durum için ayrı bir değerlendirme gerektirmektedir. Davranış yükümlülüğü yaklaşımı, devletlerin yükümlülüğü ihlal etmeden hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeleri kapsayan işbirlikçi uzay faaliyetleri yürütmelerine olanak tanımaktadır. Aynı şekilde, devletlerin gönüllülük esasına göre teknoloji ve bilgi birikimi transferini içeren ortaklık anlaşmaları yapmalarına da imkân vermektedir. Aynı zamanda, bu yaklaşımın sağladığı esneklik düzeyi, gerekli özeni gösterme gerekliliğine uyumun değerlendirilmesini oldukça nesnel hale getirdiği için potansiyel bir zayıflık olmaktadır (Deplano, 2023a: 689).

Devlet uygulamaları, uzaya erişim iddiasının yaygın olarak desteklendiğini göstermektedir. Örneğin, hem Avrupa Uzay Ajansı'nın (ESA) hem de Afrika Uzay Ajansı'nın çalışmaları, kaynakların verimli tahsisi ilkesinden ilham almaktadır. Ayrıca, hem ABD liderliğindeki Artemis Ay misyonları hem de Çin ve Rusya Federasyonu tarafından kurulacak olan Uluslararası Ay Araştırma İstasyonu, uzay kaynaklarının kullanımının ilk gelen ilk hizmet alır esasına göre olacağını öngörmekte ve bilimsel araştırma bulgularını

uygun şekilde uluslararası toplumla paylaşmayı taahhüt etmektedir.²⁰ Aynı zamanda, kaynaklara erişim iddiasında olduğu gibi, devlet uygulamaları, gelişmekte olan ülkelerle adil bir temelde iş birliğinin neleri gerektirdiğini netleştirmemektedir; uzaya erişim iddiası da bunu açıkça teşvik etmektedir (Deplano, 2023a: 68-690).

2000’li yılların başlarında ortaya çıkan, fayda paylaşımı yükümlülüğünün içeriğiyle ilgili üçüncü iddia, uzayın keşfi ve kullanımının kapsayıcı olması gerektiğidir. Her bir devletin uzaya erişim konusunda eşit hakkı olmasına rağmen, uzay faaliyetleri uluslararası toplumun tamamına eşitlikçi ve ayrımcı olmayan bir temelde fayda sağlamalıdır.²¹ Diğer iki iddiayla karşılaştırıldığında, uzay kaynaklarına erişim iddiası daha dar bir odak noktasına sahiptir. Uzay kaynaklarına şu anda yalnızca sınırlı sayıda devlet ve bu devletler içindeki bir avuç işletmenin erişebilme ihtimali olduğu göz önüne alındığında, bu iddia, uzay kaynağı faaliyetlerinin koordinasyonu ve çıkarılan kaynakların paylaşımı için özel olarak tasarlanmış uluslararası bir mekanizmanın oluşturulmasını talep etmektedir.²²

²⁰ National Aeronautics and Space Administration (NASA), The Artemis Accords: Principles for Cooperation in the Civil Exploration and Use of the Moon, Mars, Comets, and Asteroids for Peaceful Purposes (2020) Section 10(2); China National Space Administration, International Lunar Research Station (ILRS): Guide for Partnership (16 June 2021).

²¹ COPUOS, Report of the Legal Subcommittee on its fifty-seventh session (30 April 2018) UN Doc A/AC.105/1177, 31, para 244; COPUOS, 31, para 238; COPUOS, UN Doc A/AC.105/ 1177, 32, para 257; COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on its sixtieth session (24 June 2021) UN Doc A/AC.105/1243, 31, para 242; COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on its sixty-first session (19 April 2022) UN Doc A/AC.105/1260, 28, para 215; COPUOS, Legal Subcommittee, Responses to the set of Questions Provided by the Moderator and Vice Moderator of the Scheduled Informal Consultations on Space Resources (31 May 2021) UN Doc A/AC.105/C.2/2021/CRP.8, 7; COPUOS, UN Doc A/AC.105/1177, 31, para 243.

²² COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on its fifty-eighth session (18 April 2019) UN Doc A/AC.105/1203, 34, para 254. 106.

Uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaların paylaşımı yerine uzay kaynaklarının paylaşımını gerektiren uzay kaynaklarına erişim iddiası, Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasındaki fayda paylaşımı yükümlülüğünü kendine özgü özellikleri olan bir sonuç yükümlülüğü olarak görmektedir. Bir yandan, iddianın teorik temelleri, uluslararası toplumun uluslararası tüzel kişiliğe sahip olduğunun kabul edilmesini içermektedir. Bazı akademisyenler tarafından desteklense de bu deniz hukukunda bağlamından koparılmış bir benzetmeye dayanmaktadır ve Dış Uzay Antlaşması'nın lafzının ve ruhunun ötesine geçmektedir (Williams, 1975: 795). Örneğin, UNCLOS'un 137. maddesinin 2. fıkrasında "Bölgenin kaynakları üzerindeki tüm haklar, Uluslararası Deniz Tabanı Otoritesi'nin (ISA) onlar adına hareket edeceği tüm insanlığa aittir" denilmiştir. Ancak Dış Uzay Antlaşması, insanlık adına hareket eden ISA'ya eşdeğer bir kurum oluşturmamıştır (Deplano, 2023a: 690-691).

Öte yandan, uzay kaynaklarına erişim iddiası, uzay kaynaklarının hukuken kolektif mülkiyet olduğunu varsayımdan hareket etmektedir (Cocca, 1971: 585). Bu, Ay Antlaşması'nın yasal temelleriyle uyumlu olsa da Dış Uzay Antlaşması'nın lafzıyla desteklenmemektedir (Deplano, 2023a: 691). Ayrıca, çıkarılan kaynakların paylaşımı için kriterler belirtmemektedir. Bu, kaynakların uluslararası devletler topluluğuyla, muhtemelen eşitlik temelinde paylaşılmadığı durumlarda, fayda paylaşımı yükümlülüğünün ihlal edildiğini ifade etmektedir. Bu, fayda paylaşımı yükümlülüğünün bir *erga omnes* yükümlülüğü olduğunu, yani Dış Uzay Antlaşması'na taraf her devletin fayda paylaşımı yükümlülüğüne uyma konusunda yasal bir çıkarı olduğunu göstermektedir (Deplano, 2023a: 691).

Ancak, yükümlülüğe uyma konusunda bir çıkar sahibi olmak, iki temel nedenden dolayı yükümlülüğü uygulama hakkı vermemektedir. İlk olarak, fayda paylaşımı yükümlülüğünün *erga*

omnes niteliği, otomatik olarak her devletin zarar gördüğü anlamına gelmemektedir. Anlaşmaya dayalı kökeni göz önüne alındığında, iddia edilen uzay kaynaklarından pay alma hakkı yalnızca Dış Uzay Antlaşması'na taraf devletler için geçerlidir, uluslararası toplumun tamamı için geçerli değildir. İkinci olarak, Dış Uzay Antlaşması, fayda paylaşımı yükümlülüğünü açıkça *erga omnes* olarak belirlemediğinden (ve bu yükümlülük geleneksel bir statüye sahip olmadığından), ilgili hak yalnızca fayda paylaşımı yükümlülüğünün ihlalden zarar gören bir taraf tarafından uygulanabilir (Thirlway, 2019: 70, 170-171). Yine de Dış Uzay Antlaşması'na taraf tüm devletler, fayda paylaşımı yükümlülüğüne uyulmasını sağlama konusunda ortak bir çıkara sahip olsa da fayda paylaşımı kriterlerinin olmaması, hangi devletlerin zarar gördüğünü ve dolayısıyla yükümlülüğün uygulanabilirliğini belirlemeyi engellemektedir (Deplano, 2023a: 691-692).

Sonuç yükümlülüğünün uygulanmasıyla ilgili kavramsal zorluklara ek olarak, devlet uygulamaları, uzay kaynaklarına erişim iddiasının yaygın olarak desteklenmediğini göstermektedir. Örneğin, COPUOS'taki bazı kurullar, tüm devletlerin “kamu ve özel sektörün bu tür faaliyetlere katılımı ve katılımı için yatırım teşvikleri üzerinde olumsuz bir etkisi olmayan şekillerde faydalanabilmesini” sağlamanın yanı sıra, uzay kaynağı faaliyetleri yürüten devletlerin çabalarına işaret ederek fayda paylaşımı yükümlülüğünü açıklamıştır. Benzer şekilde, diğer kurullar, devletlerin uzay kaynağı faaliyetlerini “başkalarının haklarına gereken saygıyı göstererek” nasıl yürütecekleri konusunda rehberlik edecek bir dizi pratik ilkenin geliştirilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu ilkeler arasında, devletlerin uzay kaynağı faaliyetlerini “sürdürülebilir, ekonomik olarak uygulanabilir ve rasyonel bir şekilde” yürütme hakkı da yer almaktadır (Deplano, 2023a: 692).

Uzay kaynaklarına erişim iddiasının, COPUOS Uzay Kaynakları Faaliyetlerinin Yasallığı Çalışma Grubu'nun çalışmaları

ilerledikçe gelişmeye devam etmesi muhtemeldir. Mevcut haliyle, uzayda yürütülen faaliyetlerle ilgili fayda paylaşımının uluslararası iş birliği ve eşitlikçi değerlendirmeler gerektirdiğini kabul etmesi bakımından diğer iki iddiayla örtüşmektedir. Araçlara erişim iddiası gibi, bu iddia da uzaya erişim iddiasında bulunan kolaylaştırıcı rolün aksine, uluslararası iş birliğinin araçsal bir rol oynamasını öngörmektedir. Ayrıca, uluslararası toplumla paylaşılacak uygun miktarların belirlenmesinde eşitlik için bir rol öngörmektedir. Ancak, diğer iki iddia gibi, bu iddia da ayrıntıya girmemektedir; bu da aslında gerçekleştirilmesi gereken özlem dolu bir hedef olarak kaldığı anlamına gelmektedir. Bir sonraki bölüm bu kavramsal boşluğu ele almaktadır (Deplano, 2023a: 692).

Uzay kaynaklarına erişim yaklaşımı, fayda paylaşımını bir sonuç yükümlülüğü olarak öngörmektedir (Deplano, 2023a: 693). Bu bağlamda, eşitlik, dağıtım işlevi görerek, çıkarma faaliyetleri yürütme kapasitesi olmayan ülkelere uzay kaynaklarına erişim sağlamak ve farklı uzay kabiliyetlerine sahip devletlerin çıkarlarını dengeliyor gibi görünmektedir. Bu yaklaşım hem akademik literatürde hem de uluslararası içtihatlarda destek bulmaktadır (Williams, 1975: 785). Benzer şekilde, Ay Antlaşması, Ay kaynaklarının kullanımından elde edilen faydaların eşit şekilde paylaşılmasının, hem gelişmekte olan ülkelerin çıkar ve ihtiyaçlarına hem de Ay'ın keşfine doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan ülkelerin çabalarına özel önem verilmesini gerektiğini kabul etmektedir.²³

Bazı akademisyenler, dağıtım adaleti olarak eşitlik kavramının normatif kökenlerinin, eşitliğe birçok atıf içeren uzay anlaşmalarında yattığını savunmaktadır (Williams, 1975: 776). Örneğin, Sorumluluk Sözleşmesi'nin 12. maddesi, zararın tazminini belirleme kriteri olarak eşitliğe atıfta bulunmaktadır. Eşitlik, Dış

²³ Ay Antlaşması, 11. madde.

Uzay Antlaşması'nın 9. maddesinde dolaylı olarak ifade edilmektedir ve bu madde, diğer devletlerin uzaydaki ilgili faaliyetlerine gereken dikkatin gösterilmesini önelemektedir. İkincisi, kendi başına bir eşitlik ilkesi olarak kabul edilmektedir (Williams, 1975: 784).

BM Genel Kurulu kararları ayrıca uzay faaliyetlerine ilkeli bir yaklaşım sunmaya çalışmaktadır ve yeniden dağıtım hedeflerini desteklemek amacıyla eşitliğe ilişkin çeşitli referanslar içermektedir. Örneğin, Dünya'nın Uzaktan Algılanmasına İlişkin İlkeler'in 12. maddesi, algılayan devletin, algılanan devlete, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç ve çıkarlarını dikkate alarak, ayrımcılık gözetmeden ve makul bir maliyetle, elde edilen bilgilere erişim izni vermesini gerektirmektedir. Benzer şekilde, Doğrudan Televizyon Yayıncılığına İlişkin İlkeler'in 2. paragrafı, uydu yayıncılığının “özellikle gelişmekte olan ülkelerde bilgi ve bilginin özgürce yayılmasını ve karşılıklı alışverişini teşvik etmesi gerektiğini” belirtmektedir (Deplano, 2023a: 694).

M. W. Janis gibi akademisyenler, dağıtım adaleti olarak eşitlik kavramının, sömürgeciliğin sona ermesinin ekonomi ve siyasetinden kaynaklandığını ve normatif köklerinin, teknolojik ilerlemenin faydalarının uluslararası toplum üyeleri arasında eşit bir şekilde dağıtılmadığını kabul eden Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (NIEO) kararlarında yattığını savunmaktadır (Janis, 1983: 16-17). Bu açıdan bakıldığında, eşitliğin uygulanması, devletler arasında ekonomik, sosyal ve politik eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla en geniş düzeyde iş birliği gerektiren bir konu olduğu açıktır. Bu değerlendirmeler bir arada değerlendirildiğinde, dağıtım adaleti için bir araç olarak eşitliğin, yararlanıcıların kimliğine, yeniden dağıtım süreciyle korunan çıkarlara ve kaynakları da dahil olmak üzere uzayın yasal statüsüne odaklandığını göstermektedir (Deplano, 2023a: 694-695).

Her ne kadar farklı yaklaşımlar olsa da, uzayın keşfi ve kullanımının nihai yararlanıcısı, bir bütün olarak insanlıktır (Williams, 1975: 792). Williams'ın da belirttiği gibi, uzay anlaşmaları, devlet çıkarlarının uluslararası toplumun çıkarlarının önünde öncelik taşımamasını sağlamaktadır (Williams, 1975: 786, 799). Örneğin, Dünya'nın uydu aracılığıyla uzaktan algılanmasıyla ilgili olarak, insanlık adına hareket eden uluslararası devletler topluluğu, spekülasyondan elde edilen ekonomik avantajlar gibi konuların düzenlenmesine müdahale etme hakkına sahiptir (Williams, 1975: 785). Bu nedenle uluslararası mahkemeler, bu tür davaları adalet ve hakkaniyet ilkeleri temelinde karara bağlama yetkisine sahip olmalıdır (Williams, 1975: 786).

Yasal olarak, kaynakları da dahil olmak üzere uzay, insanlığın ortak malıdır (Williams, 1975: 792, 798). Uzay hukukunun konusunun tüm insanlık olduğu göz önüne alındığında, bu kaynakları maddi olarak çıkaranların elde ettiği faydaların, başından itibaren insanlığa ait olduğu sonucuna varılmaktadır. Buna göre, uzay kaynaklarını çıkarabilen devletler, bunu yaptıkları için yalnızca “yeterli bir tazminat” alma hakkına sahiptir (Deplano, 2023a: 695).

Korunan çıkarlar açısından, bazı akademisyenler uluslararası uzay hukukunda eşitliğin öngörücü bir işleve sahip olduğunu, yani uzay faaliyetlerini yöneten normların ilham kaynağı olduğu ve daha az ölçüde de normların uygulanmasında rehberlik işlevi gördüğünü savunmaktadır (Williams, 1975: 799; (Deplano, 2023a: 695-696). Örneğin Janis, uluslararası uzay hukuku da dahil olmak üzere uluslararası hukukun, eşitlik ilkesine ve onun dağıtım işlevine önem kazandırmayı hedeflemesi gerektiğini yazar (Bedjaoui, 1979: 119). Benzer şekilde Haq, kaynakların zorunlu olarak devredilmesi davasının nihayetinde küresel bağlamda dağıtım adaleti ve ekonomik eşitlik ilkesinin kabul edilmesine ve uygulanmasına dayandığını savunmuştur. Bunu yaparken akademisyenler,

uluslararası hukukta tanınmayan bir eşitlik *ante legem* işlevini savunurlar. Bu sonuncusu, eşitliği yargısal bir çözüm olarak nitelendiren üç eşitlik tipolojisi arasında ayırım yapar (Janis, 1983: 8; Titi, 2021).

Dağıtım adaleti olarak eşitlik, yargısal takdir yetkisinin kullanılmasıyla ilgili değildir, ancak hukukun gelişimini etkilemeyi amaçlar (Janis, 1983: 20; Titi, 2021: 76). Bu, eşitlik *ante legem*'ini yalnızca *ex aequo et bono* kararıyla yargısal olarak uygulanabileceğini, yani mutlaka hukuka dayanmayan ve bu nedenle tarafların rızasını gerektiren bir kararla uygulanabileceğini öne sürmektedir (Cheng, 1955: 203-204). *Ex aequo et bono* kararları zaman zaman dağıtım adaletinin dikkate alınmasını içerse de, Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) birkaç kez eşitliğin dağıtım adaleti için bir araç olmaktan ziyade geçici bir düzeltici olduğunu teyit etmesi bu noktada önemlidir (Gourgourinis, 2009: 332; Deplano, 2023a: 696).

Ay Antlaşması'nın 11. maddesinin 7. fıkrası gibi, dağıtım adaletini hedefleyen BM uzay anlaşmalarının hükümlerinin zor, hatta mümkün olsa bile pratik (normatif) bir uygulamaya sahip olduğu ileri sürülmüştür (Gourgourinis, 2009: 342). Daha genel olarak, dağıtım adaleti talepleri şeklinde ifade edilen eşitliğin tali hukuki öneme sahip olduğu ileri sürülmektedir (Gourgourinis, 2009: 342). Bu, uzay kaynaklarına erişim iddiasının, eşitliği içermediğini göstermektedir. Ancak, kaynakların adil dağıtımını gerektirmekte ve bu da dağıtım adaleti ilkesini oluşturan orantılılığın dikkate alınmasını zaruri hale getirmektedir (Janis, 1983: 22, 30-31; Titi, 2021: 76; Deplano, 2023a: 696-697).

Uzay Kaynaklarına Erişim ve Özen Gösterme Yükümlülüğü

Uzaya erişim talebi, beraberinde gerekli özeni gösterme yükümlülüğüne de getirmektedir. Bu yaklaşıma göre, kaynakların verimli bir şekilde dağıtılması ve uluslararası iş birliği, adil ve

karşılıklı olarak kabul edilebilir bir temelde, uzay faaliyetleri için yol gösterici ilkelerdir. Ancak, uzay kaynaklarına erişim iddiası gibi, bu iddia da uzay faaliyetlerinde diğer ülkelerle iş birliği yoluyla adil paylaşımın nasıl gerçekleşeceğini netleştirmemektedir (Deplano, 2023a: 697).

Kaynakların verimli tahsisi ilkesi, iş birliğine dayalı uzay faaliyetlerinin yürütülmesinin gerekçesi olarak uluslararası uzay hukukunda yaygın olarak kabul görmektedir. Örneğin, Uluslararası İş Birliği Bildirgesi'nin 5. maddesi, “finansal ve teknik kaynakların rasyonel ve verimli tahsisinin” işbirlikçi uzay faaliyetlerinin yürütülmesine yön vermesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁴ Benzer şekilde, bölgesel uzay anlaşmaları, kaynakların verimli kullanımını uzay faaliyetlerinin ayrılmaz bir bileşeni olarak görmektedir.²⁵ Bu noktada kaynakların verimli kullanımına ilişkin atıflar sadece uzay hukukuyla sınırlı değildir. Örneğin, UNCLOS, denizlerin ve okyanusların kaynaklarının adil ve verimli kullanımına vurgu yapmaktadır.²⁶ Ancak, bu belgelerin hiçbiri, gerekli özen yükümlülüğü bağlamında verimlilik ve hakkaniyet kavramları arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmamaktadır (Deplano, 2023a: 697).

COPUOS delegasyonları tarafından şimdiye kadar ileri sürülen tek öneri, Lüksemburg ve Hollanda tarafından uzay kaynağı faaliyetlerinin yasallığı konusunda sunulan ortak bir raporda yer almaktadır. Tüm ülkelerin uzay kaynağı faaliyetlerine katılımının teşvik edilmesi yoluyla fayda paylaşımını hedefleyen öneri, bu faaliyetlerden elde edilen çeşitli fayda türlerini sıralamaktadır. Bu kapsamda uzay aktörlerinin fayda paylaşımı sağlamaya teşvik edilmesi gerektiğini ifade eden hüküm özellikle önemlidir. Bu

²⁴ Declaration on International Cooperation 5. madde.

²⁵ ESA, ESA Convention and Council Rules of Procedures, SP-1337/EN, 2019 Annex II, 1. Madde.

²⁶ UNCLOS, Preamble.

hüküm, faydaların adil paylaşımı ile kaynak kullanımının verimliliği arasındaki ilişkinin devletler arasında mutlaka eşitlik anlamına gelmediğini göstermektedir. M. Menter'in de belirttiği gibi, katkıda bulunmayan bir devletten kaynaklanan herhangi bir faydanın payı sıfır olabilir (Menter, 1980: 232). Bu da eşitliğin belirlenmesinin özünde öznel olduğunu göstermektedir (Akehurst, 1976: 809; Lapidoth, 1987: 180). Bu bağlamda eşitliğin öznel ve takdire bağlı olduğuna dair bir diğer kanıt, fayda paylaşımının zorunlu parasal paylaşımı içermediğinin açıklığa kavuşturulmasıdır (Deplano, 2023a: 698).

Sonuç olarak, Lüksemburg-Hollanda önerisi, uzay faaliyetleriyle ilgili olarak adil fayda paylaşımının miktarının dostane bir şekilde belirlenmesini destekliyor gibi görünmektedir. Ancak, devletler arasında bir anlaşma olmadığı için çalışma belgesi, bunu yapmak için kriterlerin nasıl belirleneceğine dair herhangi bir rehberlik sunmamaktadır. Bu da fayda paylaşımı yükümlülüğünün, devletler arasında adil paylaşım konusunda bir anlaşmaya varmaya çalışmakla ilgili olduğu sonucuna varmaktadır. Bu, takdir yetkisi ve esneklik keyfiliğe dönüşebileceğinden sorunludur (Chattopadhyay, 1975: 381).

Uzay hukukunun, esnekliğin keyfiliğe dönüşme riskine özellikle maruz kalması ciddi bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, hakkaniyetin kaynağının, antlaşma, örf ve âdet hukuku veya genel hukuk ilkeleri gibi bağlayıcı hukuk yerine, Lüksemburg-Hollanda önerisi ve bir dereceye kadar Uluslararası İş Birliği Bildirgesi gibi devlet uygulamaları ve yumuşak hukuktan oluşmasıdır. Yine de uzaya erişim iddiası bağlamında, faydaların adil paylaşımının belirlenmesinde yol gösterici ilke olarak kullanılması mümkündür (Deplano, 2023a: 698). Davranış yükümlülükleri genellikle, aynı zamanda genel bir hukuk ilkesi olan hakkaniyetli özen gösterme ilkesiyle ilişkilendirilmektedir (Kulesza, 2016: 340; Krieger, Peters ve

Kreuzer, 2020; Mackenzie-Gray Scott, 2021: 355-356; Monnheimer, 2021; Mackenzie-Gray Scott, 2022; Ollino, 2022; Besson, 2023; Lanovoy, 2024: 1029-1057). Uzay Anlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrası buna değinmese de fayda paylaşımı yükümlülüğünün yapısı, COPUOS'taki devlet uygulamalarıyla birlikte, bağlam ve koşulları dikkate alarak özen gösterme zorunluluğunun varlığına işaret etmektedir (McDonald, 2019: 1045).

Devletler, yalnızca yasal nedenlerle gerekli özeni göstermezler. N. McDonald, bunda yapmanın politik gerekçelerinin, örneğin kaynakların verimli kullanımı, etkili karar alma ve maliyetlerin kontrolü konularının da etkisinin olduğunu iddia etmektedir (McDonald, 2019: 1049). Bu gereken özen yükümlülüğü kapsamında neyin hakkaniyetli olduğuna dair herhangi bir değerlendirmenin, vaka bazında bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir (McDonald, 2019: 1042, 1054). Uzay Anlaşması'nda bir fayda paylaşım mekanizmasının bulunmaması, hakkaniyetin tamamlayıcı bir rol oynadığını, yani hukukun yeterince ayrıntılı kurallar sağlamadığı bir alanda ilgili koşulları dengeleyerek çözümleri kolaylaştırdığını göstermektedir (Titi, 2021: 82).

Bu, zamanla, *“devletlerin gerekli özeni gösterme uygulamalarının fayda paylaşımı alanında ... yasa üretme işlevi görebileceği”* anlamına gelmektedir (McDonald, 2019: 1053). Bu, eşitlik kriterlerinin yokluğunda, fayda paylaşımı yükümlülüğüne gerekli özeni gösterme hususlarını da dahil eden bir orantılılık testinin uygun bir yaklaşım gibi görüldüğünü ve eşitliğin takdir yetkisine bağlı bir yargısal düzeltme veya dağıtım mekanizmasına dönüşmesini engellediğini göstermektedir. Janis'in de belirttiği gibi, üçüncü bir eşitlik türü (ne dağıtımcı ne de tamamen takdir yetkisine bağlı olan), sonucun bazı yasal olmayan standartlarla oldukça orantılı olmasını gerektirmektedir (Janis, 1983: 32). Bu hem uzay faaliyetlerinde bulunanların katkılarını hem de gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını kapsayacaktır (Deplano, 2023a: 699).

Uzay Hukuku’nda Eşitsizlik ve Orantılılık İlkesi

Uzay kaynaklarına erişime dayalı iddiaya dahil edilen sonuç yükümlülüğü, uzay kaynaklarının kullanımından kaynaklanan faydaları alma ve kullanma açısından eşit olmayan uzay kabiliyetlerine sahip devletler arasında bir eşdeğerlik olması gerektiği anlamına gelmektedir (Lapidoth, 1987: 178). Bu noktada sayılan türden eşitsizlikleri hesaba katan bir orantılılık testi yoluyla farklı çıkarların dengelenmesini gerekmektedir. Ancak, uluslararası içtihatlarda bu görüşe destek bulunamamıştır. Örneğin, Tunus-Libya davasında, Uluslararası Adalet Divanı, “*eşitliğin tek mutlak gerekliliğinin [orantılılık sorununa uygulanan] benzer olanla benzer olanın karşılaştırılması gerektiğine*” hükmetmiştir (Deplano, 2023a: 700).

Bu tür eşitsizliklerin mevcut olduğu yerlerde uygun çıkar dengesinin kurulması, sosyal, politik ve ekonomik faktörleri hesaba katan öznel bir değerlendirme gerektirmektedir. Lapidoth’a göre eşdeğerlik, özellikle özel durumların varlığında, çıkarlar arasında tarafsız bir denge arayışından oluşur (Lapidoth, 1987: 178). Ancak, devletler arasında derin eşitsizliklerin olduğu durumlarda bu tür özel durumların ne anlama geldiğini tespit etmek zordur. UNCLOS’un 160. maddesinin (f) fıkrasının (i) bendi, “*Bölgedeki faaliyetlerden elde edilen mali ve diğer ekonomik faydaların adil paylaşımıyla ilgili özel durumların gelişmekte olan devletlerin çıkar ve ihtiyaçlarından oluştuğunu*” açıklığa kavuşturmaktadır. Bu, uzay kapasiteleri de dahil olmak üzere eşitsiz kapasitelere sahip devletler arasında çıkarların eşdeğerliğinin belirlenmesinin, amaçlanan dağıtım adaleti hedeflerine ulaşmak için ihtiyaç temelli bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir.²⁷ Ayrıca, bireysel devletlerin ihtiyaç ve çıkarlarının aksine, genel olarak devletlerin ihtiyaç ve çıkarlarının eşdeğerliğin

²⁷ UNCLOS, 140. madde.

belirlenmesinin temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir (Deplano, 2023a: 700).

Kapasiteye Göre Orantılılık

Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasında yer alan davranış yükümlülüğü, devletlerin uzay faaliyetlerini “*tüm ülkelerin yararına ve çıkarlarına*” yürütmelerini gerektirmektedir. Aynı zamanda, devlet uygulamaları, uzay faaliyetlerinin kaynakların verimli bir şekilde tahsisi ve karşılıklı olarak kabul edilebilir şartlarda iş birliği hususlarına dayandırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında, fayda paylaşımı, uzay faaliyetleriyle ilgili kapasite geliştirme desteğini de içermelidir. Yeniden dağıtımçı olmasa da bu dolaylı olarak eşitsizliklerin giderilmesi amacını desteklemektedir (Deplano, 2023a: 703).

Uzay Antlaşması, fayda paylaşımının kapasite geliştirmeye ne ölçüde katkıda bulunması gerektiği konusunda herhangi bir rehberlik sağlamamaktadır. Ayrıca, hangi devletin veya devlet grubunun faydalanıcı olması gerektiğini de belirtmemektedir. Aynı zamanda, bir davranış yükümlülüğü olarak görülen fayda paylaşımı yükümlülüğü, devletlerin mümkün olduğunca çok devlete fayda sağlamaya çalışmasını gerektirmektedir, ancak uluslararası toplumun tamamına değil. Benzer şekilde, COUPUOS heyetleri, uzay faaliyetlerinin yürütülmesinden elde edilen faydaların, uluslararası toplumun tamamının veya uzay antlaşmalarına taraf devletlerin genel çıkarları yerine, uzay faaliyetlerine katılan tarafların çıkarlarını dikkate alması gerektiğini belirtmişlerdir (Menter, 1980: 232).²⁸ Bu durum şu soruları gündeme getirmektedir: Fayda paylaşımı yükümlülüğü hangi çıkarları korur? Ve bunlar orantılılık testi yoluyla nasıl dengelenmelidir? (Reuter, 1980: 165; Thirlway, 2019: 121).

²⁸ UNCLOS 59. madde.

Menter, faydaların adil bir şekilde paylaşılmasının, kullanılan kaynakların yeniden dağıtılması veya parasal faydaların bölüştürülmesi anlamına gelmediğini savunmaktadır. Aksine, uzay faaliyetlerinden yararlanma fırsatlarının dağıtımını içerir (Menter, 1980: 232). Bu, orantılılık testinin, tüm devletlerin kendi uzay sektörlerini geliştirmek için yeterli desteği adil ve rasyonel bir şekilde almasını sağlamayı amaçlaması gerekmektedir. Buna göre, yeniden dağıtım, birkaç devlete fayda sağlama potansiyeli olan etkileri teşvik etmeli ve olumsuz etkileri olanları caydırmalıdır (ISA, 2021: 28). Bu hedefi kolaylaştırmak için çok uygun olan üç kriter, makul olma, zararsız etkiler ve uluslararası toplum için faydaların maksimize edilmesidir. Bunların hepsi, uzay faaliyetlerinde bulunan aktörün davranışının değerlendirilmesini gerektirir. Bu bağlamda, refah maksimizasyonu hedefine dolaylı olarak katkıda bulunurken, bu kriterler, sonuç yükümlülüğü uygulayan orantılılık testini bilgilendiren kriterlerden önemli ölçüde farklıdır, zira bu test, ilgili devletlerin kalkınma düzeyine odaklanır. Aşağıdaki bölümlerde bu üç kriter sırayla incelenmektedir (Deplano, 2023a: 703-704).

Orantılılık ve Uzay Hukuku'nun Gelişimi

Uzaya erişim iddiasına içkin gerekli özen yükümlülüğü çerçevesinde, kabiliyetlere dayalı bir orantılılık testinin oluşturulması hukukun iki temel şekilde kademeli gelişimine katkıda bulunmaktadır. Öncelikle orantılılık kavramının uluslararası uzay hukukunun gelişimine yaptığı özel katkıyı incelenmiştir. Onu takiben daha genel olarak uluslararası hukuka olan katkısını değerlendirmektedir (Deplano, 2023a: 710).

Dış Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. fıkrasında yer alan fayda paylaşımı yükümlülüğünü uygulayan bir gerekli özeni gösterme orantılılık testinin geliştirilmesi, uluslararası uzay hukukunun ilerici gelişimine üç şekilde geniş bir katkı sağlamaktadır. İlk olarak, uluslararası uzay hukukuna orantılılık

kavramını dahil etmektedir. İkinci olarak, bunu yaparken normatif bir kavram olarak fayda paylaşımının içeriğini ve kapsamını netleştirmektedir. Uluslararası uzay hukuku literatüründe, fayda paylaşımının genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır (Simpson, 2020: 146). Bazı akademisyenler bunu belirsiz bir yükümlülük olarak adlandırırken diğerleri bunu uluslararası hukukun yeni bir ilkesi veya ahlaki bir yükümlülük olarak tanımlamaktadır (Paxon, 1993: 488, 491; Aganaba_Janty, 2016: 5; Butkevičienė ve Rabitz, 2022: 248). Tersine, bir gerekli özeni gösterme orantılılık testinin getirilmesi, Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki fayda paylaşımı yükümlülüğünün uygulanmasının, aynı zamanda genel hukuk ilkeleri olan hakkaniyet ilkelerinin uygulanmasına dayandığını göstermektedir. Bu ilkeler; makullük, zararsız etkiler ve faydaların maksimize edilmesidir (Deplano, 2023a: 710).

Üçüncüsü, gerekli özen yükümlülüğünün orantılılık testinin uygulanması, bir hukuk mahkemesi tarafından gerekli özen yükümlülüğü olarak fayda paylaşımının uygulanabilirliğini sağlamak için pratik ve kavramsal araçlar sağlayarak hukukun bu alanının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Çıkarım yapma tekniğiyle hazırlanan bu test, genel hukuk ilkeleri olan, yani mahkemeler tarafından uygulanabilir resmi bir uluslararası hukuk kaynağı olan eşitlik ilkeleriyle desteklenmektedir (Schwarzenberger, 1972: 346, 352). Uluslararası Adalet Divanı'nın Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında deniz sınırlandırmasıyla ilgili olarak belirttiği gibi, “*adil ilkelerin uygulanmasını gerektiren tam olarak bir hukuk kuralıdır*”.²⁹ Uygulamada, makul olmayan, zararlı etkiler veya faydaların maksimize edilememesi durumunda, orantılılık eksikliğinden kaynaklanan bir gerekli özen yükümlülüğünün ihlali meydana gelebilmektedir (ICJ, 1969: 52; Deplano, 2023a: 711).

²⁹ International Court of Justice (ICJ), North Sea Continental Shelf Cases (1969) ICJ Rep 3, s. 48.

Yükümlülüğün ihlali ise uzay aktörünün fayda paylaşımı konusunda keyfi bir karar vermesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Corten, 1999: 622). Zararlı etkilere ilişkin olarak, uluslararası içtihat hukuku, bir devletin yalnızca uzay faaliyetinin diğer devletler için zararlı olacağını bilmesi veya bilmesi gerektiği takdirde yükümlülüğü ihlal etmiş sayılacağını ileri sürmektedir (Deplano, 2023a: 711). Uluslararası uygulama ayrıca, zararlı etkinin (önemli zarar şeklinde) nesnel kanıtlarla tespit edilebilir olması gerektiğini belirtmektedir. Uzay faaliyetlerine başlamadan önce bir etki değerlendirmesi yapılması, özellikle söz konusu uzay faaliyetinin diğer devletler üzerinde zararlı etkileri olması durumunda, uzay aktörünün gerekli özeni gösterdiğine dair kanıt sağlayacaktır. İspat yükümlülüğü, faaliyetleri yürüten devletlerde olduğundan, etki değerlendirmesi anlaşmazlık riskini azaltmaya da yardımcı olabilecektir. Zira bu yükümlülüğün ihlali, önemli zararın ortadan kaldırılması veya azaltılması veya tazminat şeklinde telafilerle sonuçlanabilir. Faydaların maksimize edilememesiyle ilgili olarak, yükümlülüğün ihlali, optimal olmayan etkiler kasıtlı olarak yapıldığında ortaya çıkmaktadır. Uygulamada, uzay aktörleri, uzay faaliyetlerinden elde ettikleri faydaları neden ilgili kurumlarla paylaşmadıklarını gerekçelendirmelidir (Deplano, 2023a: 712).

Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki menfaat paylaşımı yükümlülüğünü uygulayan bir gerekli özeni gösterme ve orantılılık testinin getirilmesi, uluslararası hukuka üç şekilde katkıda bulunmaktadır. İlk olarak, öncelikle uluslararası uygulama analizine dayanan bir menfaat paylaşımı anlayışı sunmaktadır. Şu anda, uluslararası hukukta menfaat paylaşımının normatif özü, yalnızca seçilmiş antlaşma rejimlerine dayanmaktadır ve uluslararası uzay hukukunu içermemektedir (Morgera, 2016: 362). İkinci olarak, menfaat paylaşımının iki temel unsuru tanımlanmıştır: Bu tanıma göre menfaatler; hem somut (parasal) hem de parasal olmayan (soyut) olabilmektedir. Bu noktada güç asimetrisi, menfaat

paylaşımı ve paylaşım yükümlülüklerinin pratik uygulamasını etkileyecektir (Morgera, 2016: 354, 355). Üçüncü olarak, adil sonuç üretmeyi amaçlayan bir orantılılık testinin geliştirilmesi, menfaat paylaşımının eşitlik ilkesinin işlevsel bir uygulaması olduğu yönündeki daha geniş iddiayı desteklemektedir (Morgera, 2016: 380; Deplano, 2023a: 713).

Aynı zamanda, Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki menfaat paylaşımı, genel olarak uluslararası hukuk kapsamındaki menfaat paylaşımından farklıdır zira dış uzayda gerçekleştirilen herhangi bir faaliyete bağlıdır. Dış Uzay Antlaşması kapsamında, menfaat paylaşımı yükümlülüğü, dış uzayın keşfedilmesi ve kullanılması özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır; bir anlamda meşrulaştırıcı bir unsurdur. Başka bir deyişle, kapsayıcı bir çevre olarak dış uzay kavramının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle, uzay aktörlerinin faaliyetlerini düzenli, adil ve şeffaf bir şekilde yürütmesini gerektiren amaçlı bir işleve hizmet etmektedir (Morgera, 2016: 372).

Kapsayıcı Uzay Hukuku: Fayda Paylaşımı ve Makulluk

ISA Finans Komitesi tarafından derin deniz tabanı madenciliğinden elde edilen faydaların paylaşımı üzerine yapılan teknik bir çalışma, gelişmekte olan ülkelerin çıkar ve ihtiyaçlarını belirlemek ve faydaların orantılı dağılımı için bir test sunmaktadır (ISA, 2021: 26). Teorik temeli, adil paylaşımın, “Bölgedeki sınırlı kaynaklar ve dağıtım hazır [derin deniz tabanı madenciliği] getirileri göz önüne alındığında, her bir ISA üyesinin refahının, diğer hiçbir ISA üyesinin durumunu kötüleştirmeden, mümkün olan en üst düzeyde artırıldığı bir durum”dan oluştuğudur (ISA, 2021: 33, 37). Bu nedenle, uzay kaynaklarına erişim iddiasında yer alan sonuç yükümlülüğünün kavramsal öncülleriyle örtüşmektedir (Deplano, 2023a: 701).

ISA orantılılık testinin önemli bir kısmı, uluslararası içtihatlarda da kabul edilen bir hakkaniyet gereği olan uygun bir

fayda paylaşımı düzeyinin belirlenmesini içermektedir. Bu bağlamda uygunluk, “bir paylaşım durumunda makul ve alışılmış olanı ifade eder” ve “kısmen ilke, kısmen emsal ve kısmen de pratikte uygulanabilecek olan ilkelerle şekillenmektedir” (ISA, 2021: 33). Uygulamada, ISA orantılılık testi, BM tarafından devlet katkılarının bütçesine tahsisi için kullanılan formülü uygulamaktadır (Deplano, 2023a: 701).

BM bütçe formülünü UNCLOS gerekliliklerine uyarlayarak, ISA orantılılık testi, derin deniz tabanı madenciliği faaliyetlerine uygulanabilir eşitlik kriterlerini belirlemektedir. Bunlar, belirli bir zaman diliminde elde edilen toplam faydanın derin deniz tabanı gelirleriyle çarpımını ifade eden kalıcı formüllerden oluşmaktadır (ISA, 2021: 37). Özellikle, derin deniz tabanı telif haklarının kademeli olarak dağıtılması için, paylaşım formülü şunları dikkate alır:

“Her bir taraf devletin, tüm taraf devletlerin toplam nüfusundaki payı... 140. madde veya 82. madde (UNCLOS) kriterlerini hesaba katmak için kullanılabilecek sosyal dağılım ağırlıklarına göre ayarlanmıştır; bu ağırlıklar, uygun olduğunda, düşük gelirli veya düşük gelirli ve denize kıyısı olmayan taraf devletlere, yüksek gelirli ve kıyı şeridi yararlanıcılarına kıyasla daha fazla ağırlık vermektedir” (ISA, 2021: 37-38).

Belirli bir uzay faaliyetinden kaynaklanan çıkarları belirlerken, ilgili aktörler makul davranmalıdır (del Castillo-Laborde, 2010). Bu, neyin (ve kiminle) makul bir şekilde paylaşılabilirliğini belirlemeyi içermektedir (Paxon, 1993: 491). Takdir yetkisine bağlı olsa da böyle bir değerlendirme keyfi değildir (Deplano, 2023a: 704). İlk ilke, özel uzay aktörlerinden beklenen özen düzeyiyle ilgilidir ve bu, aktörlerin teknolojik ve finansal yeteneklerine bağlantılıdır. Uluslararası Adalet Divanı’nın Nikaragua davasında belirttiği gibi, farklı ekonomilere ve kaynaklara sahip devletlerden aynı özen düzeyinin gösterilmesi

beklenemez.³⁰ Uzak faaliyetlerine uygulandığında, bu durum, yatırımcıların temettülerinin dağıtılması ve teknolojinin bakım ve geliştirilmesine yatırım yapılması gibi bir uzak faaliyetinin finansal sürdürülebilirliğini etkileyen faktörlerin, uzak aktörleri tarafından kaynakların verimli kullanımıyla ilgili hususların bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu gereklilik, gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkede bulunmalarına bakılmaksızın, yerleşik ve yeni ortaya çıkan uzak aktörleri için eşit şekilde geçerlidir (Deplano, 2023a: 705).

İkinci ilke, uzak aktörlerinin uzak kaynaklarının kullanımını optimize etmelerini gerektirerek birincisini daha da geliştirmektedir. Devletler kaynakları yalnızca verimli kullanmakla kalmamalı, aynı zamanda yalnızca yetkili uzak faaliyetlerini gerçekleştirmek için gerekli olan ölçüde kullanmalıdırlar.³¹ Su Yollarının Seyrüsefer Dışı Kullanımlarına İlişkin Uluslararası Uzak İstasyonu Taslak Maddelerine İlişkin Açıklamada da vurgulandığı üzere, makullük, doğal kaynağın sürdürülebilirliğini koruyarak ve kullanımına dahil olan tüm tarafların çıkarlarını gözeterek en iyi şekilde kullanılması arayışını ifade eder. Benzer şekilde, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Sözleşmesi'nin 44. maddesi, yerle senkronize yörüngenin adil kullanımını sağlamak için devletlerin yörünge spektrumunun bir bölümünü ve ilgili radyo frekanslarını fiili kullanımlarına tabi tutabileceklerini belirtmektedir.³² Kullanım olmadan, bu tür bir davranış, diğer ilgili devletlerin sınırlı bir uzak kaynağından yararlanmalarını engelleyecektir (DeMan, 2016: 407). Bu, bir uzak aktörünün, hem fiziksel hem de zamansal olarak planlı bir görevi yerine getirmek için gerekli olduğunda uzayda bir noktayı işgal

³⁰ International Court Justice (ICJ), Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (1986) ICJ Rep 14, 85.

³¹ Dış Uzak Antlaşması VI. maddesi şu şekildedir: “Hükümet dış kuruluşların uzaydaki faaliyetleri... antlaşmaya taraf olan ilgili devlet tarafından yetkilendirilmeye ve sürekli denetime tabidir.”

³² Constitution and Convention of the International Telecommunication Union (adopted 22 December 1992, entered into force 1 July 1994) 1825 UNTS 331.

edebileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca, uzay aktörlerinin çıkarılan tüm kaynakları kendi amaçları için kullanmaları gerektiği de göstermektedir. Devletler, kaynakları yalnızca biriktirme amacıyla çıkaramazlar, zira bu yapılanlar, başkalarının bunları kullanma ve bunlardan faydalanma fırsatını da ortadan kaldırmakta ve bir nevi ön alıcı bir faaliyet halini almaktadır (Deplano, 2023a: 705).

Üçüncü ilke, devletlerin, tutarlılığı sağlamak ve hukuki kesinliği artırmak için kararlarını ilgili geçmiş uygulamalara dayandırmalarını ve aynı zamanda hukukun ilerici gelişimi için gerekli olan esnekliği korumalarını gerektirmektedir. Geçmiş uygulamaları değerlendirirken, uzay aktörleri ilgili hukuk alanlarının gelişim durumunu dikkate alınması özellikle önemlidir. Örneğin, uzay kaynaklarının kullanımı büyük ölçüde uzay anlaşmaları tarafından düzenlenmemiştir ve geçmişte, örnek oluşturabilecek herhangi bir uygulama bulunmamaktadır. Bu durum, uzay aktörlerinden herhangi bir zamanda beklenen özen standartlarının algılanmasını kaçınılmaz olarak etkilemektedir (Deplano, 2023a: 706). Ek olarak uzay teknolojisinin durumu, geçmiş uygulamaların belirlenmesini de etkilemektedir zira teknolojinin gelişme düzeyi, olası uzay faaliyetlerinin türünü, niteliğini ve niceliğini belirlemektedir (Deplano, 2023a: 706).

Olası Etkiler ve Fayda Maksimizasyonu

Devletler açısından uzay hukukunun tesisi ve fayda maksimizasyonu için uygulanacak bir orantılılık testi hem uygulanan yöntemin hem de elde edilen sonucun adil olmasını sağlamalıdır. Bu, en azından uzay faaliyetlerinin diğer devletler üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir. Devlet uygulaması, uzay faaliyetleri için uygun görünen iki yol gösterici ilkeyi belirlemektedir (Deplano, 2023a: 706). Bu ilkelerden ilki, zarar vermeme ilkesidir. Sınır ötesi kaynakların kullanımından

kaynaklananlar çevresel sorunlarla ilgili olarak geliştirilen bu ilke, uzay da dahil olmak üzere küresel ortak alanlar için de geçerlidir (Brunneé, 2022). Ortak kaynakları kullanan devletlerin, bunlardan elde edilen faydalardan yararlanırken aynı zamanda diğer ilgili devletlere önemli zarar vermekten kaçınmalarını gerektirmektedir. Dış Uzay Antlaşması'nın 9. maddesi, uzayda faaliyet gösteren devletlerin bunu “*diğer tüm taraf devletlerin ilgili çıkarlarına gereken özeni göstererek*” yapmasını şart koşmaktadır. Bununla birlikte, gerekli özeni gösterme gereklilikleri, devletlerin diğer devletlere önemli zarar vermeyi önlemek için tüm uygun önlemleri almasını da gerektirmiştir. Paylaşılan kaynakların kullanımı bağlamında, “*önemli zarar*”, ‘tespit edilebilirlikten daha fazla olan ancak mutlaka “*ciddi*” veya “*önemli*” olmayan bir şeyden oluşmaktadır. Bu, örneğin, bir uzay madenciliği işletmecisinin (ister kamu ister özel) madencilik sahasından çıkan duman veya kalıntıları bir gök cisminin veya uzayın diğer uzay aktörlerinin ekipmanlarına zarar verebilecek alanlara saçmamak için önlemler alması gerektiğini gösterir. Bu amaçla, uzay madenciliği işletmecisi bir güvenlik bölgesinin genişliğini belirleyebilir ve BM Genel Sekreteri’ni ve uluslararası toplumu böyle bir ihtiyati yaklaşım benimsediği konusunda bilgilendirebilir.³³

İkinci ve ilgili ilke, uzay aktörünün uzaydaki faaliyetlerinin olumsuz etkilere yol açma olasılığını öngörmek için makul gerekçeleri olduğunda, planlanan faaliyetin potansiyel etkisinin önceden değerlendirilmesini içermektedir. “*Makul Gerekçe*”nin ne olduğu, bireysel uzay aktörünün, BM Genel Sekreteri’ne ve uluslararası topluma uzay faaliyetlerinin ‘niteliği, yürütülmesi, konumları ve sonuçları’ hakkında yaptığı resmi bildirimlere dayanarak, başkalarının planları hakkında ilgili bilgileri toplama

³³ Dış Uzay Antlaşması XI. maddesi: “*Antlaşmaya taraf olan ve uzayda faaliyet yürüten devletler, bu tür faaliyetlerin niteliği, yürütülme şekli, yerleri ve sonuçları hakkında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterini, kamuoyunu ve uluslararası bilim camiasını mümkün olan en geniş ölçüde bilgilendirmeyi kabul ederler*” demektedir.

yeteneğine bağlıdır. Aslında bu, uzay aktörleri arasında karşılıklı bir özen gösterme yükümlülüğünü gerektirir (Deplano, 2023a: 707). Ayrıca, Dış Uzay Anlaşması'nın 9. ve 11. maddeleri birlikte okunduğunda, uzay aktörlerinin faaliyetlerinin hem uzay hem de Dünya çevresi üzerindeki etkisini değerlendirmelerini gerektirmektedir. Dünya, dünya dışı maddelerin getirilmesinden kaynaklanan zararlı kirlenmeden korunmalıdır (Deplano, 2023a: 707-708).

Diğer devletler üzerinde olumsuz bir etki olmamasını sağlamanın yanı sıra, uzay aktörleri, mümkün olan en yüksek etkiyi elde etmek amacıyla, faaliyetlerinin yararlanıcı devletlerde uzay sektörü kapasite geliştirme üzerindeki etkisini de değerlendirmelidir. Bu, alıcının kapasite seviyelerindeki herhangi bir artıştan yaygın toplumsal faydalar üretme kabiliyetinin değerlendirilmesini içermektedir. Örneğin, bir uzay aktörü, faaliyetlerinden elde ettiği faydaları bir devletle paylaşmaya karar verebilir ve böylece yararlanıcı üzerinde diğerlerini dışlayarak önemli bir etki yaratabilir. Ancak, herhangi birinin faydaları daha düşük olsa bile, birkaç devletle fayda paylaşımı yapılarak daha yüksek bir genel etki elde edilebilir. Diğer bir seçenek ise, uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaları, bu faydaları uzay kabiliyetlerinden yoksun devletler arasında yeniden dağıtma yetkisine sahip uluslararası kurumlarla paylaşmaktır. Bu, tartışmasız olarak, mümkün olan en yüksek fayda paylaşım seviyesini sağlayacaktır. Bir dereceye kadar, fayda paylaşımının bir sonuç yükümlülüğü olarak görülmesinden kaynaklanan, alıcı devletin refahını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan dağıtım adaleti hedefine de katkıda bulunacaktır (Deplano, 2023a: 708).

Bölgedeki faaliyetler için büyük ölçüde uygun olmasa da uzay faaliyetlerinden elde edilen faydaların en üst düzeye çıkarılması için alternatif bir çözüm, BM Uzay Uygulamaları Programı (PSA) gibi mevcut kurumları güçlendirmektir (ISA, 2021:

69). 1971 yılında kurulan PSA'nın yetki alanı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu azaltmak amacıyla kapasite geliştirme, eğitim, araştırma ve geliştirme desteğinin yanı sıra teknik danışmanlık hizmetleri sunmayı içermektedir. Uzay faaliyetlerinin faydalarının bir kısmını PSA'ya sunan bir uzay aktörü, uluslararası kuruluşun çalışmalarına mümkün olduğunca çok sayıda ilgili katılımcıyı dahil etmesine izin vererek, bunun etkisini en üst düzeye çıkarabilmektedir. Buna karşılık, PSA, mümkün olduğunca çok sayıda yararlanıcının katılımını sağlamak için diğer idari veya finansal kaynakları harekete geçirebilmektedir. Böylece, bireysel uzay faaliyetlerinin yarattığı faydanın etkisini en üst düzeye çıkarabilir ki bu faaliyetlerin de yararlanıcı devletler üzerinde gelişimsel bir etkisi olması amaçlanmaktadır (Deplano, 2023a: 709-710).

Sonuç

Uzay teknolojisindeki gelişmeler, uzayda gerçekleşen ticari faaliyetlerin miktarını ve türünü artırmıştır. Ayrıca, uluslararası toplum için zararlı etkileri olan bu tür faaliyetlerin önlenmesi amacıyla, uzay aktörlerinin davranışlarını düzenlemede uluslararası hukukun rolü hakkında yeni düşüncelere davet etmektedir. Bu doğrultuda, bu makale, Uzay Antlaşması'nın 1. maddesinin 1. paragrafında belirtilen fayda paylaşımı yükümlülüğünün kapsamını ve içeriğini incelemiştir. Bulgular, devlet uygulamalarının şu anda bu yükümlülüğe ilişkin iki farklı anlayışı desteklediğini ve fayda paylaşımı kavramının durağan olmadığını göstermektedir.

Bazı devletler uzay kaynaklarına erişime odaklanmaktadır ve sonuç olarak fayda paylaşımının, kaynakları adil bir şekilde yeniden dağıtmayı amaçlayan ve dağıtım adaletini sağlayan bir sonuç yükümlülüğü olduğunu savunmaktadır. Ancak, adil paylaşım kriterlerinin yokluğunda, böyle bir fayda paylaşımı yükümlülüğü anlayışının uygulanması zorlaşmaktadır ve nihayetinde bir

mahkeme tarafından yaptırma tabi tutulmamaktadır. Diğerleri ise uzaya erişime odaklanmakta ve fayda paylaşımını bir davranış yükümlülüğü olarak görmektedir. Gerekli özen ilkeleriyle yönetilen bu yükümlülük, uzayda faaliyetlerin, bu tür faaliyetleri kendileri yürütme imkânına sahip olmayan devletler de dahil olmak üzere diğer devletlerin çıkarları gözetilerek nasıl yürütüleceğine dair rehberlik sağlamaktadır. Bir davranış yükümlülüğü olarak, yararlanıcılarının özelliklerinden ziyade uzay aktörlerinin eylemlerine odaklanmaktadır. Uygulamada bu, yükümlülüğün içeriğini, faaliyetleriyle ilişkili risklere ve koşullara göre uygun fayda paylaşımının ne olduğunu belirleyen uzay aktörünün değerlendirmesine bağlı kılmaktadır.

Uzaya erişim iddiasına bağlı olan gerekli özen yükümlülüğünü daha iyi işler hale getirmek için bu makale, uluslararası topluma ödenmesi gereken hakkaniyetli fayda paylaşım miktarını belirlemek için kullanılabilecek orijinal bir orantılılık testinin benimsenmesinden yola çıkmıştır. Aynı zamanda genel hukuk ilkeleri olan hakkaniyet ilkelerine dayanan orantılılık testi, Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki fayda paylaşımını bir mahkeme tarafından uygulanabilir bir yükümlülük haline getirecektir. Böylece uluslararası uzay hukukuna yeni bir hukuki yapı getirilmektedir. Uluslararası uzay hukukunun gelişimini kolaylaştırmanın yanı sıra, bu orantılılık testinin geliştirilmesi, uluslararası hukuk kapsamındaki fayda paylaşımı yükümlülüğünün daha genel olarak anlaşılmasını da destekleyecektir. Bunun sonucunda Dış Uzay Antlaşması kapsamındaki menfaat paylaşımı yükümlülüğünü uygularken gereken özeni gösterme bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum da uluslararası uzay hukukuna ve gelişimine üç şekilde katkıda bulunmaktadır. İlk olarak, uluslararası karşılıklı bağımlılık ve kolektif sorumluluğa dayalı bir menfaat paylaşımı yaklaşımını önermiştir. Mevcuttaki, menfaat paylaşımı sisteminin normatif özü ve temel çerçevesini seçilmiş antlaşma rejimlerine çizmiştir. Bu

kapsamda uzay hukuku tam anlamı ile dahil edilmemiştir. İkinci olarak, menfaat paylaşımının iki temel unsurunun tanımlanmasını güçlendirmektedir: menfaatler sadece mali, parasal değerler olmak zorunda değildir. Parasal olarak ölçülemeyen değerler de menfaat kapsamında paylaşıma konu meta olarak kıymetlendirilebilir. Bu yaklaşım ve değerlendirme güç asimetrilerini de etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Üçüncü olarak, adil sonuç üretmeyi amaçlayan bir kıyaslama sisteminin geliştirilmesi, menfaat paylaşımının eşitlik ilkesi temelinde yapılmasını da desteklemektedir.

Temel olarak, Dış Uzay Antlaşması kapsamında değerlendirilen menfaat paylaşımı, genel olarak uluslararası hukuk kapsamındaki menfaat paylaşımından farklıdır zira dış uzayda gerçekleştirilen herhangi bir faaliyetle doğrudan irtibatlıdır. Dış Uzay Antlaşması kapsamında, menfaat paylaşımı yükümlülüğü, dış uzayın keşfedilmesi ve kullanılması özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası; meşrulaştırıcı bir unsurdur. Bu yaklaşım devletler tarafından gerçekleştirilen uzay faaliyetlerinden etkili bir şekilde faydalanma kabiliyetine atıfta bulunmaktadır ve adil paylaşım düşüncesini benimsemiş olmayı gerektirmektedir.

References

- Aganaba-Jeanty, T. (2015). Common Benefit from a Perspective of ‘Non-Traditional Partners’: A Proposed Agenda to Address the Status Quo in Global Space Governance. *Acta Astronautica*, (117), 172-183.
- Aganaba-Jeanty, T. (2016). Introducing the Cosmopolitan Approaches to International Law (CAIL) Lens To Analyze Governance Issues as They Affect Emerging and Aspirant Space Actors. *Space Policy*, 37, 3-11.

- Akehurst, M. (1976). Equity and General Principles of Law. *The International and Comparative Law Quarterly*, 25(4), 801-825.
- Bedjaoui, M. (1979). *Towards a New International Economic Order*. Holmes and Meier.
- Besson, S. (2023). *Due Diligence in International Law*, trans. Sévrine Knuchel. Brill Nijhoff.
- Benkoe, M. E. ve Schrogl, K-U. (1997). The UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Adoption of a Declaration on “Space Benefits” and Other Recent Developments. *German Journal of Air and Space Law-Zeitschrift für Luft- und Weltraumrecht*, 46(2), 228-248.
- Benkoe, M. E. ve Schrogl, K-U. (1997). History and Impact of the 1996 UN Declaration on ‘Space Benefits. *Space Policy*, 13(2), 139-143.
- Brown, D. E. (1983). Freedom of the High Seas Versus the Common Heritage of Mankind: Fundamental Principles in Conflict. *San Diego Law Review*, 20(3), 521-560.
- Brunneé, J. (2022). Sic Utere tuo Alienum non Laedas. W. Rüdiger ve A. Peters (ed.), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* içinde. Oxford University Press.
- Butkevičienė, E. ve Rabitz, F. (2022). Sharing the Benefits of Asteroid Mining. *Global Policy*, 13(2), 247-258.
- Chattopadhyay, S. K. (1975). Equity in International Law: Its Growth and Development. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 5(2), 381-406.
- Cheng, B. (1955). Justice and Equity in International Law. *Current Legal Problems*, 8(1), 185-211.
- Cheng, B. (1997). *Studies in International Space Law*. Clarendon Press.
- Cheng, B. (1997). United Nations Resolutions on Outer Space: ‘Instant’ International Customary Law? B. Cheng

- (ed.), *Studies in International Space Law* içinde. Oxford University Press.
- Cocca, A. A. (1971). Some Comments on a True Step Toward International Cooperation: The Treaty of January 27, 1967. *DePaul Law Review*, 20(3), 581-596.
- Combacau, J. ve Alland, D. (1985). 'Primary' and 'Secondary' Rules in the Law of State Responsibility: Categorizing International Obligations. *Netherlands Yearbook of International Law*, 16, 81-109.
- Corten, O. (1999). The Notion of 'Reasonable' in International Law: Legal Discourse, Reason and Contradictions. *The International and Comparative Law Quarterly*, 48(3), 613-625.
- Danilenko, G.M. (1989). Outer Space and the Multilateral Treaty-Making Process. *High Technology Law Journal*, 4(2), 217-247.
- Danilenko, G.M. (2016). International Law-Making for Outer Space. *Space Policy*, 37(3), 179-183.
- DeMan, P. (2016). *Exclusive Use in an Inclusive Environment: The Meaning of the Non Appropriation Principle for Space Resource Utilization*. Springer.
- Deplano, R. (2022). *Empirical and Theoretical Approaches to International Law: How States Use the UN General Assembly to Create International Obligations*. Cambridge University Press.
- Deplano, R. (2023a). Inclusive Space Law: The Concept of Benefit Sharing in the Outer Space Treaty. *International and Comparative Law Quarterly*, 72(3), 671-714.
- Deplano, R. (2023b). The Peaceful Settlement of Space Disputes: Prospects and Challenges. R. Buchan, D. Franchini ve N. Tsagourias (ed.), *The Changing Character of International Dispute Settlement: Challenges and Prospects* içinde. Cambridge University Press.

- dos Santos, Á. F. (2015). A New Experience on the International Transfer of Space Technology. R. Moro-Aguilar, P. J. Blount ve T. Masson-Zwaan (ed.), *Proceedings of the International Institute of Space Law* içinde. Eleven International Publishing.
- Doyle, S. E. (1998). Using Extraterrestrial Resources under the Moon Agreement of 1979. *Journal of Space Law*, 26(2), 111-128.
- Dupuy, P. M. (1999). Reviewing the Difficulties of Codification: On Ago's Classification of Obligations of Means and Obligations of Result. *European Journal of International Law*, 10(2), 371-385.
- Foster, C. E. (2021). *Global Regulatory Standards in Environmental and Health Disputes: Regulatory Coherence, Due Regard, and Due Diligence*. Oxford University Press.
- Galloway, E. (1979). Consensus Decisionmaking by the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. *Journal of Space Law*, 7(1), 3-13.
- Grove, S. (1982). Implications of International Space Law for Private Enterprise. *Annals of Air and Space Law*, 3(7), 319-330.
- Gourgourinis, A. (2009). Delineating the Normativity of Equity in International Law. *International Community Law Review*, 11(3), 327-347.
- Gregg, J. (2021). *The Cosmos Economy: The Industrialization of Space*. Copernicus.
- International Seabed Authority (ISA). (2021). *Equitable Sharing of Financial and Other Economic Benefits from Deep-Seabed Mining*. ISA Technical Study No 31: https://isa.org.jm/wp-content/uploads/2022/06/ISA_Technical_Study_31.pdf adresinden alındı.
- Janis, M.W. (1983). The Ambiguity of Equity in International Law. *Brooklyn Journal of International Law*, 9(7), 7-34.

- Jasentuliyana, N. (1989). Article I of the Outer Space Treaty Revisited. *Journal of Space Law*, 17(2), 129-145.
- Joyner, C. C. (1986). Legal Implications of the Common Heritage of Mankind. *The International and Comparative Law Quarterly*, 35(1), 190-199.
- Koivurova, T. ve Singh, K. (2010). Due Diligence. W. Rüdiger ve A. Peters (ed.), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* içinde. Oxford University Press.
- Krieger, H., Peters, A. ve Kreuzer, L. (ed) (2020). *Due Diligence in the International Legal Order*. Oxford University Press.
- Kulesza, J. (2016). *Due Diligence in International Law*. Brill Nijhoff.
- Lachs, M. (2010). The Legal Regime of Outer Space and Celestial Bodies. T. Masson-Zwaan ve S. Hobe (ed.), *The Law of Outer Space: An Experience in Contemporary Lawmaking* içinde. Martinus Nijhoff Publishers.
- Lanovoy, V. (2024). Due Diligence in International Law: A Useful Renaissance or ‘All Things to All People’? *European Journal of International Law*, 35(4), 1029-1057.
- Lapidoth, R. (1987). Equity in International Law. *Israel Law Review*, 22(2), 161-183.
- Lebedev, L., Romanov, A. ve Stoklitsky, L. (1979). *Rendezvous in Space: Soyuz-Apollo: An Account of the First Soviet-American Space Experiment, 1975*. Central Books Ltd.
- Mackenzie-Gray Scott, R. (2021). Due Diligence as a Secondary Rule of General International Law. *Leiden Journal of International Law*, 34(2), 343-372.
- Mackenzie-Gray Scott, R. (2022). *State Responsibility for Non-State Actors: Past, Present and Prospects for the Future*. Hart Publishing.
- Malanczuk, P. (1994). Space Law as a Branch of International Law. *Netherlands Yearbook of International Law 1994*, 143-180.

- McDonald, N. (2019). The Role of Due Diligence in International Law. *International and Comparative Law Quarterly*, 68(4), 1041-1054.
- Menter, M. (1980). Commercial Space Activities under the Moon Treaty. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 7(2), 213-238.
- Monnheimer, M. (2021). *Due Diligence Obligations in International Human Rights Law*. Cambridge University Press.
- Morgera, E. (2016). The Need for an International Legal Concept of Fair and Equitable Benefit Sharing. *European Journal of International Law*, 27(2), 353-383.
- Ollino, A. (2022). *Due Diligence Obligations in International Law*. Cambridge University Press.
- Paxon III, E. W. (1993). Sharing the Benefits of Outer Space Exploration: Space Law and Economic Development. *Michigan Journal of International Law*, 14(3), 487-517.
- Peter, A., Krieger, H. ve Kreuzer, L. (2020). Due Diligence: The Risky Risk Management Tool in International Law. *Cambridge International Law Journal*, 9(2), 121-136.
- Rapp, L. (2018). *Space Lawmaking*. The Space Review: <https://www.thespacereview.com/article/3523/1#:~:text=For%20almost%20half%20a%20century%2C%20the%20body%20of,principles%20of%20exploration%20and%20use%20of%20outer%20space> adresinden alındı.
- Reuter, P. (1980). Quelques Réflexions sur l'équité International. *Revue Belge de Droit International-Belgian Review of international Law*, 15, 165-186.
- Schwarzenberger, G. (1972). *Equity in International Law*. YB World Affairs.
- Simpson, M. K. (2020). Benefit in Space Law: Principle and Pathway. *Air and Space Law*, 45(2), 143-156.
- Sivakumaran, S. (2017). Techniques in International Law-Making: Extrapolation, Analogy, Form and the Emergence of an

- International Law of Disaster Relief. *European Journal of International Law*, 28(4), 1097-1132.
- Thaker, J. S. (1997). The Development of the Outer Space Benefits Declaration. *Annals of Air and Space Law*, (22), 537-555.
- Thirlway, H. (2019). *The Sources of International Law*, 2nd. edn. Oxford University Press.
- Titi, C. (2021). *The Function of Equity in International Law*. Oxford University Press.
- Xu, F. ve Su, J. (2022). Towards a Legal Regime of Benefits Sharing for Space Mining: With Some Experience from the Area. *Resources Policy*, (76), 1-9.
- Williams, S. M. (1975). The Role of Equity in the Law of Outer Space. *Comparative Politics*, 5(1), 776-799.
- von der Dunk, F. G. (2017). Customary International Law and Outer Space. B. D. Lepard (ed.), *Reexamining Customary International Law* içinde. Cambridge University Press.

Uluslararası Belgeler

- Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (signed 27 January 1967, entered into force 10 October 1967).
- Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space (adopted 19 December 1967, entered into force 3 December 1968) 672 UNTS 119.
- Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (adopted 29 November 1971, entered into force 1 September 1972) 961 UNTS 187.
- Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space (adopted 12 November 1974, entered into force 15 September 1976) 1023 UNTS 15.

Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (adopted 5 December 1979, entered into force 11 July 1984) 1363 UNTS 3 (Moon Agreement).

UNGA, Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, (13 December 1963) UN Doc A/RES/1962(XVIII).

UNGA Res 37/92(10 December 1982) UN Doc A/RES/37/92.

UNGA, Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space, (3 December 1986) UN Doc A/RES/41/65.

UNGA, Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space, (14 December 1992) UN Doc A/ RES/47/68.

UNGA, Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries, (13 December 1996) UN Doc A/RES/51/122 (Declaration on International Cooperation).

COPUOS (16 April 1963) UN Doc A/AC.105/C.2/L.6.

COPUOS (27 July 1966) UN Doc A/AC.105/C.2/SR.65,4; COPUOS (4 August 1966) UN Doc A/AC.105/C.2/SR.71/Add.1, 23.

Convention on the Regulation of Antarctic Mineral Resource Activities (signed 25 November 1988, not in force) 27 ILM 868.

United Nations Convention on the Law of the Sea (adopted 10 December 1982, entered into force 16 November 1994) 1833 UNTS 397.

UNGA, ‘Subsequent agreements and subsequent practice in relation to the interpretation of treaties’ (3 January 2019) UN Doc A/RES/73/202, Annex, Conclusion 4(3).

COPUOS, Report of the Legal Subcommittee on its fifty-sixth session (18 April 2017) UN Doc A/AC.105/1122, 32, para 242.

COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on the work of its Thirty-fourth

Session (27 March-7 April 1995) (19 April 1995) UN Doc A/AC.105/607, Annex II, 27, para 58.

COPUOS, Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (15 September 1995) UN Doc A/50/20, 23, para 132.

COPUOS, Report of the Legal Subcommittee on the Work of its Thirty-fifth Session (18-28 March 1996) (11 April 1996) UN Doc A/AC.105/639, 23, para 38.

National Aeronautics and Space Administration (NASA), The Artemis Accords: Principles for Cooperation in the Civil Exploration and Use of the Moon, Mars, Comets, and Asteroids for Peaceful Purposes (2020) Section 10(2)

China National Space Administration, International Lunar Research Station (ILRS): Guide for Partnership (16 June 2021).

COPUOS, Report of the Legal Subcommittee on its fifty-seventh session (30 April 2018) UN Doc A/AC.105/1177, 31, para 244.

COPUOS, UN Doc A/AC.105/ 1177, 32, para 257; COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on its sixtieth session (24 June 2021) UN Doc A/AC.105/1243, 31, para 242.

COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on its sixty-first session (19 April 2022) UN Doc A/AC.105/1260, 28, para 215.

COPUOS, Legal Subcommittee, Responses to the set of Questions Provided by the Moderator and Vice Moderator of the Scheduled Informal Consultations on Space Resources (31 May 2021) UN Doc A/AC.105/C.2/2021/CRP.8, 7; COPUOS, UN Doc A/AC.105/1177, 31, para 243.

COPUOS, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Report of the Legal Subcommittee on its fifty-eighth session (18 April 2019) UN Doc A/AC.105/1203, 34, para 254. 106.

ESA, ESA Convention and Council Rules of Procedures, SP-1337/EN, 2019 Annex II, 1. Madde.

International Court Justice (ICJ), Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (1986) ICJ Rep 14, 85.

Constitution and Convention of the International Telecommunication Union (adopted 22 December 1992, entered into force 1 July 1994) 1825 UNTS 331.

International Court of Justice (ICJ), North Sea Continental Shelf Cases (1969) ICJ Rep 3, s. 48.

BÖLÜM 3

UZAY ARAŞTIRMALARININ ÖZELLEŞTİRİLMESİ VE UZAY HUKUKU

MEHMET ERKAN KILLIOĞLU¹

Giriş

Gelişen uzay ve uydu teknolojisi sayesinde telekomünikasyon, savunma veya hava durumu tespit gibi gündelik hayatımızda yaygın olarak kullanılan hizmetler gerek devletler gerekse de toplumlar ve ticari sektör artan fayda sağlamaktadır (Simberg, 2012). Bunun sonucunda tüm dikkatleri üzerine toplayan uzay keşif görevleri ve bu görevlere yönelik yeni vizyon artık sadece askeri ve güvenlik ağırlıklı faaliyetlerle sınırlı kalmayacaktır. Uzayın el değmemiş kaynaklarının sunduğu potansiyeli fark eden giderek artan sayıdaki devlet ve özel kuruluş, uzay araştırmaları ve araştırmalarına katılım ve yatırım yapma konusu gündemlerine dahil etmeye çalışmaktadır. Potansiyel olarak verimli bir teknolojik macera olarak görülebilecek bu keşif faaliyetinin sağlayabileceği faydalar ve avantajlar yanında bir dizi dezavantajı da beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki gelişen teknoloji ve uzay araştırmalarına özel şirketlerin de katılımı ile artan hizmet sağlayıcı

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0002-3146-2609

sayısı ve düşen maliyete rağmen halen uzay araştırmaları konusunun halen pek çok ülkenin katılımını kısıtlayacak derecede maliyetli ve maddi kaynak gerektiren bir alan olmasıdır. Bir diğerkonu ise yaratacağı rekabet sebebiyle devletler arasındaki gerginlikleri artıracak yeni bir alan ortaya çıkarma ve uluslararası işbirliğini de azaltılma ihtimali olan önemli riskler içermesidir (Anderson, 2015). Uzay araştırmaları ve uzayın keşfi faaliyetleri şu anda her ne kadar Uluslararası Uzay İstasyonu’nun işletilmesi ve uzak gezegenleri analiz etmek için teleskoplar ve sondalar gibi araçların uzaya gönderilmesi ile sınırlı olsa da, bu konuda ortaya konan vizyonlar arasında kendi Ay ve Mars’a insanlı görevler ve buralarda kalıcı üslerin kurulması ile asteroit madenciliğı en çok dikkati çekenler arasındadır.

Uzay araştırmalarını sürdüren ABD, Rusya, AB, Kanada, Japonya, Çin ve Hindistan gibi ülkeler son dönemde iddialı uzay keşif programları geliştirmeye çalışmaktadırlar (Peter ve Stoffl, 2009: 29-36; Ehrenfund ve Peter, 2009: 244-256). Bu kapsamda ABD, 2004 yılının başlarında Uzayın Keşfi Vizyonunu-Vision for Space Exploration programını ilan etmiştir (NASA, 2004). Bu vizyon, yeni bir uzay ulaşım sisteminin geliştirilmesini, Ay’a dönüşü ve Ay’da kalıcı üslerinin inşasını ve Mars’a insanlı görevleri içermektedir. AB’nin uzun vadeli uzay araştırmaları planı ise robotik ve insanlı keşif faaliyetlerini içeren Aurora Programı’dır (Messina, Gardini, Sacotte ve Di Poppo, 2006). Avrupa’nın Aurora Programı aslında NASA’nın vizyon belgesinden birkaç yıl önce, 2001 yılında başlatılmıştır. Uzay araştırmalarının en eski ve duayen taraflarından birisi olan Rusya da “uzayın keşfi ve araştırılmasının, Ay ve diğerkonu uzay nesnelerinin keşfi ve araştırılması da dahil olmak üzere, Rusya Federasyonu’nun en yüksek ulusal öncelikli konularından birisi olduğunu” duyurduğu Federal Uzay Programı 2006-2015’i kabul etmiştir (Government of the Russian Federation, 2005). Japonya’da, ABD’deki NASA’nın bir benzeri olan JAXA, Ay’a robotik görevler,

insanlı ay sistemi ve asteroit keşif görevlerini içeren uzun vadeli uzay araştırmaları vizyonu JAXA 2025'i duyurmuştur (Japan Aeospace Agency, 2005). Uzay faaliyetlerine ilişkin 2006 tarihli Beyaz Bülten'inde vurgulandığı gibi, Çin'in uzayla ilgili hedefleri arasında Ay'a bir dizi robotik araç gönderimi, bu sayede araçların indiği bölgedeki doğal kaynakları kullanma hakkının sağlanması ve Rusya ile ortak bir Mars görevi yer almaktadır (People's Republic of China, 2006). Çin, insanlı uzay programı devam ettirmeyi planladığını da açıklamıştır. Hindistan da Ay'a bir dizi robotik görev ve 2015 yılına kadar LEO'ya astronot gönderimini hedefleri arasında saymıştır. Ay'a araç göndermeyi başaran ülke alçak yörüngeye astronot gönderme noktasındaki hedefine henüz ulaşabilmiş değildir. Uzay araştırmaları alanına dahil olan bir diğer yeni ülke olan Güney Kore, yaptığı taşıyıcı roket testinde başarısız olsa da Ay keşfine faaliyetine katılacağını duyurmuştur (Cho Jin-Seo, 2007). Bu planlar ışığında, farklı ülkeler arasındaki keşif faaliyetlerinde koordinasyon ve iş birliğini kolaylaştırmak üzere 2007 yılında Uluslararası Uzay Keşif Koordinasyon Grubu (ISECG) kurulmuştur (Chung, Ehrenfund, Rummel ve Peter, 2010: 157).

Yukarıda sayılan devletlere sunduğu yeni imkanlara rağmen bu alana yeni dahil olma çabası içinde olan özel şirketler, uzayın keşfi ve uzay araştırmaları, vaat ettikleri teknolojik ilerlemelere ve yüksek ekonomik getirilere rağmen gereken devasa ekonomik kaynaklar sebebiyle kaçınılmaz olarak devlet ve kamunun desteğine ihtiyaç duyacaklardır zira özel sektörün tek başına bu yükün altına girmesi hem zordur hem de rasyonel değildir (Chung, Ehrenfund, Rummel ve Peter, 2010: 157; Organization for Economic Cooperation and Development, 2012). Zira devletler dahi bütçe açıkları, teknik zorluklar, çevresel bozulma ve siyasi ve kamu desteğini etkileyebilecek sosyal değişiklikler de dahil olmak üzere çok sayıda zorluğun üstesinden gelmek zorundadır (Steinberg, 2011: 240-246). Özellikle kamuoyu desteği önemlidir zira, sivillerin

başlangıçta uzay araştırmalarının siyasi sürecine doğrudan dahil olmak için fazla istekli olmasalar da bu durum zaman içinde değişebilmektedir (Steinberg, 2011: 240-246). Örneğin ABD, Soğuk Savaş döneminde bu durumu aklileştirmede ulusal onur ve prestij konularına da bilinçli bir şekilde ön plana çıkarmış ve kamuoyu muhalefetini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Açıklamak gerekirse; Genel olarak Amerikan kamuoyu ve sıradan bir vatandaş ABD uzay programı hakkında pek fazla bilgi sahibi olmasalar da program hakkında büyük ölçüde olumlu bir görüşe sahiptir. Bunun da sebebi bunun yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere bir prestij göstergesi ve büyük güç olmanın gereği ve teyidi olarak görmeleridir. Bu kapsamda ülkede 1978'den 1997'ye kadar yapılan anketlerde, Amerikan vatandaşları ve onların tabiri ile vergi mükelleflerinin ortalama olarak %68'i ABD'nin mevcut sivil uzay programına destek verdiğini ve onayladığını ifade etmiştir (Launius, 2003: 163-175). Daha detaylı yapılan anketlerde katılımcıların %60'ının NASA'nın "iyi iş çıkardığı" bilgisi paylaşılmıştır (Jones, 2006).

Uzay politikasından duyulan memnuniyete rağmen, mali külfetler vatandaşa yansımaya başladığı zaman kamuoyunun tutumu hızla değişebilmektedir. ABD'ye ek olarak Japonya gibi diğer uzay yolculuğu yapan ülkelerin vatandaşları arasında da finansal endişeler ortaya çıkabilmektedir ve bu da gelecekte devlet tarafından finanse edilen uzay programlarının, belirgin bir getirisi ortaya konulamazsa eleştirilere muhatap olmasını beraberinde getirecektir. Bu engeller, bu tür programlar üzerinde çalışan kurumları, kendilerine emanet edilen tüm görevleri zamanında ve uygun maliyetli bir şekilde yerine getirmek ve bu görevlerde yer alan mürettebata iyi bir yaşam kalitesi sağlarken maliyetleri en aza indirmek ve operasyonel verimliliği en üst düzeye çıkarmak üzere tasarlanmış standartlar geliştirmeye zorlamıştır (Mead, 2003). Bu tür çözümler, uzay kurumlarının en önemli önceliklerini karşılayabilmelerine rağmen, uzay

faaliyetleriyle ilgili sürdürülebilirlik planlarının yalnızca küçük bir kısmını karşılayabilmektedir. Özünde, sürdürülebilir bir uzay araştırma programı, uzay araştırmaları ve uzayın keşfi gibi kavramları birbirine bağlamalı, bunu yaparken de toplumsal ihtiyaçlarla da uyumlu olmalıdır (Vedda, 2008: 37-41; Chung, Ehrenfund, Rummel ve Peter, 2010: 1155-168). Dolayısıyla, bu makalede kullanılan uzay keşfi tanımı, NASA'nın 2018 Stratejik Planı'nda kullanılan “geliştirme” ve “keşif” kavramlarını birleştirmektedir (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 85-92). Ayrıca, bu tür programların başarılı olması için gerekli olan bilim insanları arasında bilgi paylaşımı, yalnızca hem özel hem de kamu sektörlerinde dünya çapında birçok paydaşın geniş katılımıyla daha verimli olabilecektir (Ehrenfund ve Peter, 2009: 244-256; Ansdell, Ehrenfreund ve Mckay, 2011: 2098-2113).

Bu tür bir iş birliği, uzay ajanslarının sürdürülebilirlik sınırları içinde faaliyet gösterebilme becerisine ve gelecekteki uzay araştırma girişimlerini birleştiren, geliştiren ve teşvik eden uluslararası uzay yasalarının varlığını gerektirebilir. Ancak, şimdiye kadar özel yatırımlar yoluyla uzay araştırmaları, mevcut uluslararası hukuk uyarınca uzayda ve gök cisimlerinde mülkiyet haklarının tanınması için açıkça tanımlanmış bir yasal rejimin olmaması nedeniyle önemli ölçüde engellenmiş ve geri bırakılmıştır ve bu da uzay araştırmalarının potansiyel büyümesini sınırlamıştır. Ancak bu noktada Uzay Hukuku ile ilgili ilk antlaşmalar ve düzenlemelerin ABD ve Sovyetler Birliği arasında Soğuk Savaşın devam ettiği bir dönemde yapıldığı ve gerek anlaşmalar gerekse düzenlemelerin iki süper güç arasındaki silahlanma yarışı ile stratejik ve jeopolitik rekabetin uzaya da yayılarak daha ölümcül hale gelmesinin önlenmesi öncelikli hale geldiğini unutmamak gereklidir. O yüzden bulunan çözüm uzay ve uzay araştırmalarında statükonun dondurulması olmuştur. Bu durum yapılan yasal düzenlemelere ve bu düzenlemelerde kullanılan dile de etki etmiştir. Şimdiye kadar

uzay ve uzay araştırmaları öncelikli olarak askeri ağırlıklı bir alan olarak görüldüğü için ekonomik konular tali önemde kabul edilmiş ve uzay araştırmalarının sürdürülebilirliğinin altında yatan etik gerekçelerin açıklığa kavuşturulması için sınırlı çaba sarf edilmiştir. Bu durum Soğuk Savaşın sona ermesi ve özellikle 90'lı yılların başında canlanan Küreselleşme süreci ve onun ortaya koyduğu ticari ağırlıklı ekonomik ve stratejik paradigma sonrasında değişmiş, bu kapsamda uzayda kullanılan askeri amaçlı sistemlerin bir kısmı sivil kullanıma da açılmıştır (GSM ve GPS gibi).

Uzayın ticari amaçlı kullanımının artacağı ve küresel zorlukların (çevresel bozulma ve kaynak kıtlığı gibi) üstesinden gelmek için önemli fırsatlar sağlayacağı varsayımı ile bu çalışmada uzay araştırmalarının farklı alanları incelenecektir. Bunlar: Uzay Araştırmalarının Özelleştirilmesi-Ticarileşmesi ve Uzay Hukuku. Giriş ve Sonuç bölümü de dahil olmak üzere toplam 4 bölümden oluşacak bu çalışmanın ikinci bölümde özel uzay kuruluşlarının uzay araştırmalarındaki rolüne değinilecektir. Ardından, uzay faaliyetlerinin özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi noktasında devletler nazarında artan eğilimin, uzay hukukunda ele alınması gereken yeni zorluklar yarattığı görülmektedir. Bu yüzden bu konulara temas etmek de önemli hale gelmektedir. Son olarak, Uzay Hukuku ile ilgili kanaatler ve bu kanaatlerin uzay araştırmaları özelleştirmesiyle ilişkisine değinilecektir. Bu kapsamda Uzay Hukuku'nun tarihi gelişimi de incelenecektir.

Uzay Faaliyetlerinin Özelleştirilmesi

Uzay çağının büyük bir bölümünde uzay araştırmaları özel şirketlerin rolü, özellikle 1960'ların sonlarında uzay faaliyetlerinin ağırlıklı olarak ulusal güvenliği artırmayı amaçlayan askeri faaliyetlere ve insanlı uzay uçuşları ile ticari uyduların yörüngeye oturtulması konularında yoğunlaştığından ve bu faaliyetleri yürütecek mali kaynakları ancak büyük devletler karşılayabildiği

için devletler ile onların yuklenicilerine has bir alan olarak kalmıştır (Hermida, 2004). Bu durum devletler açısından da fayda sağladığı için bu alan özel sektöre açılmamış, bunun için 21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarını beklemek gerekmiştir. O zamandan beri, bilimsel gelişmeler, uzay yolculuğu yapan ülkelerin uzay faaliyetlerinden finansal ve sosyal olarak yararlanma konusundaki artan ilgisi ve uzay araştırmalarının devasa maliyetinin bir kısmı devletlerin kendi üzerinden atarak, özel sektöre paylaştırma yönündeki isteği sebebiyle, özel sektörün uzay araştırmalarına katılımları teşvik edilmeye başlanmış ve uzaya erişimleri artırılmıştır (Van Traa-Engelman, 1993; Kleiman, 2014). Buna karşılık, özel sektörün insanlı ve insansız uzay görevlerine artan katılımı, birçok uzay faaliyetinin özel ve kamu unsurlarının bir karışımından oluştuğu bir noktaya gelmemizi sağlamıştır. Örneğin, kamuya ait ve kamu tarafından finanse edilen robotik uzay araçlarının fırlatılması, kamunun bu alanı bilinçli bir şekilde özel sektöre aması ve özel sektörün bu alana yaptığı yatırımlar sonucu geliştirdiği sistemler sayesinde önemli ölçüde hızlanmıştır (Velocci, 2012: 49-53). Ek olarak, özel sektör ve kamunun uzayı ticarileştirme girişimleri arasındaki ayrım, ticari kargo ve mürettebat taşımasının başlatılmasıyla daha da belirsizleşmiştir.

Son on yıldır, özel şirketler uza faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırmakta ve yatırım yapmaktadır zira gündelik hayatta kullanılan pek çok hizmet hızla uzay tabanlı hale gelmekte ve yatırımcılarına önemli krlar sağlamaktadır. Bunun sonucunda büyük özel şirketler, özellikle iletişim alanında olmak üzere uzay araştırmalarına artan şekilde yatırım yapmakta kendi uydularına sahip olabilmektedir (Hermida, 2004). Özel sektör kendi araçlarını da üretmekte ve kullanmaktadır. Bu kapsamda özel uzay sektörünün en bilinen isimlerinden birisi haline gelen Amerikalı havacılık uzay taşımacılığı hizmetleri şirketi olan Space X'in Dragon kapsülü, Mayıs 2012'de Uluslararası Uzay İstasyonu (ISS) ile başarılı bir

şekilde kenetlenmiş ve bunu yapan ilk ticari uzay aracı olmuştur (Bergin, 2012; Chang, 2012). Uzayın artan bir şekilde ticarileşmesi olgusu, 21. yüzyılda büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durum, özel ve kamu kuruluşlarının bu sektörde ne kadar iç içe geçtiğinin açık bir göstergesidir ve bu karşılıklı bağımlılık ve bağlantı, özel kuruluşların faaliyet portföylerinin çeşitlendirilmesiyle daha da artacak, aradaki ayırım aynen Coğrafi Keşifler ve Kolonizasyon döneminde olduğu gibi tamamen ortadan kalkabilecektir.

Uzay araştırmaları konusunda yaşanan bu hızlı ticarileşme iki kısımda incelenebilir: Bunları geleneksel ve yeni yaklaşımlar olarak adlandırabiliriz. Her iki yaklaşım da sağladığı bilgi birikimi ile topluma dikkate değer doğrudan (örneğin bilimsel bilgi) ve dolaylı (örneğin küresel bir felaket riskinin azaltılması) çevresel, sosyal ve ekonomik faydalar sağlama imkanını sunmaktadır. Bu sayılanlardan Geleneksel yaklaşım şemsiyesi altında, hizmet sunumu veya mal üretimi yoluyla gelir elde etmeyi amaçlayan çok çeşitli kurumsal stratejiler yer almaktadır. Uzay faaliyetleri aracılığıyla kâr elde etmek için geleneksel yaklaşımları aktif olarak kullanan özel kuruluşlar arasında genellikle uydu, fırlatma aracı, uzay aracı, keşif aracı ve sonda üreticileri ile üçüncü taraf hizmet sağlayıcıları yer almaktadır. Bu özel kuruluşlar uzay endüstrisinde çeşitli alanlarda faaliyet gösterse de hepsi kanıtlanmış, iyi test edilmiş ve genellikle güvenilir teknikler ve stratejiler kullanan oldukça gelişmiş bir risk değerlendirme rejimi altında faaliyet göstermektedir. Bu tür yaklaşımların ürünleri ise zamanla doğrudan toplumsal faydalara dönüşür ve bu faydalar, enerji üretimi ve depolaması, su filtrasyonu veya gelişmiş robotik uygulamalar veya küresel konum bilgisi veya cep telefonu iletişimi gibi çok çeşitli alanları kapsayan teknolojiler halini almakta ve sivil kullanıma sunulmaktadır. Öte yandan, yenilikçi yaklaşımlar, daha önce düşünülmemiş veya teknik ve/veya ekonomik olarak uygulanamaz olarak kabul edilen mal ve hizmetler (örneğin asteroit madenciliği,

uzay turizmi ve uzay kolonilerinin oluşturulması) sağlayarak uzayın şu anda kullanılmayan potansiyelinden yararlanmayı amaçlayan stratejilerden oluşan yaklaşımlardır. Uzayın özel sektöre açılması ve ticarileştirilmesine yönelik yenilikçi yaklaşımların henüz maliyet etkin olarak görülmesi de insan medeniyetinin sosyo-çevresel sürdürülebilirliğini artırma konusunda büyük bir potansiyele sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır (Sevim, 2022: 352).

Bununla birlikte, uzayın özelleştirilmesinin sağladığı faydaların genellikle abartıldığını ve aşırı iyimser bir tablo çizildiği eleştirisini getiren bilim adamları da mevcuttur (Solomon, 2008). Zira özel sektör tamamen kârlılık ve kurumun hissedarlarının çıkarları tarafından yönlendirilmektedir ve bu nedenle yalnızca bilgi üretimi amacıyla bir girişime katılma olasılıkları daha düşüktür (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89). Keza, her ne kadar ABD'nin 2015 yılında çıkarmış olduğu Uzay Yasası ile kişilere uzayda mülkiyet edinme hakkı tanınmış olsa da, halen var olan belirsizlik özel sektörü bu alanda büyük miktarda yatırım yapma noktasında düşündürmektedir. Bununla birlikte, mülkiyetin kamudan özel sektöre giderek artan şekilde kaymasının, yörünge altı ve yörüngesel uzayın kullanılmayan potansiyelinden yararlanabilen, son derece verimli ve uygun maliyetli operasyonların etkinleştirilmesi yoluyla ekonomik açıdan önemli ve sürdürülebilir bir değer sağlanacağı iddiası hala varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde uzay araştırmalarının gelişiminin önünde özel sektör açısından en büyük engellerden biri olan, mülkiyet hakları noktasında Uzay Hukuku'nun muğlak olduğu ifade edilen yapısı incelenecektir (Zullo, 2002: 2413-2444). Bu muğlaklık, uzay araştırmaları ve teknolojisi alanındaki özel yatırımları caydırıcı nitelikte olan ve şirketlerin LEO sınırları dışına çıkma konusundaki isteksizliğinin altında yatan temel neden olan 1967 tarihli Uzay Anlaşması'ndan kaynaklanmaktadır. Bu koşullar altında, özel sektörün yüksek riskli uzay araştırmaları yapmak için ihtiyaç

duyduğu güvenceyi sağlayabilecek ideal bir rejimi oluşturmak için mevcut Uzay Hukuku çerçevesinde revizyon yapılmasını savunanlar bulunmaktadır. Bu yüzden de mevcut Uzay Hukuku hükümlerini incelemek yerinde olacaktır.

Uzay Hukuku

Francis Lyall ve Paul B. Larsen’a göre, Uzay Hukuku kavramı ilk kez 1926 yılında gündeme gelmiş ve o zamandan beri de tartişma konusu olmuştur. Bu yazarlara göre, Uzay Hukuku’nun kapsamı başlangıçta tam olarak tanımlanmamış, tamamen uzaya açılmanın pratik sorunlarıyla sınırlı kalmış ve teknik olarak ticari sözleşmelerden bir devletin uzaydaki davranışları gibi daha genel konulara kadar her şeye uygulanabilir olmuştur (Larsen ve Lyalla, 2017). Uzay Hukuku’nun ortaya çıkışı ve gelişimi noktasında, Antarktika’yı bilimsel koruma alanı olarak tanımlayan, bilimsel araştırma özgürlüğünü tesis eden ve kıtadaki tüm askeri faaliyetleri yasaklayan 1959 Antarktika Antlaşması rnek alınmıştır (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89). Zira uzay araştırmaları ve uzayda ortaya çıkan fiili durum Sovyetler Birliği’nin 4 Ekim 1957’de Sputnik 1’i ve 5 Kasım’da Sputnik 2’yi uzaya göndermesi ile ciddileşmiş, Sovyetler Birliği’nin uzay faaliyetlerine karşılık verme noktasında ABD yönetimini önce 1958 yılında Explorer-I uydusunu uzaya göndermiş ve uzay araştırmalarını koordine etmek ve yürütmek için Ulusal Havacılık ve Uzay Ajansı-National Aeronautics and Space Administration (NASA) kurmuştur (Page, 1979: 449-451; Sivoletta, 2019: 2). Bu kapsamda artan uzay yarışının daha şiddetlenmemesi ve yıkıcı hale gelmemesi için Birleşmiş Milletler daha sonra uzayda uluslararası iş birliğini teşvik etmek amacıyla önce BM Uzay İşleri Ofisi’ni (UNOOSA) kurmuş, bunu daha sonra da bu konu ile ilgili yapılacak antlaşmaları denetlemek ve genel olarak uzayın barışçıl kullanımını sağlamak amacıyla 1959 yılında UNCOPUOS’un kuruluşu izlemiştir (Sevim, 2022: 352). UNCOPUOUS tarafından hazırlanan ve halihazırda yürürlükte bulunan beş uluslararası

antlaşma ve bir dizi başka antlaşma, uzay hukukunun çerçevesini çizmiştir.

Uzay Hukuku açısından önemli belgelerden biri de yalnızca Dünya'nın uydusu için değil, aynı zamanda güneş sistemindeki tüm gök cisimleri için geçerli olan ve 1979'da imzalanıp, 1984 yılında yürürlüğe giren Ay Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın hazırlanmasının arkasında yatan düşünce, Dünya sınırları dışındaki kaynakların veya bölgelerin insanlığın ortak mirası olduğu ve bu nedenle bunların kullanımının uluslararası toplum tarafından yönetilmesi gerektiği fikri etrafında şekillenmiştir. Uzayda mülkiyet hakkına karşı sert duruşu nedeniyle "uzay araştırmalarının baş düşmanı" olarak adlandırılmıştır (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89). Bu yüzden de Ay Antlaşması ilk imzaya açıldığı tarihten itibaren ABD ve Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmemiştir. Takip eden dönem ABD ve Sovyetler Birliği'nin 1989 yılında dağılmasından sonra onun yasal mirasçısı olan Rusya Federasyonu'nun Ay Antlaşması ile ilgili tutumunda bir değişiklik olmamış, günümüz itibarıyla, insanlı uzay uçuşları yapan veya gelecekte bunu yapmayı planlayan hiçbir devlet, yani ABD, Avrupa Uzay Ajansı, Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya ve Hindistan, tarafından onaylanmamıştır. Bu da antlaşmanın kadük kalmasına sebep olmuş ve bir başarısızlık olarak kabul edilmiştir (Seyitoğlu Danışman, 2019: 131). Bununla birlikte, bu belge, uzaydaki mülkiyetin mülkiyeti konusunu ele alan tek antlaşma olması nedeniyle önemini korumaktadır (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89).

Uzay Hukuku'nun oluşturan antlaşmalardan sonuncusu olan Ay Antlaşması genel kabul görmemiş olsa da Uzay Hukuku'nun temelini oluşturan beş antlaşma, uzay faaliyetlerine katılan tarafların farklı hukuk sistemlerini, değerlerini, çıkarlarını ve tartışmalarını dikkate alarak bir tür konsensus oluşturmak amacıyla tasarlanmıştır (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89; Hertzfeld, 2009: 325-335). Bu antlaşmalar şunlardır:

1. 1967 tarihli, Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil Uzayın Keşfi ve Kullanımında Devletlerin Faaliyetlerini Düzenleyen İlkeler Hakkında Antlaşma (Dış Uzay Antlaşması veya OST),
2. 1968 tarihli Astronotların Kurtarılması, Astronotların Geri Dönüşü ve Uzaya Fırlatılan Nesnelerin Geri Dönüşü Hakkında Anlaşma (Kurtarma Anlaşması),
3. 1972 tarihli Uzay Cisimlerinin Neden Olduğu Zararlardan Uluslararası Sorumluluğa Dair Sözleşme (Sorumluluk Sözleşmesi),
4. 1976 tarihli Uzaya Fırlatılan Nesnelerin Tesciline Dair Sözleşme (Tescil Sözleşmesi),
5. 1979 tarihli Devletlerin Ay ve Diğer Gök Cisimleri Üzerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma (Ay Antlaşması) (Sevim, 2022: 355).

Uzay Hukuku'nun temelini oluşturan ve genel çerçevesini de çizen Dış Uzay Antlaşması (OST), Ekim 1967'de yürürlüğe girmiş ve dünya genelinde 104 ülke tarafından imzalanmıştır. OST'nin I. maddesi, "Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere dış uzayın keşfi ve kullanımı, tüm insanlığın yararına ve menfaatine uygun olarak yürütülecektir" hükmünü içermektedir (Jasentuliyana, 1989: 129; Sevim, 2022: 357). Ancak, Antlaşma'nın kabul edildiği tarihte, iki devlet, yani ABD ve Sovyetler Birliği, uzay faaliyetleri üzerinde tam bir kontrole ve tekele sahiptir (Reynolds, 2021: 225-255). Dolayısıyla, diğer ülkelerin böyle bir anlaşmayı imzalamaya olan ilgisinin asıl kaynağı, iki uzay gücünün diğer ülkelere karşı belirleyici bir avantaj elde etmek için dış uzayı kullanacağı korkusundan kaynaklanmıştır (McDougal, Laswell, Vlasic ve Smith, 1963; McDougal, Laswell, Vlasic ve Smith, 1963: 521-636). Ayrıca, anlaşmanın bazı tarafları, özellikle eski Sovyetler Birliği, uzay faaliyetlerinin yalnızca hükümetlerin tekelinde olmasını istemiştir.

Ancak, ABD ile yapılan çeşitli müzakerelerin ardından, anlaşmanın VI. maddesinde, özel sektörün uzay faaliyetlerini hükümet ve hükümetler arası kuruluşlarla yan yana yürütmesinin önünü açan bir düzenlemeye de izin verilmiştir (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89).

Dış Uzay Antlaşması'nı takip eden anlaşmalar, OST'yi teknolojik evrimin hızını yansıtabilecek şekilde genişletmiş ve genel hükümlerini belirli durumlara da uygulamıştır. Özellikle 1968 tarihli Kurtarma Anlaşması, sözleşmeye taraf olan herhangi bir devletin, bir uzay aracının personelinin tehlikede olduğunun farkına varması halinde fırlatma yetkilisini ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ni bilgilendirmesini şart koşturmuştur. 1972 tarihli Sorumluluk Sözleşmesi, “hasar”, “fırlatma” ve “uzay nesnesi” gibi terimleri tanımlamış ve nesnelerin uzaya fırlatılmasının neden olduğu hasardan kimin sorumlu olacağını tarif etmiştir (Christol, 1980: 346-371). 1976 yılında imzalanan Kayıt Sözleşmesi ise Dünya yörüngesine veya ötesine fırlatılan tüm nesnelerin uygun bir uzay yetkilisi tarafından kaydedilmesini hükme bağlamıştır (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 89). Bir diğer önemli mevzuat olan Ay anlaşmasında gerçek yada tüzel kişilerin dış uzaydaki bir gök cismini sahiplenmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişse de; güncel durumda Dünya'daki “uluslararası sular” statüsüne kıyasen dış uzaydaki gök cisimleri üzerinde kişiler veya özel şirketler tarafından mülkiyet hakkı iddiasında ve talebinde bulunulamayacağı ancak bunların herkesçe kullanılabileceği (uluslararası açık sularda balıkçılık yapılması neticesinde edilen deniz mahsullerinin kişilere ticari kullanım imkân tanınması gibi) görüşü hâkimdir (May, 2018: 100, 108-110). Bu da Antlaşmayı, Dış Uzay Antlaşması'ndan sonra Uzay Hukuku'nun ikinci önemli maddesi haline getirmektedir.

Yukarıda belirtilen uluslararası mevzuatın varlığına rağmen, tüm uluslararası yasalarda olduğu gibi, bu antlaşmaların gerçek etkinliği tartışmalıdır; zira devletler bazı hallerde ilkelerini görmezden gelir veya içeriklerinin anlamı konusunda fikir ayrılığına

düşebilirler (Larsen ve Lyalla, 2017). Uzay Hukuku'nun özel bağlamında, uzaydaki özel mülkiyete ilişkin düzenlemeler hakkındaki yasal tartışma gerçekten de karmaşıktır. Dış Uzay Antlaşması, genişletilmesi gereken bir dizi genel ilke ortaya koysa da dünya dışı mülkiyet konusunda özel olarak herhangi bir düzenlemeden bahsetmemiştir. Dış Uzay Antlaşması, antlaşmanın taraflarından hiçbirinin gök cisimlerine sahip olamayacağını kesin bir dille belirtse bile, özel kuruluşlar hakkında hiçbir şey söylememiştir. Stephen Gorove'un bu konuda 1969'da yaptığı yorumuna göre, Dış Uzay Antlaşması, mevcut haliyle, özel bir dernek veya uluslararası bir kuruluş tarafından bireysel olarak el koyma veya sahiplenme, edinme konusunda herhangi bir yasak içermiyor gibi görünmektedir (Gorove, 1968: 349).

Dahası, Ay Antlaşması'nın varlığı, selefi olan Dış Uzay Antlaşması'nın dünya dışı cisimlerin özel mülkiyetini yasaklamadığını iddiasındadır zira yasaklanmış olsaydı bu konuyu Ay Antlaşmasında tekrar gündeme getirmeye ve onaylamaya gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre şu anda Dış Uzay Antlaşması'nın uzayda özel mülkiyeti açıkça yasaklamadığı iddia edilmektedir. Bu tür kanıtlara rağmen, uluslararası toplum uzayda özel mülkiyet kavramı konusunda hala kafa karışıklığı yaşamaktadır; zira birçok devlet ve sivil toplum kuruluşu, Dış Uzay Antlaşması'nın uzay mülkiyet hakkı tesisine izin vermediğini, özel sektörün tabi olduğu devletin bir uzantısı olduğunu ve bu nedenle uzayda tesis edilecek özel mülkiyetin sahiplenme ve devletlerin egemenlik kurma yasağını ihlal edeceği ifade edilmektedir (Cherian ve Abraham, 2007: 211-220). Ancak antlaşma hükümlerindeki bu belirsizliğin, özel sektörün uzay kaynaklarını özgürce kullanmasına olanak tanıyan bir kanuni açık veya boşluk oluşturduğu da karşı iddialar arasındadır (Gorove, 1968: 349).

Ek olarak, uzaydaki gök cisimlerini satma, satın alma ve mülkiyet hakkı tesisi yönündeki artan sayıdaki iddia ve girişim,

uzaydaki mülkiyet hakkı taleplerine ilişkin belirsizliğe daha fazla dikkat çekilmesine sebep olmaktadır (Pop, 2008). Bu konu ile ilgili en bilinen örneklerden biri Gregory Nemitz olayıdır. Nemitz, 2000 yılında Arşimet Enstitüsü'nün Özel Mülkiyet Hakları Sicilinde 433 Eros adı ile kayıtlı olan ve Dünya'ya yakın geçen Shoemaker asteroidinin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Bu talepten on bir ay sonra NASA, 12 Şubat 2001'de NEAR sondasını asteroit üzerine kalıcı olarak kalması amaçlı olarak indirmiştir (Veverka vd., 2001: 390-393). Sondanın kendi itme sistemini kullanarak asteroitten ayrılmasının hiçbir yolu olmadığına farkında olan Nemitz, sondanın kendi arazisine izin indiğini ve bu ihlali için ücret ödemesi gerektiğini ifade etmiş ve NASA'dan işgaliye ücreti talep etmiştir. NASA bu talebin yasal dayanağı olmadığını ifade ederek Nemitz'e ücret ödemeyi reddetmiştir. Sorunun karmaşıklığını ortaya koyan benzer bir başka örnek ise Apollo görevleridir. Aya gönderilen astronotlar aydan çeşitli örnekler toplamıştır. Görev ekibi tarafından toplanan örnekler Dünya'ya getirildiğinde, NASA bunları ABD hükümetinin malı ilan etmiştir. Oysaki Dış Uzay Antlaşmasına göre bilimsel araştırma amaçlı olarak toplandığı iddia edilen bu örnekler kural gereği insanlığın ortak mirasıdır ve hiçbir devletin üzerinde mülkiyet tesis etme hakkı yoktur. NASA'nın bu açıklamasına, uluslararası toplumdan bir tepki gelmemiştir (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 90).

Dış Uzay Antlaşması metnindeki bu belirsizlik durumundan kurtulmak ve özel sektörün uzay araştırmalarına katılımını daha fazla teşvik etmek için, ABD Senatosu Ticaret, Bilim ve Ulaştırma Komitesi'nin Uzay alt komitesi, ticari uzay endüstrisinde büyümeyi teşvik edebilecek yasal değişiklikleri belirlemek amacıyla bir dizi oturum düzenlemiştir (Smith, 2017a; Smith, 2017b). Sonuçlar, 50 yıllık Dış Uzay Antlaşması'nın (OST) genel çerçevesinin korunması konusunda fikir birliği olmasına rağmen, bazı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu iddia edilmektedir. Oturumlar, diğer yasal

değişikliklerin yanı sıra ABD vatandaşlarının uzay kaynaklarının (su ve mineraller dahil, ancak biyolojik yaşam hariç) ticari keşfine ve ticari olarak geri kazanımına katılmasına izin veren 2015 tarihli Özel Havacılık ve Uzay Rekabetçiliğini ve Girişimciliğini Teşvik Etme (SPACE) Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle sonuçlanmıştır (Iliopoulos ve Esteban, 2020: 90).

Bu yasa, ABD'nin ve vatandaşlarının uzaydaki nesneler üzerinde hiçbir egemenliğinin olmadığını yinelese de yasanın uluslararası uzay hukukuna, özellikle de Dış Uzay Yasası'na (OST) gerçekten uyup uymadığı konusunda akademisyenler arasında hararetli bir tartışmayı ateşlemiştir. Uzay Hukuku alanındaki önemli isimlerden olan Frans von der Dunk, 2015 tarihli ABD Uzay Yasası'nın mevcuttaki yasal düzenlemeleri açıkça ihlal etmemesine rağmen, uzay madenciliğine yönelik özel girişimlerin yasal olup olmadığının henüz net olmadığını iddiasındadır (Fecht, 2015). Tartışmanın diğer tarafında yer alan Fabio Tronchetti ise Space ACT'ın, gökcisimlerinde kişilere mülkiyet hakkı tanıyan hükümlerinin uzayda ve gökcisimlerinde mülkiyetini yasaklayan Dış Uzay Antlaşması'nın hükümlerini ihlal ettiğini savunmaktadır (Tronchetti, 2015: 6-10). Bu nedenle, özel uzay endüstrisindeki büyümeyi ve özel kuruluşları uzay teknolojilerinin geliştirilmesiyle ilgili riskleri üstlenmeye teşvik etmek için, uzaydaki özel mülkiyet haklarına ilişkin mevcut uluslararası uzay hukukunda bir revizyonunun gerekli olduğu görülmektedir (Solomon, 2008). Esasen, uluslararası toplum, mevcut yasalardan birini (yani OST veya Ay Antlaşması) belirli koşulları karşılayan şirketlerin dünya dışı mülkiyet iddialarını açıkça tanıma yolunda bir basamak taşı olarak kullanabilir ve böylece uzayın sürdürülebilir bir şekilde özelleştirilmesinin önünü açabilir.

Sonuç

Özellikle iletişim ve ulaşım alanında askeri amaçlı uzay teknolojisinin bir kısmının sivil amaçlı kullanıma açılması uzay ve uzay araştırmalarının gündelik hayatımız daha fazla dahil olmasını sağlamıştır. Bu durum ve uzay araştırmalarının yüksel maliyetinin hepsinin resmi bütçeden karşılanması getirdiği mali yükten kurtulmak isteyen devletler uzay araştırmaları alanının da özel sektöre açılması ve bu alanda faaliyet göstermesine müsamaha etmelerini beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda özel uzay şirketleri, uzay turizmi, uzay madenciliği gibi bir dizi yeni tanım da daha bilinir hale gelmiştir. Ancak, algılanan önemine bakılmaksızın, bireysel uzay aktörlerinin (hem kamu hem de özel) bütçeleri ciddi şekilde kısıtlıdır ve bu nedenle yalnızca operasyonel kalmak için kesinlikle gerekli olan şeylere, teknik özelliklere, hükümet politikalarına ve diğer kesin olarak tanımlanmış gerekliliklere uymak gibi asgari şartlara odaklanma eğilimindedirler. Bu nedenle, uzay araştırmaları ve keşif faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için bir strateji geliştirmek ve koordineli bir çaba göstermek gereklidir. Ek olarak, uzay araştırmalarının finansal sürdürülebilirliğini önemli ölçüde etkileyebilecek bir olgu da uzayın araştırmalarının özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi meselesidir. Bugün itibarıyla, uzay hukuku, uzay antlaşma ve sözleşmeleri, uzayın ve Dünya ekolojisinin korunması, uzay nesnelerinin neden olduğu zararlardan sorumluluk, anlaşmazlıkların çözümü, uzayla ilgili teknolojilerin kullanımı ve uluslararası iş birliği gibi çeşitli konuları ele almaya çalışmaktadır. Ancak, Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplumun tartışmalı mülkiyet hakkı konusunda karşılıklı bir anlaşmaya varma girişimlerine rağmen, antlaşmalar uzayın ekonomik kullanımına potansiyel bir caydırıcı unsur olmaya devam etmekte ve uzay araştırmaları ile iştigal eden ülkeleri fikir ayrılığına düşürmektedir.

ABD başta olmak üzere uzay araştırmalarına dahil olan veya Lüksemburg gibi bu fırsatı kullanarak zenginleşmeyi umut eden ülkelerin temel düşüncesi özel şirketlerin uzay araştırma faaliyetlerinde yer alan yüksek risk ve yüksek maliyeti göze almaları ve bu alanda faaliyet göstermeleri noktasında teşvik etmek için mevcut yasal çerçevede düzenleme yapılmasıdır. Bu süreci hızlandırmak veya istenilen düzenlemeler yapılmazsa uzay araştırmaları faaliyetlerinin sürmesi için kendi yasalarını çıkarma yoluna gitmişler ve çıkabilecek anlaşmazlıklara uygulanacak yasal çerçeveyi çizme gayreti içine girmişlerdir. Ancak bu durumun örneğın Çin gibi revizyonist kampta görülen ülkeler tarafından da aynı şekilde uygulanması halinde Soğuk Savaş döneminde korkulan hale evrileceğı ve yeni bir rekabet, yarışma hatta savaş alanı haline geleceğı de aşıkardır. Oldukça zor ve insana ve hayatta kalmasına açık denizlere göre kat be kat daha fazla düşman olan bu ortamda başlayacak bu türden rekabetin çok daha acımasız ve yıkıcı olacağı da açıktır. Bunlar bilinen ve görünenler ve uzunca bir süredir de konunun uzmanları tarafından da ortaya konulan tehlikelerdir. Ancak hala belirsiz olan uzay araştırmalarına yön veren uzay hukuku konusunun hangi yöne ilerleyeceğı ve bu durumun sonuçlarının ne olacağıdır.

Kaynaklar

- Anderson, R. W. (2015). *The Cosmic Compendium: Space Medicine*, Lulu. Com.
- Ansdell, M., Ehrenfreund, P. ve Mckay, C. P. (2011). Stepping Stones Toward Global Space Exploration. *Acta Astronautica*, 68(11-12), 2098-2113.
- Bergin, C. (2012). *SpaceX's Dragon Berthed on the ISS to Complete Historic Arrival*. NASA Spaceflight: <https://www.nasaspaceflight.com/2012/05/spacexs-dragon-historic-attempt-berth-with-iss/> adresinden alındı.

- Chang, K. (2012). *First Private Craft Docks with Space Station*. New York Times: <http://www.nytimes.com/2012/05/26/science/space/space-x-capsule-docks-at-space-station.html> adresinden alındı.
- Cherian, J. G. ve Abraham, J. (2007). Concept of Private Property in Space- An Analysis. *Journal of International Commercial Law and Technology*, 2(4), 211-220.
- Christol, C. Q. (1980). International Liability for Damage Caused by Space Objects. *American Journal of International Law*, 74(2), 346-371.
- Chung, S. Y., Ehrenfreund, P., Rummel, J. D. ve Peter, N. (2010). Synergies of Earth Science and Space Exploration. *Advances Space Research*, 45(1), 155-168.
- Ehrenfreund, P. ve Peter, N. (2009). Toward a Paradigm Shift in Managing Future Global Space Exploration Endeavors. *Space Policy*, 25(4), 244-256.
- Fecht, S. (2015). *Is Space Mining Legal?*. Popular Science: <https://www.popsoci.com/it-could-soon-be-legal-to-mine-asteroids> adresinden alındı.
- Gorove, S. (1968). Interpreting Article II of the Outer Space Treaty. *Fordham Law Review*, 37(3), 349-354.
- Government of the Russian Federation. (2005). *Russian Federal Space Program of the Russian Government Federation (2006-2015)*. http://www.federalspace.ru/DocFiles/FKP_2015_for_site_E NG.doc/ adresinden alındı.
- Hermida, J. (2004). *Legal Basis for a National Space Legislation*, vol. 3. Kluwer Academic Publishers.
- Hertzfeld, H. (2009). Current and Future Issues in International Space Law. *ILSA Journal of International & Comparative Law*, 15(2), 325-335.

- Iliopoulos, N. ve Esteban, M. (2020). Sustainable Space Exploration and Its Relevance to the Privatization of Space Ventures. *Acta Astronautica*, 167, 85-92.
- Japan Aerospace Exploration Agency (2005). *JAXA Vision: JAXA 2025*. http://www.jaxa.jp/about/2025/pdf/summary_e.pdf adresinden alındı.
- Jasentuliyana, N. (1989). Article I of the Outer Space Treaty Revisited. *Journal of Space Law*, 17(2), 129-139.
- Jin-Seo, C. (2007). *Korea Plans to Send Moon Orbiter in 2020*. The Korea Times: <https://www.koreatimes.co.kr/business/tech-science/20071120/korea-plans-to-send-moon-orbiter-in-2020> adresinden alındı.
- Jones, J. M. (2006). *Public Favorable Toward NASA, Space Exploration*. Gallup: <http://www.gallup.com/poll/20926/Public-Favorable-Toward-NASA-Space-Exploration.aspx> adresinden alındı.
- Kleiman, M. J. (2014). *The Little Book of Space Law*. American Bar Association Publishing.
- Larsen, P. B. ve Lyalla, F. (2017). *Space Law-A Treatise*, 2th. Edition. Routledge.
- Launius, R. D. (2003). Public Opinion Polls and Perceptions of US Human Spaceflight. *Space Policy*, 19(3), 163-175.
- May, A. (2018). *The Space Business: From Hotels in Orbit to Mining Moon-How Private Enterprise is Transforming Space*. Icon Books Ltd.
- McDougal, Myers Smith, Lasswell, Harold Dwight ve Vlasic, Ivan A. (1963). *Law and Public Order in Space*. Yale University Press.
- McDougal, M. S., Lasswell, H. D., Vlasic, I. A. ve Smith, J. C. (1963). The Enjoyment and Acquisition of Resources in Outer Space. *University of Pennsylvania Law Review*, 111, 521-636.

- Mead, N. R. (2003). Requirements Engineering for Survivable Systems. Software Engineering Institute, Carnegie Mellon University, Pittsburgh, Pennsylvania, 2003 Technical Note.
- Messina, P., Gardini, B., Sacotte, D. ve Di Pippo, S. (2006). *The AURORA Programme: Europe's Framework for Space Exploration*. ESA, ESA Bulletin 126: http://www.esa.int/esapub/bulletin/bulletin126/bul126b_mes_sina.pdf adresinden alındı.
- National Aeronautics and Space Administration (NASA). (2004). The Vision for Space Exploration. http://www.nasa.gov/pdf/55583main_vision_space_exploration2.pdf adresinden alındı.
- Organization for Economic Cooperation and Development. (2012). OECD Handbook on Measuring the Space Economy. OECD Publications.
- Page, B. R. (1979). The Creation of NASA. *British Interplanetary Society Journal*, (32), 449-451.
- People's Republic of China. (2006). *China's Space Activities in 2006*. Information Office of China State Council: <http://www.cnsa.gov.cn/n615709/n620681/n771967/79970.html> adresinden alındı.
- Peter, N. ve Stoffl, K. (2009). Global Space Exploration 2025: Europe's Perspectives for Partnerships. *Space Policy*, 25(1), 29-36.
- Pop, V. (2008). *Who Owns the Moon? Extraterrestrial Aspects of Land and Mineral Resources Ownership*. Springer Netherlands.
- Reynolds, G. H. (2021). International Space Law: Into the Twenty-First Century. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 25(2), 225-255.
- Sevim, O. U. (2022). Uzay Kaynaklarının Kullanımına İlişkin BM Perspektifi. *Adalet Dergisi*, (69), 351-372.

- Seyitoğlu Danışman, Z. (2019). *Uzay Hukukunda Devlet Egemenliği ve Mülkiyet*. Adalet Yayınları.
- Simberg, R. (2012). *Property Rights in Space*. The New Atlantis: https://www.thenewatlantis.com/wp-content/uploads/legacy-pdfs/20121116_TNA37Simberg.pdf adresinden alındı.
- Smith, M. (2017a). *Congress Looking at Additional Measures to Facilitate Commercial Space*. Space Policy Online: <https://spacepolicyonline.com/news/congress-looking-at-additional-measures-to-facilitate-commercial-space/> adresinden alındı.
- Smith, M. (2017b). *Companies Agree FAA Best Agency to Regulate Non-traditional Space Activities*. Space Policy Online: <https://spacepolicyonline.com/news/companies-agree-faa-best-agency-to-regulate-non-traditional-space-activities/#:~:text=Representatives%20of%20four%20major%20companies%20agreed%20yesterday%20that,ensure%20compliance%20with%20the%201967%20Outer%20Space%20Treaty> adresinden alındı.
- Sivolella, D. (2019). *Space Mining and Manufacturing: Off-World Resources and Revolutionary, Engineering Techniques*. Springer Praxis Publishing.
- Solomon, L. D. (2008). *The Privatization of Space Exploration: Business, Technology, Law, and Policy*. Transaction Publishers.
- Steinberg, A. (2011). Space Policy Responsiveness: The Relationship Between Public Opinion and NASA Funding. *Space Policy*, 27(4), 240-246.
- Tronchetti, F. (2015). The Space Resource Exploration and Utilization Act: A Move Forward or A Step Back? *Space Policy*, 34, 6-10.
- Van Traa-Engelman, H. L. (1993). *Commercial Utilization of Outer Space: Law and Practice*. Martinus Nijhoff Publishers.

- Vedda, J. A. (2008). Challenges to the Sustainability of Space Exploration. *Astropolitics: The International Journal of Space Politics & Policy*, 6(1), 22-49.
- Velocci, Jr., A. L. (2012). Commercialization in Space: Changing Boundaries and Future Promises. *Harvard International Review*, 33(4), 49-53.
- Veverka, J., vd. (2001). The Landing of the NEAR-Shoemaker Spacecraft on Asteroid 433 Eros. *Nature*, 413(6854), 390-393.
- Zullo, K. M. (2002). The Need to Clarify the Status of Property Rights in International Space Law. *Georgetown Law Journal*, 90(7), 2413-2444.

